

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SURA (SOURA) ANTİK KENTİ BİZANS DÖNEMİ
DİNİ MİMARİSİ

Neslihan KILIÇ

2501140825

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. H. Ayça TİRYAKİ TÜRKMENOĞLU

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Neslihan KILIÇ

Numarası : 2501140825

Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Sanat Tarihi

Danışmanı : Doç. Dr. Ayça TIRYAKI TÜRKMEÑOĞLU

Tez Savunma Tarihi : 01.11.2019

Saatı : 11:00

Tez Başlığı : "Sura (Soura) Antik Kenti Bizans Dönemi Dini Mimarisi"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Asnu Bilban YALÇIN		
2- Prof. Dr. Engin AKYÜREK		Kabul
3- Doç. Dr. Ayça TIRYAKI TÜRKMEÑOĞLU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Özgü ÇÖMEZOĞLU		Kabul
2- Doç. Dr. Günder VARİNLİOĞLU		

ÖZ

SURA (SOURA) ANTİK KENTİ BİZANS DÖNEMİ DİNİ MİMARİSİ NESLİHAN KILIÇ

Sura (Soura) antik kenti, Demre (Myra)'nin 6 km. kuzey batısında bulunmakta olan, Likya'nın bilinen iki kehanet merkezinden biridir. Günümüze az sayıda kalıntısı ulaşan kent, antik dönemde Myra Antik kentinin territoriumu durumunda olup, yapılan eski araştırmalar ışığında Bizans dönemine ait iki adet kilise yapısı tespit edilmiştir. Bu yapılardan ilki, hakkında çok fazla bilgi ve kalıntı bulunmamasına rağmen kentin kurulu olduğu düşünülen plato üzerinde yer almakta ve yakın dönem kaynaklarında Sura Şehir Kilisesi olarak adlandırılmaktadır. Diğeri ise bu yerleşimin batısında bulunan derin vadinin güneyinde yer almakta ve aynı kaynaklarda Sura Liman ya da Vadi Kilisesi olarak adlandırılmaktadır.

Alanda 19. yüzyıldan bugüne, yalnızca gözleme dayalı incelemeler ve bazı belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Bu belgeleme çalışmalarını; net ölçülerin bulunmadığı plan çizimleri ve mimari tanımlar oluşturmaktadır. Yerinde yapılan incelemelerde; Sura Vadi Kilisesi'nin bazilikal plana sahip, doğu ve batı duvarları üst örtü seviyesine, güney duvarı ise pencere kemerlerine kadar korunmuş olan, erken dönem Bizans kilisesi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca doğu duvarı kuzey yanında fresk kalıntıları görülmekte ve güney doğu bitişiğinde bir şapele sahip durumdadır. Sura Şehir Kilisesi ise, üç farklı döneme ait yapı izleri bulunan, ilk ve ikinci dönemde bazilikal planlı ve üçüncü dönemde ise bir şapel olarak inşa edilmiş olan bir yapıdır. Yerinde yapılan incelemelerde, yapının zemin seviyesi altında bir sarnıca sahip olduğu anlaşılmıştır.

Birden fazla yapı dönemine sahip olan alanın, Likya bölgesi antik kentlerinde son bir asırdır yapılmakta olan çeşitli çalışmaların sağladığı bilgiler ışığında mimari ve tarihsel incelemelerinin gerçekleştirilmesi, günümüz teknolojik imkânları

kullanılarak lazer taramalarının yapılması, tarihlendirmeye ve malzeme tespitine yardımcı olacak test ve analizler kullanılarak değerlendirmeye tabi tutulması, bölgenin Bizans dönemi kilise mimarisi konusuna yeni veriler ve belgeler sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Likya, Soura, Bizans, Bazilika, Kilise.

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası: 30113

ABSTRACT

RELIGIOUS ARCHITECTURE OF BYZANTINE PERIOD IN SURA (SOURA) ANCIENT CITY NESLİHAN KILIÇ

Sura (Soura) ancient city which is located 6 km. southern west of Demre (Myra), is one of two known oracle centers of Lycia. Sura was a territory of Myra Ancient City in antiquity. Sura's very few remains can still be seen today, two churches which belong to the Byzantine period have been detected in accordance with (with guidance of) old studies. One of the buildings is on the plateau where the city is supposed to have been established and named as Sura City Church in recent studies, however there is still very little information about this .The other is in the south of the deep valley that is on the west of this settlement and called the Sura Harbor or Valley Church according to the studies.

In that region, observational studies and documentary works have been carried out by various researchers since the 19th century. This documentaries practices consist of architectural definitions and floor plans that lack in clear measurements. In the site examination, Sura Valley Church, that belonged to the early Byzantine period, is determined that it has a basilica plan, The eastern and western masonry still remain up to roof level and the southern side is preserved up to the window arches. In addition to this, the northern of eastern wall of the church has fresco residues and there is a chapel on south-east edge. Sura City Church is a building that has three different construction periods, the first two are remains of basilicas and the third is ruins of a small chapel. In site examination, a cistern was found underground of earliest church base.

On the site that has more than one construction period, making architectural and historical evaluations in accordance with various research results done in the last

century about ancient cities of Lycian region; making laser scanning, laboratory tests and analysis to help dating and material determination through technological equipment will provide new data and details about the Byzantine period church architecture of the region.

Keywords: Lycia, Soura, Byzantium, Basilica, Church.

This study was funded by Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University. Project number: 30113

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Sura Antik Kenti'nde yapılan alan araştırması, literatür çalışması, laboratuvar çalışmaları ve rölöve çalışmaları olmak üzere farklı alanlarda yapılan ve iki yıllık bir çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Öncelikle, fikir aşamasından başlayarak tüm çalışma boyunca sabırla yönlendirmelerini ve yorumunu eksik etmeyen tez danışmanım Sayın Doç. Dr. H. Ayça TİRYAKİ TÜRKMENOĞLU'na minnet borçluyum.

Alan araştırmaları sırasında, bilgi ve tecrübesiyle yardımını esirgemeyen ve her zaman destekçim olan Uzman Konservatör-Restoratör Uğur ALANYURT'a, rölöve çalışmaları sırasında değerli yorumları ile çalışmaya destek olan Yüksek Mimar Nevriye ÖZCAN'a, Sura Vadisi ve Apollon kültü ile ilgili değerli görüşlerini paylaşan Sayın Dr. Öğr. Ü. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN'a, Sura Antik Kenti konusunda çalışma fırsatını sağlayan Sayın Prof. Dr. Nevzat ÇEVİK'e ve tüm eğitim hayatım boyunca yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

NESLİHAN KILIÇ

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
RESİM LİSTESİ	x
HARİTALAR LİSTESİ.....	xix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: LİKYA BÖLGESİ VE METROPOLİSİ MYRA	3
1.1. LİKYA BÖLGESİ'NİN COĞRAFİ YAPISI VE TOPOGRAFYASI.....	3
1.2. LİKYA BÖLGESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	7
1.2.1. Hellenistik Dönem Öncesinde Likya	7
1.2.2. Helenistik ve Roma Dönemleri.....	9
1.2.3. Bizans Dönemi.....	11
1.3. MYRA ANTİK KENTİ TARİHÇESİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ	16
1.3.1. Myra ve Territoriumlarında Hristiyanlaşma Süreci.....	20
İKİNCİBÖLÜM: SURA (SOURA) ANTİK KENTİ	28
2. 1. SURA (SOURA) KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ.....	28
2. 2. SURA ANTİK KENTİ'NİN YERLEŞME TARİHÇESİ VE ARAŞTIRMALAR	30
2. 3. SURA (SOURA) ANTİK KENTİ GENEL ÖZELLİKLERİ	34
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SURA (SOURA) ANTİK KENTİ BİZANS DÖNEMİ DİNİ MİMARİSİ.....	41
3. 1. SURA VADİ KİLİSESİ.....	41
3. 1. 1. Araştırmalar	41
3. 1. 2. Mimarisi.....	43
3. 1. 3. Malzeme ve Teknik/Duvar Yapısı	56
3.1. 4. Süsleme.....	57
3. 2. SURA ŞEHİR KİLİSESİ	59
3.2.1. Araştırmalar	59

3. 2. 2. Mimarisi.....	61
3.2.3. Malzeme ve Teknik/Duvar Yapısı.....	72
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DEĞERLENDİRME	73
4. 1. SURA VADİ KİLİSESİ.....	73
4.1.1. Mimarisi.....	77
4.1.2. Süsleme.....	92
4.1.3. Tarihlendirme.....	95
4. 2. SURA ŞEHİR KİLİSESİ	100
4.2.1. 1 Numaralı Kilise Mimarisi	101
4.2.1.1. Tarihlendirme.....	104
4.2.2. 2 Numaralı Kilise Mimarisi	105
4.2.2.1. Tarihlendirme.....	107
4.2.3. 3 Numaralı Kilise/Şapel Mimarisi	107
4.2.3.1. Tarihlendirme.....	109
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA	114
EKLER.....	131
1.Resimler	131
2.Harita ve Planlar.....	231

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Bey konağının kuzeyden görünüşü

Resim 2: Wolfgang W. Wurster'in restitüsyon çizimi

Resim 3: Pseudoizodom duvar tekniği ile inşa edilmiş olan gözetleme kulesi, batı görünüş

Resim 4: Pseudoizodom duvar tekniği ile inşa edilmiş olan gözetleme kulesi, kuzey görünüş

Resim 5: Sura Antik Yerleşimi, bey konağı (solda) ve savunma yapısı (sağda)

Resim 6: Sura Antik Kenti savunma yapısına ait duvar kalıntısı

Resim 7: Sura Antik Kenti, ışık

Resim 8: Ezme veya Biriktirme Teknesi Olabileceği Düşünülen Kalıntılar

Resim 9: Ezme veya Biriktirme Teknesi Olabileceği Düşünülen Kalıntılar

Resim 10: Akropol kayalığından vadinin genel görünümü

Resim 11: Vadi içinde yer alan Apollon Tapınağı ve Sura Vadi Kilisesi

Resim 12: Sura Apollon Tapınağı, kuzey doğudan görünüm

Resim 13: Sura Vadi Kilisesi Planı

Resim 14: Sura Vadi Kilisesi Planı

Resim 15: Sura Vadi Kilisesi Planı

Resim 16: Sura Vadi Kilisesi Rekonstrüksiyonu, Doğu Cephesi

Resim 17: Sura Vadi Kilisesi Rekonstrüksiyonu, Batı Cephesi

Resim 18: Sura Vadi Kilisesi Rekonstrüksiyonu, Doğu Cephesi

Resim 19: Sura Vadi Kilisesi Rekonstrüksiyonu, Batı Cephesi

Resim 20: Sura Vadi Kilisesi, narteks batı cephesi, kuzeybatıdan görünüm

Resim 21: Sura Vadi Kilisesi, narteks batı cephesi, pencere ve kapı detayı

Resim 22: Sura Vadi Kilisesi, narteksin kuzey dış duvarı

Resim 23: Sura Vadi Kilisesi, narteks kuzey duvarı, içten görünüm

Resim 24: Sura Vadi Kilisesi, narteks güney duvarı, içten görünüm

Resim 25: Sura Vadi Kilisesi, narteks güney cephesi, güneybatıdan görünüm

Resim 26: Sura Vadi Kilisesi, narteks doğu duvarı, kuzey kapı

Resim 27: Sura Vadi Kilisesi, kuzey nef girişi detayı

Resim 28: Sura Vadi Kilisesi, narteks doğu duvarı, orta nef girişi

- Resim 29:** Sura Vadi Kilisesi, orta nef girişi, doğudan görünüm
- Resim 30:** Sura Vadi Kilisesi, narteks doğu duvarı, güney kapı
- Resim 31:** Sura Vadi Kilisesi, güney nef girişi, doğudan görünüm
- Resim 32:** Sura Vadi Kilisesi, narteks batı cephesi ve doğu duvarı
- Resim 33:** Sura Vadi Kilisesi, narteks doğu duvarı, hatıl yuvaları
- Resim 34:** Sura Vadi Kilisesi, narteks doğu duvarı, hatıl yuvaları ve kat/üst örtü ayırımı
- Resim 35:** Sura Vadi Kilisesi, narteks doğu duvarı, taş örgüsündeki değişim
- Resim 36:** Sura Vadi Kilisesi, naos kuzey duvarı, güneyden görünüm
- Resim 37:** Sura Vadi Kilisesi, naos kuzey duvarı-doğu bölümü, kapı kemeri üzengisinin güneybatıdan görünümü
- Resim 38:** Sura Vadi Kilisesi, naos kuzey duvarı-batı bölümü, pencere açıklığı, içten görünüm
- Resim 39:** Sura Vadi Kilisesi, naos kuzey duvarının batıdan görünümü
- Resim 40:** Sura Vadi Kilisesi, naos kuzey duvarı doğu bölümü, güneybatıdan görünüm
- Resim 41:** Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı, kuzey ve orta nefi ayıran duvar payesi detayı, güneyden görünüm
- Resim 42:** Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı, güney ve orta nefi ayıran duvar payesi detayı
- Resim 43:** Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı, kuzey nef kapısı
- Resim 44:** Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı, orta nef kapısı üzeri hatıl yuvaları
- Resim 45:** Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı, orta nef kapısı üzeri hatıl yuvaları
- Resim 46:** Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı pencereleri
- Resim 47:** Sura Vadi Kilisesi, güney nef batı duvarı
- Resim 48:** Sura Vadi Kilisesi, güney nef batı duvarı
- Resim 49:** Sura Vadi Kilisesi, güney cephesi, güneyden görünüm
- Resim 50:** Sura Vadi Kilisesi, güney cephesi, güneydoğudan görünüm
- Resim 51:** Sura Vadi Kilisesi, güney cephesinin batı kısmı, güneybatıdan görünüm
- Resim 52:** Sura Vadi Kilisesi, naos güney duvarı, kuzeyden görünüm
- Resim 53:** Sura Vadi Kilisesi, naos güney duvarı, kuzeybatıdan görünüm

- Resim 54:** Sura Vadi Kilisesi, güney duvar penceresi iç görünümü
- Resim 55:** Sura Vadi Kilisesi, güney duvar penceresi dıştan görünüm
- Resim 56:** Sura Vadi Kilisesi, şapelin kuzey duvarı
- Resim 57:** Sura Vadi Kilisesi, şapel kuzey duvarı, güneybatıdan görünüm
- Resim 58:** Sura Vadi Kilisesi, doğu duvarı genel görünüm
- Resim 59:** Sura Vadi Kilisesi, apsis ve nefleri ayıran at nalı kemerli payeler, batıdan görünüm
- Resim 60:** Sura Vadi Kilisesi, doğudaki güney nefi ayıran paye
- Resim 61:** Sura Vadi Kilisesi, doğudaki güney nefi ayıran paye, güneybatıdan görünüm
- Resim 62:** Sura Vadi Kilisesi, doğudaki kuzey nefi ayıran paye
- Resim 63:** Sura Vadi Kilisesi, doğudaki kuzey nefi ayıran paye
- Resim 64:** Sura Vadi Kilisesi, güney nef, doğu duvarı, iç cephe ve iskele destek yuvaları
- Resim 65:** Sura Vadi Kilisesi, apsis genel görünüm
- Resim 66:** Sura Vadi Kilisesi, apsis dış cephe, güneyden genel görünüm
- Resim 67:** Sura Vadi Kilisesi, apsis dış cephe, kuzeyden genel görünüm
- Resim 68:** Sura Vadi Kilisesi, apsis içi detay
- Resim 69:** Sura Vadi Kilisesi, apsis içi, batıdan görünüm
- Resim 70:** Sura Vadi Kilisesi, kuzey nef doğu duvarı, kapı ve pencere
- Resim 71:** Sura Vadi Kilisesi, kuzey nef doğu duvarı, dış cephe
- Resim 72:** Sura Vadi Kilisesi, güney nef doğu duvarı, içten bakış
- Resim 73:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, kuzey duvarı ve giriş kapısı
- Resim 74:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, batı duvarı, içten görünüm
- Resim 75:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, batı cephesi
- Resim 76:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, güney duvarı, içten görünüm
- Resim 77:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, güney cephesi
- Resim 78:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, doğu duvarı
- Resim 79:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, apsis içi sıva tabakaları
- Resim 80:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, doğu cephesi
- Resim 81:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, şapel zemini ve sıva üzeri izler

Resim 82: Sura Vadi Kilisesi (solda) ve Şapeli (solda) doğu cepheleri, duvar örgüsü farklılığı, kuzeydoğudan görünüm

Resim 83: Sura Vadi Kilisesi Şapeli, güney cephesi ve güney yöndeki duvar kalıntısı

Resim 84: Sura Vadi Kilisesi, kuzeydeki sarnıç, güneyden görünüm

Resim 85: Sura Vadi Kilisesi, apsis duvarı, kaba yonu taş duvar örgüsü

Resim 86: Sura Vadi Kilisesi, güney duvarı

Resim 87: Sura Vadi Kilisesi, güney cephesi, farklı kotlar arası moloz taş boyutundaki değişimler

Resim 88: Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı, kuzeyden görünüm, duvar örgü tekniği

Resim 89: Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı, kuzeyden görünüm, duvar örgü tekniği

Resim 90: Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı, duvar örgüsünde kullanılmış seramik parçalar

Resim 91: Sura Vadi Kilisesi, güney nef batı duvarı boya kalıntıları

Resim 92: Sura Vadi Kilisesi, naos kuzey duvarı doğu bölümü, sıva katmanları ve bezemeye dair boya kalıntıları

Resim 93: Sura Vadi Kilisesi, mimari plastik öge

Resim 94: Sura Vadi Kilisesi, mimari plastik öge

Resim 95: Sura Vadi Kilisesi, mimari plastik öge

Resim 96: Sura Vadi Kilisesi, mimari plastik öge

Resim 97: Sura Şehir Kilisesi Planı

Resim 98: Sura Şehir Kilisesi Planı

Resim 99: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, kuzey duvarının doğu bölümü, kuzeydoğudan görünüm

Resim 100: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, kuzey cephe, kuzey batıdan görünüm

Resim 101: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, kuzey dış duvar

Resim 102: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise kuzey duvarı, kapı açıklığı (?) ve söve, kuzeyden görünüm

Resim 103: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise kuzey duvarı, batıdan genel görünüm söve (ortada) ve eşik taşı (solda)

Resim 104: Sura Şehir Kilisesi, eşik taşı detayı

Resim 105: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, batı duvarı kalıntıları kuzeyden genel görünüm

Resim 106: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Yapı, batı duvarı kuzey bölümü dış cephe görünümü ve kapı sövesi

Resim 107: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Yapı, batı duvarı kuzey bölümü ve kapı sövesi (sağda)

Resim 108: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Yapı, batı duvarı payesi

Resim 109: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, batı duvarı kalıntıları, güneybatıdan dış cephe görünümü

Resim 110: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, batı duvarı kalıntılarının doğudan görünümü

Resim 111: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, batı duvarı kalıntıları ve kapı sövesi, kuzeyden görünüm

Resim 112: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, batı duvarı kapı sövesi, batıdan görünüm

Resim 113: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, batı duvarı kapı sövesinin doğudan görünümü

Resim 114: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, güney duvarı, güneydoğudan görünüm

Resim 115: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, güney duvarı, doğudan görünüm

Resim 116: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, güney duvarı, genel görünüş, güneyden görünüm

Resim 117: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, güney duvarı, güneyden görünüm

Resim 118: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, güney duvarı batı bölümü ve ek yapı, güneydoğudan görünüm

Resim 119: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, güney duvarı, içten görünüm

Resim 120: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, doğu duvarı, apsis cephesi

Resim 121: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, doğu duvarı, apsis cephesi, güneydoğudan görünüm

Resim 122: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, doğu duvarı, apsis cephesinin kuzeydoğudan görünümü

Resim 123: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, apsis cephesi, güneydoğudan görünüm

Resim 124: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, apsis cephesi, doğudan görünüm

Resim 125: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, apsis dış cephesi, kuzeydoğudan görünüm

Resim 126: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, apsis duvarı, batıdan görünüm

Resim 127: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, apsis duvarı, güneydoğudan görünüm

Resim 128: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, apsis duvarı ve güneydeki duvar payesi

Resim 129: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, apsis duvarı ve kuzeydeki duvar payesi

Resim 130: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise ve 3 Numaralı Kilise/Şapel, doğu görünüş

Resim 131: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise batı kapısı söveleri ve güney duvar, doğudan görünüm

Resim 132: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise batı kapısı söveleri, kuzeyden görünüm

Resim 133: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise güney duvar, doğudan görünüm

Resim 134: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise güney duvar, doğudan görünüm

Resim 135: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise güney duvar, güneybatıdan görünüm

Resim 136: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise güney duvar ve kapı sövesi, güneyden görünüm

Resim 137: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise, güney duvar doğu bölümü, güneybatıdan görünüm

Resim 138: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise apsisi, doğudan görünüm

Resim 139: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel kuzey cephesi

Resim 140: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel kuzey cephesinin doğu bölümü, kuzeydoğudan görünüm

Resim 141: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel kuzey cephesinin batı bölümü, kuzey batıdan görünüm

Resim 142: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel kuzey duvarı, güneyden görünüm

Resim 143: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel kuzey duvarı, güneydoğudan görünüm

Resim 144: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel kuzey duvarı, güneybatıdan görünüm

Resim 145: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel kuzey duvarı, kemer üzengi seviyesi

Resim 146: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel batı cephesi

Resim 147: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel batı duvarı, doğudan görünüm

Resim 148: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel batı duvarı, doğudan görünüm

Resim 149: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel batı duvarı kuzey bölümü, batıdan görünüm

Resim 150: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel batı duvarı kuzey bölümü, güneydoğudan görünüm

Resim 151: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel batı cephesi güney bölümü ve mazgal pencere, batıdan görünüm

Resim 152: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel çevresinde eşik taşı

Resim 153: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel batı duvarının güney bölümü ve mazgal pencere, kuzeydoğudan görünüm

Resim 154: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel batı duvarı, güney bölümü, mazgal pencere ve seki

Resim 155: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel güney cephesi

Resim 156: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel güney cephesi, güneybatıdan görünüm

Resim 157: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel güney cephesi ve mazgal pencere

Resim 158: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel güney duvarı, kuzeyden görünüm

Resim 159: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel güney duvarı, kuzeyden görünüm

Resim 160: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel doğu dış duvar

Resim 161: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel apsis cephesi ve apsis penceresi, doğudan görünüm

Resim 162: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel doğu duvarı, içten görünüm

Resim 163: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel ana apsis

Resim 164: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel güney apsisi, içten görünüm

Resim 165: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel kuzey apsisi, üstten görünüm

Resim 166: Sura Şehir Kilisesi, Ek Yapı Kapısı, güneyden görünüm

Resim 167: Sura Şehir Kilisesi, Ek Yapı Kapısı, batıdan görünüm

Resim 168: Sura Şehir Kilisesi, Ek Yapı, doğu duvarı, kuzeyden görünüm

Resim 169: Sura Şehir Kilisesi, Ek Yapı, kuzey dış duvar, kuzeydoğudan görünüm

Resim 170: Sura Şehir Kilisesi, Ek Yapı, kuzey duvarı, güneyden görünüm

Resim 171: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise Kuzey Duvarı ve Sarnıç

Resim 172: Sura Şehir Kilisesi, Sarnıç, kuzeyden görünüm

Resim 173: Sura Şehir Kilisesi, Sarnıç, doğudan görünüm

Resim 174: Sura Şehir Kilisesi, Sarnıç üst örtüsü ve örgü tekniği

Resim 175: Sura, Apollon Surios Tapınağı, kuzey duvarı, haç detay

Resim 176: Sura Vadi Kilisesi, narteks batı duvarı, örnek alım alanları

Resim 177: Sura Vadi Kilisesi, naos güney duvarı doğu bölümü, kuzey batıdan görünüm, kapatılmış pencere

Resim 178: Sura Vadi Kilisesi, kuzey nef doğu duvarı, batıdan görünüm, kuzey duvar ve duvar payesi yan yüzeyinde bulunan hatıl yuvaları

- Resim 179:** Sura Vadi Kilisesi içinde bulunan kırık kiremit parçalarından örnekler
- Resim 180:** Sura Vadi Kilisesi Şapeli, batı cephesi
- Resim 181:** Arykanda, Nekropolis Kilisesi, mimari plastik eleman
- Resim 182:** Doğu Asarcık Yerleşimi, mimari plastik eleman
- Resim 183:** Doğu Asarcık Yerleşimi, mimari plastik eleman
- Resim 184:** Batı Asarcık Yerleşimi, mimari plastik eleman
- Resim 185:** Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi, balık pulu motifli delikli levha
- Resim 186:** Myra Aziz Nikolaos Kilisesi, balık pulu motifli delikli levha
- Resim 187:** Arykanda, Nekropolis Kilisesi balık pulu motifli delikli levha
- Resim 188:** Günağı Kilisesi, balık pulu motifli delikli levha
- Resim 189:** Dereağzı Kilisesi, mimari plastik öge
- Resim 190:** Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi, Levha üstü parçası
- Resim 191:** Istlada bazilikası planı
- Resim 192:** Istlada Bazilikası, şapel apsis cephesi
- Resim 193:** Istlada Bazilikası, şapel apsisi
- Resim 194:** Kekova Adası, Tersane Koyu yerleşim planı ve kilise
- Resim 195:** Kekova Adası, Liman Kilisesi apsisi
- Resim 196:** Muskar Kilisesi planı
- Resim 197:** Muskar Kilisesi apsisi
- Resim 198:** Alacahisar Kilisesi ve ek yapıları
- Resim 199:** Alacahisar Kilisesi kuzey-güney kesiti (doğu görünüş), at nalı formulu apsis kemeri
- Resim 200:** Alacahisar Kilisesi apsisi, genel görünüm
- Resim 201:** Danabaşın-Zeytinlik Kilisesi planı
- Resim 202:** Danabaşın-Zeytinlik Kilisesi, güneybatıdan görünüm
- Resim 203:** Istlada Antik Yerleşimi, Bazilika apsisi ve şapel apsisi
- Resim 204:** Kyaneai Antik Kenti, B Kilisesi Planı
- Resim 205:** Gürses Kilise ve Şapel Planı
- Resim 206:** Gürses Şapel Yapısı, kuzeybatı görünümü
- Resim 207:** Gürses Şapel Yapısı, kuzeydoğu görünümü

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Likya Bölgesi Haritası

Harita 2: Likya Bölgesi Piskoposluk, Metropolis ve Manastır Yerleşimleri

Harita 3: Myra ve Çevresi

Harita 4: Orta Likya Bölgesi

Harita 5: 1. Dynastik Bey Konağı, 2. Gözetleme Kulesi ve Kale Kalıntısı, 3. İşlikler, 4. Mezar Yapıları ve Lahitler, 5. Konut Yapıları, 6. Rahipler Salonu ve Apollo Surius Tapınağı, 7. Hristiyanlık Dönemi Dini Mimarisi

Plan 1: Sura (Soura) Antik Kenti, Vaziyet Planı, 1/10000

Plan 2: Sura (Soura) Antik Kenti, Vaziyet Planı, 1/5000

Plan 3: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Vaziyet Planı, 1/1000

Plan 4: Sura (Soura) Vadi Kilisesi Planı, 0 kotu, 1/100

Plan 5: Sura (Soura) Vadi Kilisesi Planı, 250 cm kotu, 1/100

Plan 6: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit Yönleri, 1/100

Plan 7: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Batı Görünüş, 1/100

Plan 8: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Güney Görünüş, 1/100

Plan 9: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Doğu Görünüş, 1/100

Plan 10: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kuzey Görünüş, 1/100

Plan 11: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit A-A, 1/100

Plan 12: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit A'-A', 1/100

Plan 13: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit A-A-2, 1/100

Plan 14: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit A-A-3, 1/100

Plan 15: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit B-B, 1/100

Plan 16: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit C-C, 1/100

Plan 17: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit C'-C', 1/100

Plan 18: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit D-D, 1/100

Plan 19: Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Kesit D'-D', 1/100

Plan 20: Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Vaziyet Planı, 1/1000

Plan 21: Sura (Soura) Şehir Kilisesi Planı, 0 kotu 1/100

Plan 22: Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Kesit Yönleri, 1/100

- Plan 23:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise Doğu Görünüşü, 1/100
- Plan 24:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise Kuzey Görünüşü, 1/100
- Plan 25:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise Güney Görünüşü, 1/100
- Plan 26:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise Doğu Görünüşü, 1/100
- Plan 27:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise Kuzey Görünüşü, 1/100
- Plan 28:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise Batı Görünüşü, 1/100
- Plan 29:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise Güney Görünüşü, 1/100
- Plan 30:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Kesit A-A, 1/100
- Plan 31:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Kesit A'-A', 1/100
- Plan 32:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Kesit B-B, 1/100
- Plan 33:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Kesit C-C, 1/100
- Plan 34:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Kesit C'-C', 1/100
- Plan 35:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Kesit C'-C'-2, 1/100
- Plan 36:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Kesit D-D, 1/100
- Plan 37:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Kesit D'-D', 1/100
- Plan 38:** Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Rekonstrüksiyon, 1/100
- Plan 39:** Sura (Soura) Vadi Kilisesi, Rekonstrüksiyon, 1/100
- Plan 40:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, Yapım Evreleri, 1/100
- Plan 41:** Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel Rekonstrüksiyonu, 1/100

GİRİŞ

Bu tez çalışması, Antalya'nın güneybatısında, Demre İlçesi sınırları içinde bulunan Sura Antik Kenti'nin Bizans dönemi dini mimarisini konu almaktadır.

Çalışma kapsamında, kentte bulunan iki adet Bizans dönemi kilise yapısının, mimari tanımının; lazer tarama, fotoğraf ve rölöve çalışmaları ile ayrıntılı belgeleme işlemlerinin; literatür araştırması ile 19. yüzyıldan bu yana hakkında çeşitli yazınsal çalışmalar yapılmış olan alan hakkında verinin derlenmesi; Orta Likya bölgesi dini mimarisi arasında benzer örneklerin tespit edilmesi ile karşılaştırma ve tarihlendirme yapılmasını ve yapılan malzeme analizleri ile yapım dönemlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Likya bölgesi, bulunduğu konum ve sahip olduğu coğrafi şartlar ile Anadolu'dan yalıtılmış korunaklı bir bölge konumundadır. Tarihinin büyük bir bölümü denizcilik ile anılan Likya, deniz aşırı topraklarla yaptığı ticaret ile geçimini sağlamış, kültürel anlamda etkileşimde bulunmuştur.

Sura (Soura) Antik Kenti, bugüne kadar herhangi bir arkeolojik kazıya veya kapsamlı bir araştırma projesine ev sahipliği yapmadığı için, kent hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. Kentte yer alan bazı yazıtlar sayesinde, 6 km. batısında bulunduğu Myra Antik Kentine bağlı bir köy yerleşimi olduğu anlaşılabilsede tarihi hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler daha çok M.S. 1. ve 2. yüzyıl sırasında yazılmış ve kenttin antik dünyaca bilinen en önemli özelliği olarak bir kehanet merkezi olması ile ele alınmıştır. Antik kaynaklarda, Sura Vadisinde bulunan Apollon kaynağı, Apollon Surius Tapınağı ve burada gerçekleştirilen kehanet yöntemleri hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Pagan dönem hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayan bu kaynaklar dışında, kentnin Hristiyanlık dönemine ışık tutan sadece bir adet yazılı kaynak bilinmektedir.

Bu nedenle tez kapsamında tarihsel sürecin de ele alındığı ilk bölüm, Sura Antik Kenti tarihinden ziyade, bölgeyi daha geniş çaplı etkilemiş tarihsel süreci barındıran ve Sura Antik Kenti'nin bağlı bulunduğu Myra'nın tarihini içeren bir bölüm olarak ele alınmıştır. Ayrıca Sura Antik Kenti'nin pagan dönemde sahip olduğu “tapınak yeri” vasfının Bizans döneminde de devam ettirildiğine dair görüşler bulunması nedeniyle, Myra ve territoriumlarında yaşanan Hristiyanlaşma süreci ayrıca ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümü olan Sura Antik kenti bölümü, literatür çalışması ve kentte yapılan alan çalışmaları neticesinde elde edilen bilgileri içermektedir. Bu bölümde öncelikle günümüzde hala Sura olarak adlandırılan bölgenin, isminin kökenine yönelik araştırma yapılmış, kenti ziyaret etmiş olan araştırmacıların yazıları kronolojik olarak verilmiş ve bugün hala kentte gözlemlenebilen yapı kalıntıları tanıtılarak, kentin niteliği belirlenmeye çalışılmıştır.

Sura Vadi Kilisesi ve Sura Şehir Kilisesinin ele alındığı üçüncü bölümde, kiliselere dair yapılan ilk incelemeler ile tez kapsamında yapılan mimari tanımlar ve yapıların mevcut durumunun belgelendiği görsel çıktılar aktarılmıştır. Sura Antik Kenti Bizans dönemi dini mimarisine yönelik ele alınan ve tespiti yapılan tüm mimari detaylar ile Orta Likya bölgesinde tespit edilen benzer örnekler, karşılaştırmalı olarak dördüncü bölüm olan Değerlendirme bölümünde tartışılmış ve ulaşılan sonuçlar, sonuç bölümünde sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİKYA BÖLGESİ VE METROPOLİSİ MYRA

1.1. LİKYA BÖLGESİ'NİN COĞRAFİ YAPISI VE TOPOGRAFYASI

Likya; Anadolu'nun güneyinde, Akdeniz kıyısının batı bölümünde, denize paralel olarak uzanan bölgedir. Bu bölgenin sınırları, uzun tarihsel süreç içinde değişiklikler göstermekle birlikte, doğuda Pamphylia ve körfezi, kuzeyde Phrygia, batıda Karia ve Fethiye Körfezi, güneyde ise Akdeniz ile sınırlı olan ve Teke Yarımadası olarak adlandırılan bölgedir.¹ (**Harita 1**)

Bölge doğu, batı ve kuzey yönlerinde dağ sıraları ile çevrelenmiş, bu durum hem yaşam koşulları ve kültürü etkilemiş, hem de bölgenin korunaklı bir alan olmasını sağlamıştır. Likya bölgesinde geniş bir yer kaplayan Toros Dağları Oligosen dönemin², batı Toroslar ise Miyosen dönemin³ sonunda meydana gelen hareketler neticesinde oluşmuştur. Bu nedenle Toros dağlarının orta kısmı, bölgede yerleşim ve tarım için kısıtlı alan bırakmakta, aynı zamanda bölgenin özellikle kuzeyiyle olan ulaşımının kısıtlı kalmasına neden olmaktadır, batısında farklı rakımlarda çeşitli büyüklüklerde düzlüğe izin vermektedir.⁴ Bu dağlık bölgenin genişliği 120 km. ve en yüksek noktası 3000 metrenin üzerine çıkmaktadır. Telmesus (Fethiye)'dan

¹ John Anthony CRAMER, **A Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map**, cilt:2/2, Oxford, At the University Press, 1832, s: 243-244.; Oktay AKŞİT, **Likya Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967, s.19.; Nevzat ÇEVİK, **Lykia Kitabı**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK, Remziye BOYRAZ SEYHAN, Antalya, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2015, s.19.

² Günümüzden 33,7 milyon ile 23,8 milyon yıl öncesine tarihlenen jeolojik dönem.

³ Günümüzden 23,03 ile 5,33 milyon yıl öncesine uzanan jeolojik dönem.

⁴ Strabon, **Geographika**, Kitap: XIV, II, I.; Hansgerd HELLENKEMPER, Friedrich HILD, **Tabula Imperii Byzantini**, Edi: Johannes KODER, Teil:1, Wien, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 2004, s.82.; Ralf BECKS, "Tarih Öncesinde Likya", **Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi**, Edi: Havva İŞKAN, Erkan DÜNDAR, Yay. Haz: Nihat TEKDEMİR, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.26.

başlayarak Rhodiapolis'e kadar uzanan bölgenin kıyı kesimleri, genel olarak dik kayalıklara sahip ve nadir alanlarda sahilleri bulunmaktadır.⁵

Likya bölgesi, Doğu, Orta ve Batı Likya olarak coğrafi bakımından üç bölüme ayrılmaktadır. Coğrafi olarak yapılan bu ayırım, yaşam koşullarının kültür üzerindeki etkisi nedeniyle, aynı zamanda kültürel bir ayırım olarak da karşımıza çıkmaktadır. Doğu Likya; Bey Dağları ile deniz arasında kalmakta olup batı sınırını Limyros çayı oluşturmaktadır. Orta Likya; Limyros Çayı'ndan başlayarak batıda Eşen Çayı'na ve Batı Likya; Eşen Çayı'ndan Fethiye'ye kadar uzanmaktadır.⁶

Batı Toroslar olarak adlandırılan ve Orta Likya'yı içine alan bölümde, dağlık kesimi oluşturan kayalar genel olarak kalkerli sulardan kaynağını alan depozitlerin birikmesi ile oluşan, kalsiyum karbonat kökenli traverten taşıdır. Bu taş Torosların doğusunda bulunan Aksu'dan başlayarak kuzeye ve batıda Torosların eteklerine değin devam etmektedir.⁷ Dağlık yapısı dâhilinde, az sayıda kuzey-güney doğrultulu akarsular ve bu akarsular nedeniyle oluşmuş, farklı rakımlara sahip ovalar mevcuttur. Tatlı su kaynaklarının azlığı nedeniyle, ihtiyaç duyulan ve mümkün olan her yere sarnıçlar inşa edilmiş durumdadır.⁸ Bölge toprakları sadece az sayıdaki düzlüklerde tarım yapılmasını mümkün kılmaktadır. En geniş düzlükler Kibyra ve Milyas arasında bulunmakta olup, genel itibari ile bölge karadan ulaşım elverişli değildir. Fakat sahip olduğu limanlar ile Likya hem ticarete hem de ulaşım konusunda önemli rotalar üzerinde bulunmaktadır.⁹ Likya'da bulunan akarsuların birçoğu antik dönemden itibaren balıkçılık, ticaret ve nakliye için sıklıkla kullanılmıştır. Bu

⁵ Strabon, **Geographika**, Kitap: XIV, II, I.; Shelagh A. JAMESON, "Lycia and Pamphylia: An Historical Review", Edi.: Angus S. CAMPBELL, George H. TAPPAN, Çev.: Hans E. HENTSCHEL v.d., **Geology and History of Turkey**, Thirteenth Annual Field Conference, Tripoli, The Petroleum Exploration Society of Libya, 1971, s.11.; Clive FOSS, "Lycian in the History", **Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor**, Variorum, Brookfield, 1996, s: 1.

⁶ Akşit, **a.g.e.**, 1967, s.28.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.19.

⁷ Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.85.

⁸ Richard Martin HARRISON, "Churches and Chapels of Central Lycia", **Anatolian Studies**, Vol: 13, 1963, s.118.; Derya ÇİĞİR, "Antik Kaynaklarda Lykia ve Lykialılar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 19.

⁹ Akşit, **a.g.e.**, 1967, s.28.; Clive FOSS, "The Lycia Coast in the Byzantine Age", **Dumbarton Oaks Papers**, Vol:48, 1994, s. 1.

özellikleri ile ismi anılması gereken nehirler arasında Limyros (Alakır), Arykandos (Başgöz-Yaşgöz), Myros (Demre), Ksantos (Eşen), Glaukos (Kızıldere) ve Indos (Dalaman) bulunmaktadır.¹⁰

Likya, yaz aylarında sıcak ve kurak, kış aylarında yağışlı olan tipik bir Akdeniz iklimine sahiptir. Kıyı kesimlerde görülen iklim, iç kesimlere doğru gidildiğinde yerini, Anadolu'nun içlerinde görülen koşullara benzer, yağış ve sıcaklığın daha düşük fakat yıllık ve günlük sıcaklık farklarının daha yüksek olduğu koşullara bırakmaktadır.¹¹ İç kesimlerinde karasal, kıyılarında ise Akdeniz ikliminin görüldüğü bölgede, Torosların üzerinden esen poyraz rüzgârı, yılın büyük bir bölümünde bölgenin rüzgâr almasına sebep olmaktadır. Özellikle yaz aylarında kuzeybatıdan esen rüzgârlar Akdeniz limanlarına deniz yoluyla ulaşımı kolaylaştıran bir etken olmuştur.¹²

Likya'da 700 m'ye kadar olan yüksekliklerde maki yaygın bitki örtüsüyken, bunun üzerindeki yüksekliklerde ormanlar mevcuttur. Buna bağlı olarak Likya'nın dağlık kesimlerinin ticari ürün olarak kullandıkları en önemli kaynak, özellikle çorak topraklara sahip Mısır'a gönderilen tomruklardır. Gemi yapımında sıklıkla tercih edilen selvi ve sedir ağaçlarının yanı sıra, gemilerin su almaması için gerekli olan kalafatın da sedir ağacından elde ediliyor olması, Likya'da yetişen bu hammaddenin önemini arttırmaktadır.¹³ Ayrıca Elmalı ovası tarım için uygun bir arazi oluştururken, bölgenin zeytin, narenciye ve şarap üretiminden de sıklıkla bahsedilmektedir.¹⁴ Tristomon ile Andriake limanları, bölgenin territoriumlarında üretilen şarabın,

¹⁰ Akşit, **a.g.e.**, 1967, s.57-61.; Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.88-89.; Çığır, **a.g.e.**, s.20-22.

¹¹ Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.92-93.

¹² Martin ZIMMERMAN, "Die Lykischen Häfen Und Die Handelswege Im Östlichen Mittelmeer", **Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik**, Edi: Werner ECK, Helmut ENGELMANN, vd., Band: 92, Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1992a, s.206, 215.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.1.; William M. RAMSAY, **St. Paul The Traveler and Roman Citizen**, London, Hodder and Stoughton, 1895, s. 289-299.; Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.92-93.

¹³ Pliny, **Naturalis Historia**, Kitap: XII, 132, (LXI); Kitap: XIII, 52, (XI); Kitap: XVI, 137, (LIX).; David MAGIE, **Roman Rule in Asia Minor: To The End of the Third Century After Christ**, vol: 1/2, London, Oxford University Press, 1950, s. 518.; Akşit, **a.g.e.**, 1967, s.62-63.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s. 1, 29.

¹⁴ Pliny, **Naturalis Historia**, Kitap: XIV, 117 (XXII).; Akşit, **a.g.e.**, 1967, s.62-63.

yakınlarındaki su değirmenleri sayesinde öğütülen buğdayın ve muhtemelen de zeytinyağının gerek başkente gerekse deniz aşırı topraklara gönderildiği ve gerektiğinde buğdayın Andriake granariumunda depolandığı, önemli liman bölgeleridir.¹⁵

Kıyılarının sahip olduğu ve deniz ulaşımını kolaylaştıran sabit rüzgârların yanında Likya kıyıları konumu nedeniyle, Mısır ve başkent arasında bir ara durak görevini de üstlenmiştir. Bölgenin önemli limanları olan Tristomon, Phoieniks ve Andriake, batıdan veya Ege denizinden gelen gemilerin, Akdeniz'in doğu kıyılarında bulunan ülkelere doğru açık denize açılmadan önce demirleyebilecekleri son limanlar durumundadır.¹⁶ Özellikle Konstantinopolis'in ikinci başkent olmasından sonra, Mısır ile arasındaki deniz taşımacılığı önem kazanmıştır. Bu dönemde deniz taşımacılığı açık denizlerde uzun süre kalmayı mümkün kılmadığından, tekneler genel olarak kıyıyı ve limanları takip ederek yol almak durumundadırlar. Bu nedenle Konstantinopolis'ten Mısır'a ulaşım özellikle kıyı limanlarının takip edilmesi ile yapılmış ve ulaşım rotasını; Suriye, Anadolu'nun güney sahilleri, Kıbrıs, Rodos ve Ege Adaları oluşturmuştur. Özellikle Likya ile İskenderiye arasındaki deniz yolculuğunda Kıbrıs'ın kullanıldığı düşünülmektedir.¹⁷ Roma ve geç antik dönemler boyunca yapılan bu ticaret faaliyetleri, bölgeyi dikkate değer bir refah seviyesine ulaştırmıştır. Roma İmparatorluğu için Likya'nın deniz taşımacılığındaki rolü, Mısır'dan gelen tahıl gibi ürünlerin Likya limanlarından faydalanılarak transfer edilmiş olmasından dolayı oldukça önemlidir. Bu canlılık yalnızca liman kentlerinde değil, asıl üretimin yapıldığı territoriumların da can damarının ticaret olmasını

¹⁵ Zimmerman, **a.g.e.**, 1992a, s.216.; Foss, **a.g.e.**, 1994 s. 30.

¹⁶ Zimmerman, **a.e.**, s.206.; Foss, **a.e.** s. 1, 39.; Mustafa S. KÜÇÜKAŞÇI, "VII-XII. Yüzyıllarda Likya'ya Arap İlgisi", **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 1/2, Antalya, Suna-İnan Kırâç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, s. 376.

¹⁷ Zimmerman, **a.g.e.**, 1992a, s.206-209, 216.; Mustafa ADAK, "Lykia ve Roma", **Likya İncelemeleri I**, yh: Nezih BAŞGELEN, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Epigrafi ve Tarihsel Coğrafya Dizisi:I, 2002, s.133.; T. Engin AKYÜREK, "Andriake: The Port of Myra in Late Antiquity", **Trade in Byzantium: Papers From The Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium**, Edi: Paul MAGDALINO, Nevra NECİPOĞLU, vd., Koç University's Research Center for Anatolian Civilizations (ANAMED), 2016, s. 467.

sağlamıştır. Likya bölgesinin şehirleri ve kırsal yerleşimleri, para veya takas ürünleri karşılığında yapılan ticaret ile gittikçe gelişmişlerdir.¹⁸

Myra'nın çevresinde yer alan antik yerleşimler ve manastırlar arasında yer alan ve bugün hala büyük oranda izlenebilen antik yolların da gösterdiği gibi, kıyıda yer alan kentler ile dağlık bölgede yer alan yerleşimler kuvvetli bir iletişim ağına sahiptir.¹⁹ Böylece liman kentleri ile kırsal yerleşimler birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde bir birliktelik kurarak, dış dünya ile alışveriş halinde bulunmuşlardır.

1.2. LİKYA BÖLGESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.2.1. Hellenistik Dönem Öncesinde Likya

Likya tarihi hakkında bilinen en eski yerleşim yerleri, Likya, Pamphylia ve Pisidia arasında bulunan çok sayıda mağaradan elde edilen bilgiler ile yaklaşık olarak M.Ö. 350.000-9.000 yılları arasında başladığı tespit edilmiştir.²⁰ Tlos-Girmeler mağarası çalışmalarında ele geçen buluntular ve yapılan radyokarbon yaş tayini analizleri ile bu bölgenin en azından M.Ö. 9. bin yılın ikinci çeyreğinde yerleşim gördüğü tespit edilmiş, Öküzini Mağarası'nda çalışılan bir mezar, M.Ö. 9000-6500 arasına tarihlendirilmiştir. Elmalı'nın yaklaşık 6 km. batısında bulunan Karataş-Semayük'te yapılan tarihlendirme çalışmalarında, bölgenin en azından M.Ö. 3. binyılın ilk çeyreğinde yerleşim gördüğü, Elmalı ovasında bulunan yerleşmelerin özellikle M.Ö. 5-3. binyıllar arasında artış gösterdiği bilinmektedir.²¹

¹⁸ Foss, **a.g.e.**, 1994, s. 1.; Çığır, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁹ Richard Martin HARRISON, "Aspects of Late Roman and Early Byzantine Lycia", VIII. **Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1979, s.528.

²⁰ Harun TAŞKIRAN, "Likya Bölgesi'nin Paleolitik Dönemi", **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 2/2, Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, s. 761-767.; Becks, **a.g.e.**, s.26.

²¹ Christine ESLICK, Elmalı-Karataş I: The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and Other Sites, Bryn Mawr College, vol:1/2, 1992, s.80.; Ralf BECKS, B. Ayça POLAT BECKS, "Girmeler

Likya ve Likyalılar hakkında bilinenler sınırlı olsa da Likçe ile Luwice arasındaki dil bilgisi benzerlikleri bulunduğu tespit edilmiş ve bunun M.Ö. 3. binyıla uzanan bir akrabalıktan kaynaklandığı öne sürülmüştür.²² Bu dönemden itibaren Likya'nın isminden Lukka olarak söz edilmeye başlanmıştır. Hitit yazıtlarında, M.Ö. 13. ve 14. yüzyıllarda ismi geçen, isyankâr ve kavgacı oldukları belirtilen Lukkalıların, Likyalılar olduğu düşünülmekte, Kadeş Savaşı sırasında Mısır'a karşı Hititlerin yanında yer aldıklarına dair, Mısır kayıtlarından bilgilere ulaşılmaktadır. Lukkalıların, Likya kelimesini kullanmalarının ise, Yunan dili ile geçirdikleri etkileşim sonrasında olduğu düşünülmektedir.²³

Bugün her ne kadar şüphe ile yaklaşılan bir görüş olsa da Herodotus, Likyalıların yerli bir halk olmadığını ve ilk isimlerinin Termilae olduğu bildirmektedir. Bunun yanında Likya kelimesinin, Pandion'un oğlu Lycus önderliğindeki Yunan kolonisinin bölgeye gelmesinin ardından türemiş bir isim olduğunu da belirtmektedir.²⁴ O. Akşit Likyalıların en az M.Ö. 2 binyılının ortalarından itibaren buraya yerleşmiş durumda olduklarını savunurken, bazı kaynaklarda özellikle Rhodiapolis ve Gagai ile çevresindeki kentlerin tarihinin, en azından ilk tunç çağına kadar gittiği götürülmektedir.²⁵

Tüm Anadolu için geçerli olan Pers istilaları, Likya tarihinde de önemli bir yer tutmaktadır. Perslerin bölgede bilinen ilk hâkimiyeti M.Ö. 546 yılında gerçekleşmiştir. Bu yıldan başlayarak yarı yerli idarecilerin yönetimi altında, fakat Pers hâkimiyeti ile M.Ö. 446 yılına kadar yaşanmıştır.²⁶ Likya Bölgesi, M.Ö. 452-451 yıllarında, M.Ö. 447 yılında kurulmuş olan ve Yunan kent devletlerinin askeri ve

Mağarası-Lykia'da Bir Kalkolitik Dönem Yerleşimi", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 5, sayı: 8, 2013-Bahar, s. 168-169. Becks, **a.g.e.**, s.26, 31.

²² Akşit, **a.g.e.**, 1967, s.8, 67-69, 70.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.32, 99.

²³ Jameson, **a.g.e.**, s.11, Çığır, **a.g.e.**, s.26.; Çevik, **a.e.**, s.31-33.; Frank VAN DE KASTEELLEN, "Syncope in Lycian", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Leiden, 2015, s. 3-4.

²⁴ Herodotus, **Historiai**, 1. Kitap, CLXXIII, 7. Kitap, XCII.; Cramer, **a.g.e.**, s.240.

²⁵ Akşit, **a.g.e.**, 1967, s. 76.; Bülent İŞLER, "Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s.10; Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisi, Tarihi, Doğası ve Tarımıyla Kumluca: Rhodiapolis**, Edi: Nevzat ÇEVİK, Antalya, Kumluca Belediyesi, 2008, s. 18, 42-43.

²⁶ İşler, **a.e.**, s.11.; Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.96.

siyasi bir birliği olan Atina-Delos deniz birliğine katılmış ve bu durum M.Ö. 440-439 yıllarına değin sürmüştür. M.Ö. 448 yılında Atina ve Persler arasında yapılan Kallias Barışı, Khelidoniai adalarından batıya geçmelerine izin vermediğinden, bu anlaşma Likya sahillerinden Persleri uzak tutmayı sağlamıştır. Gerçekleşen bu kısa bağımsızlık süreci ardından tekrar Pers hâkimiyeti altına girilmiş, bu ikinci Pers hâkimiyeti sürecine ise M.Ö. 333 yılında Büyük İşkender tarafından son verilmiştir.²⁷

1.2.2. Hellenistik ve Roma Dönemleri

Büyük İşkender'in hâkimiyeti ile başlayan Hellenistik dönemin bir bölümü ile Roma dönemi boyunca (sırasıyla M.Ö. 330-30 ve M.Ö. 30-M.S. 395) Likya kentleri Likya Birliği bünyesinde polis statüsünde yani birer kent devlet niteliğindedir.²⁸ Bu federatif birlik altında halk dolaylı yoldan idareye katılmakta, kendi kanunlarının hazırlanışında rol almakta ve dış ilişkilerinde birliğe bağlı kalmak durumunda olmuşlardır.²⁹

Likya Birliği bünyesinde; Ephesoslu Artemidoros'un eserlerinden aktarım yapan Strabon'a göre 23, Plinius'a göre ise önceden 70 iken onun döneminde 36 şehir bulunmakta olup, yıllar içinde sayılarının değişme ihtimalinin de bulunduğu şehirler ile ilgili net sayıya ulaşılamamaktadır. En fazla oy hakkına sahip olan şehirler üç oy hakkına sahip olup, birliğin en büyük şehirleri Pinara, Patara, Ksanthos, Olympos, Tlos ve Myra olarak bildirilmektedir. Bunun dışında küçük şehirlerin de birleşerek oy hakkına sahip olabildikleri bilinmekte fakat "syndrion" (Συνέδριον) isimli meclisin kaç temsilciden oluştuğuna dair bilgiler bulunmamaktadır. Meclis her yıl sonbahar mevsiminde toplanarak, birliğe üye şehirlerin sorunlarında, savaş ve

²⁷ Magie, **a.g.e.**, s. 522-523.; Akşit, **a.g.e.**, 1967, s. 116.; William A. P. CHILDS, Lycian Relations with Greeks and Persians, 1981, s.56.; Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.96-97.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.37-40.

²⁸ Likya Birliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Strabon, **Geographika**, Kitap: XIV, III, II-III.

²⁹ Oktay AKşİT, **Hellenistik ve Roma Devrinde Likya**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971, s.75 ve 82.; Çığır, **a.g.e.**, s.36.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.117.

anlaşma konularında karar almakta, deniz savunması ve askeri giderler gibi meclis masrafları, oy hakkına göre yapılan paylaşım ile karşılanmaktadır.³⁰

Bölgede görülen Hellen etkisiyle, önceleri kültürel özelliklerini değiştirmeme konusunda ısrarcı davranmış olan Likya halkı, M.Ö. 4. yüzyıla doğru kendi dilleri yanında Yunancayı da kullanmışlardır. Bu yüzyıla kadar Likya’da görülen çift dilli yazıtlar, M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren yerini Yunancaya bırakmış, şehir isimlerinde dahi Yunanca isimler kullanılmaya başlamıştır.³¹

M.Ö. 1. yüzyılda Augustus önderliğinde örgütlenerek kurulan Roma İmparatorluğu’nun ilk imparatorları, Likya bölgesinin yalnızca kendilerine sadık olmalarından memnunken, Claudius döneminde ihtiyaç duyulan kontrol sistemi nedeniyle, Likya, Roma’nın bir eyaleti durumuna getirilmiştir. M.Ö. 43 yılında Likya’nın eyalet durumuna getirilmesi sonrasında, M.S. 238-244 yılları arasındaki istisnai durum haricinde, Likya’nın sikke basma yetkisi tamamen ellerinden alınmıştır.³² Roma İmparatorluğu hâkimiyetinin öncesinde kurulmuş olan Likya Birliği, varlığı ve yapılanmasını Roma’nın bir eyaleti olarak devam ettirmiş ve bu dönemde askeri güvenlik açısından yapılan yol çalışmaları ile bölgede ulaşılamayan kent ve yerleşim yeri kalmamıştır.³³

Böylece Roma Eyaleti olarak Likya, özünde Likya Birliği olarak varlığını sürdürmüş, fakat dış işlerinde Roma İmparatorluğu’na bağlı olmuştur.³⁴ İmparatorluk tarafından atanan bir vali ile yönetilen eyalet, sınırlarının küçük olması nedeniyle

³⁰ Strabon, **Geographika**, Kitap: XIV, III, III.; Pliny, **Naturalis Historia**, Kitap: V, XXVII); Cramer, **a.g.e.**, s.242-243, Jameson, **a.g.e.**, s.21.; Magie, **a.g.e.**, s. 518.; Akşit, **a.g.e.**, 1971, s.77-81, 137.; Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.101.

³¹ Magie, **a.g.e.**, s. 523-524.; Jameson, **a.e.**, s.11-14, Akşit, **a.e.**, s.49-50, Çığır, **a.g.e.**, s.51-52. Ayrıca Likyalılar’ın yerel isimleri için bkz: Johannes SUNDWALL, **Die Einheimischen— Namen Der Lykier Nebst Einem Verzeichnisse Kleinasietischer Namenstämme**, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1913.

³² Jameson, **a.e.**, s.15.; Magie, **a.e.**, s. 529-530.; Akşit, **a.e.**, s.119-120.; Adak, **a.g.e.**, s.133-135.; Çığır, **a.e.**, s. 73-74.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.119.; Bülent İPLİKÇİOĞLU, “Bir Roma Eyaleti Olarak Likya”, **Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi**, Edi: Havva İŞKAN, Erkan DÜNDAR, Yay. Haz: Nihat TEKDEMİR, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.67.

³³ Adak, **a.e.**, s.135.; Çığır, **a.e.**, s. 75, İşler, **a.g.e.**, 2009, s. 213.

³⁴ Strabon, **Geographika**, Kitap: XIV, III, III.

Pamphylia ile birleştirilerek yönetilmeye başlanmış ve ilk vali Quintus Veranius olmuştur. 69 yılında Pamphylia'nın Likya'dan ayrılarak Galatia ile birleştirildiği, Vespasianus zamanında muhtemelen idari nedenler ile yeniden Likya ile birleştirildiği bildirilmektedir.³⁵ 73-74 yıllarında Likya ve Pamphylia bölgelerinin bir eyalet olduğu görülürken, 284-305 yıllarında hüküm süren Diocletianus ve 324-337 yılları arasında imparatorluk yapmış olan Constantinus'un yenilikleri sırasında tekrar farklı eyaletler durumuna getirilmişlerdir. Constantinus (306-337) döneminde Likya ve Pamphylia aynı vali tarafından yönetilmiş olmasına rağmen, 325 yılına ait kayıtlarda ayrı piskoposluklara sahip oldukları görülmektedir.³⁶

1.2.3. Bizans Dönemi

Likya'nın bir eyalet olmasının ardından 408-450 yılları arasındaki II. Theodosius'un imparatorluk döneminde Myra'nın başkent statüsüne yükseltildiği görülmektedir. Metropolis Myra'dan 449 yılında toplanmış olan Efes Konsiline Piskopos Romanos, 451 yılında düzenlenen Kadıköy (Chalcedon) Konsiline Piskopos Romanos ile birlikte Nikolaos'un katıldığı bilinmektedir.³⁷ Myra'nın, 408-450 yılları arasında hüküm süren II. Theodosius döneminde Likya'nın metropolisi haline gelmesi, hem kentin hem de kente bağlı durumda olan tüm yerleşimlerin önem kazanmasını sağlamıştır. **(Harita 2)**

Likya bölgesi geç antikçağdan itibaren birkaç yüzyıl boyunca barış ve refah içinde yaşamıştır. Orta Likya bölgesi, dağlık alanda bulunan yerleşimler ile liman kentleri arasında gerçekleşen ortaklıklar ile var olmuştur. Myra gibi Akdeniz

³⁵ Magie, **a.g.e.**, s.1387-1388.; Akşit, **a.g.e.**, 1971, s.119-123.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.45.

³⁶ Akşit, **a.e.**, s.126, William Mitchell RAMSAY, **The Historical Geography of Asia Minor**, Supplementary Papers - Royal Geographical Society, yay: John Murray, London, 1890, s.443, Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.104-109.; Çevik, **a.e.**, s.41.

³⁷ Hellenkemper, Hild, **a.e.**, s.109.; Vincenzo RUGGIERI, "Nicholas of Sion and the Meeting of Cultures: the Literary Models", **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 2/2, Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, s. 658.; Ayrıca Piskopozluk kayıtları için bkz: Michel Le QUIEN, **Oriens Christianus, In Quatuor Patriarchatus Digestus; Quo Exhibentur Ecclesiae, Patriarchae Caetrique Praesules Totius Orientis**, Parisiis, ex Typographia Regia, 1740, s. 965-993.

kıyısında bulunan ve bir limana sahip olan kentler, iç kesimlerde üretilen ürünlerin ticareti ile Yunan toprakları, doğu limanları, Mısır, Filistin ve başkent Konstantinopolis arasındaki geniş iletişim ağından paylarını alarak canlanmış ve güçlenmiş olan şehirlerdir. Limanlar ve kırsal yerleşimler arasında bugün hala takip edilebilen antik yollar, aralarında nakliyatı ve iletişimi de kolaylaştırmıştır. Tüm bu canlı yaşam ve ticaret için 6. yüzyıl önemli bir başlangıç tarihi oluşturmuştur.³⁸ Tarihinde önemli bir yer tutan Sasani istilaları sırasında, başkent Konstantinopolis'e karşı gerçekleştirilen saldırılarda, Likya da konum itibarıyla direkt etkilenmiştir. İlk önemli tahribat, arkeolojik bulgulara göre özellikle Ksanthos ve muhtemelen Limyra'yı da etkilemiş olup, Sasaniler tarafından 602-628 yıllarında gerçekleşmiştir.³⁹

Sasanilerin 628 yılından sonra artık tehlike arz etmiyor olmasına rağmen hemen ardından Arap saldırılarının başlaması, Likya kıyılarını askerî açıdan stratejik öneme sahip hale getirmiş ve bölgeyi tam anlamıyla felakete sürüklemiştir. 655 yılında Arap donanması tarafından bölgeye gerçekleştirilen ilk saldırı, direk II. Konstans idaresindeki bir savunma ile karşılaşmış, fakat imparatorun ancak kılık değiştirerek kurtulduğu bu savaş, Sasanilerin getirdiğinden çok daha büyük ölçekte bir yıkım getirmiş, Bizans'ın Akdeniz'deki hâkimiyetinin en önemli noktalarından biri olan Mısır eyaleti bu savaş ile kaybedilmiştir.⁴⁰ Bu saldırılar genel olarak her yıl yaz aylarında, bir veya iki ay boyunca yapılmış, bunun dışında Akdeniz sahilleri de Arap korsanlar tarafından sürekli yıpratılmıştır. Özellikle Phoiniks savaşında Rhodos'un Bizans kontrolünden çıkmış olması, sonraki yıllarda bölgenin saldırılara tam anlamıyla açılmasına neden olmuştur.⁴¹

³⁸ Foss, **a.g.e.**, 1994, s.30.

³⁹ Hansgerd HELLENKEMPER, "Lykien und die Araber", **Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposions**, Edi: Jürgen BORCHHARDT, Gerhard DOBESCH, Band:2, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1993, s.99-106.; Foss, **a.e.**, s.2-3.

⁴⁰ **The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813**, Çev: Cyril MANGO, Roger SCOTT, vd., Oxford, Oxford University Press, 1997, s.482.; Küçükaşçı, **a.g.e.**, s. 378.; Georg OSTROGORSKY, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Prof. Dr. Fikret İŞILTAN, 9. Basım, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017, s. 108.

⁴¹ Foss, **a.g.e.**, 1994, s.3.; Küçükaşçı, **a.g.e.**, s. 377-378.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.46.

636 yılında gerçekleşen Yermük Savaşı ile Bizans, Suriye üzerindeki kontrolünü kaybetmiş, Araplar, Ermenistan ve Anadolu'nun içlerine kadar girmiş ve 655 yılında Likya civarında alınan yenilgi ile Kıbrıs, Rhodos, Kos ve Sakız adası da elden çıkmıştır. Kaybedilen adalar denizlerdeki güvenliği de etkileyerek, Bizans başkenti Konstantinopolis'in bile tehlikeye açık hale gelmesine sebep olmuştur (674-78). Bunun sonucunda 678 ve 718 yıllarında Araplar Bizans başkentine dayanmışlardır. Ayrıca 809 yılında Myra, Amiral Harun al Raşit tarafından saldırıya uğramıştır. Araplar tarafından gerçekleştirilen düzenli saldırılar için Likya, konumu nedeniyle ayrıca öneme sahiptir. Bu dönemde Bizans başkenti Konstantinopolis çok kez kuşatma altına alınmış, Likya ise bu kuşatmalar için hazırlıkların yapıldığı bir üs olarak kullanılmıştır.⁴²

7. yüzyıl başlarında başlayan Arap saldırıları sonrasında, 672 yılında Likya eyaleti Karia ve Pamfilya ile birleştirilmiş ve Kibyraioton teması Bizans'ın ihtiyaç duyduğu yenilik ihtiyacı sonunda kurulmuştur. Bu dönemde Araplar tarafından gerçekleştirilen seferler sırasında, İmparator II. Constans'ın direkt yönettiği deniz donanmasının Phoiniks'te yaşadığı ağır darbe sonrasında, Araplar Akdeniz'de serbest bir şekilde dolaşabilmeye başlamışlardır. Bu durum Likya ticaretini ve güvenliğini sarsmış, özellikle kıyı kesimlerdeki yerleşimlerde nüfus ciddi oranda azalmaya başlamıştır.⁴³ Bu dönemde nüfusun azaldığını ve ticari faaliyetlerin sekteye uğramış olduğunu, bölgede yapılan kazılarda ele geçen sikke buluntularından da izlemek mümkündür. Aziz Nikolaos kazılarında İmparator Heraklios döneminden itibaren yaklaşık 150 yıl boyunca ve Andriake'de II. Constans döneminden itibaren herhangi bir sikkenin tespit edilememiş olmasının nedeni, Arap akınlarının yarattığı güvensizlik ortamı olarak yorumlanmaktadır.⁴⁴

Konstantinopolis'e karşı 672-677 yılları arasında, Araplar tarafından gerçekleştirilen büyük saldırılar sırasında, Anadolu'nun güney ve batı sahilleri

⁴² Harrison, **a.g.e.**, 1963, s. 121.; Küçükaşçı, **a.g.e.**, s. 376-379.

⁴³ Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.46.

⁴⁴ Süleyman BULUT, Mehmet ŞENGÜL vd., "2009-2010 Yılı Andriake Kazılarında Bulunan Sikkeler Hakkında Ön Rapor", Ed: Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s.121.

Bizans'ın kontrolünden büyük oranda çıkmış, özellikle 672 yılında, Araplar kış ayını Likya ve Kilikya'da geçirmişlerdir. Bu dönemde yerel halkın ürünlerine muhtemelen el konmuş, hatta gasp edilmiştir.⁴⁵ Bu dönemde yapılan savaşlarda Arap Donanması ilk kez kullanılan Rum Ateşi ile yakılmış, karada gerçekleşen harpte de Arap ordusu yenilgiye uğratılmıştır.⁴⁶

Iustinianus'un hâkimiyet yılları sonrasında, 790 yılına kadar Myra tarih sahnesinde aktif bir şekilde görülmemiştir. Bu yıllarda Myra hakkında bilinenler, Arap donanması ile karşılaşmak üzere yola çıkan Bizans donanmasının Myra'dan geçmiş olduğudur. 809 yılında ise, Arap kumandan Humayd ibn Ma'yuf, Myra'ya Aziz Nikolaos'ın mezarını yağlamak amacıyla saldırmış, fakat yanlış bir lahdi parçalamıştır. Dönüş yolunda ise Aziz Nikolaos'ın mucizelerinden biri olarak yorumlanmış olan, Arap donanmasının fırtınaya yakalanarak harap olması hadisesi yaşanmıştır.⁴⁷

Girit'in de Arapların eline geçtiği dönem olan 823-961 yılları arası, Likya'ya yapılan saldırıların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu yıllarda sadece kıyı kesimlerinde değil, dağlık bölgelerde bulunan kırsal yerleşimlerde de, kimi savunma duvarlarını içeren gelişmiş yapılarla, kimi ise gözetleme kuleleri ile savunmaya yönelik inşaat çalışmaları yapılmıştır. Özellikle karanlık çağ boyunca yapılan inşaat faaliyetlerinin büyük bölümünü de bu savunma yapıları oluşturmaktadır.⁴⁸

Arkeolojik araştırma sonuçları, bu dönemde korunmasız olan kıyı yerleşimlerinin ve ada yerleşimlerinin terkedildiğini, diğer şehirlerin savunma yapılarıyla güçlendirilmiş küçük yerleşimlere dönüştüğünü veya tepelere doğru çekildiğini göstermektedir. Muhtemelen 8. yüzyıla kadar gerçekleştirilen ilk saldırılar çok daha zarar verici olmuş, fakat her ne kadar saldırılar devam etse de

⁴⁵ Foss, **a.g.e.**, 1994, s.3.

⁴⁶ Küçükbaşçı, **a.g.e.**, s. 379.

⁴⁷ **The Chronicle of Theophanes Confessor**, s.639-663.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.30.

⁴⁸ Foss, **a.e.**, s:3, 32-33.; İlhan ERDEM, "Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler (12.-15. yy.)", **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 1/2, Antalya, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, s. 244.

Myra’da görkemli bir kilise ile dağlık kesimde manastır kurulabilecek imkâna sahip olunabilmiştir. Bizans imparatorluğunun Makedon Hanedanlığı sırasında, bölgede de bir canlanma yaşanmış, 961 yılında Girit’in tekrar fethedilmesi ve 964 yılında Kıbrıs Adası’nın geri alınması ile güven ve barış ortamı geri dönmüştür.⁴⁹ Bu dönem sonrasında Myra’nın 1034 yılında Araplar tarafından yalnızca bir saldırıya uğraması dışında, bölge büyük oranda huzura ve refaha kavuşmuş görünmektedir. Bu saldırıda Myra şehri zarar görmüş, X. Konstantine ve Zoe’nin desteği ile öncelikle savunma yapılarının, sonrasında ise Aziz Nikolaos Kilisesi’nin onarımının gerçekleştirilmesi ile şehir toparlamıştır.⁵⁰

Arapların Anadolu’da yarattıkları bu kaotik dönem, Anadolu’ya doğru ilerlemeye başlayan Türkler tarafından önce 1065 yılındaki Ani Savaşı ve sonrasında 1071 yılında Malazgirt Savaşı ile bertaraf edilmiştir. Fakat Arapların etkisi yerine Anadolu Türklerin hâkimiyeti altına girmeye başlamış ve 1078 yılında İznik’in elden çıkmasına neden olabilecek derecede büyük bir yayılım göstermiştir.⁵¹ Malazgirt Savaşı sonrasında Türkmen gruplarının Bizans hâkimiyetinde bulunan bölgelere yerleşmeye başlaması ve bundan doğan karmaşık ortamda başta Myra olmak üzere tüm Likya tahrip olmuş, var olan hâkimiyet boşluğundan yararlanmayı hedefleyen Venedikli korsanlar da bölgeye gelmeye başlamışlardır. Haçlı ordusunun 1097 yılında Anadolu’ya gelmesi ile bu gruplar orta Anadolu’ya doğru çekilmiş ve Likya tekrar Bizans kontrolüne girmiş olsa da Türkmen grupları Selçuklu denetiminde Bizans sınırlarına yerleştirilmişlerdir. Bu gruplar özellikle Likya’nın kuzeyindeki yükseltilerde bulunup, sürekli olarak güneydeki yerleşimlerin üzerine doğru kaymaktadır.⁵²

⁴⁹ Erdem, **a.g.e.**, s. 244.

⁵⁰ Foss, **a.g.e.**, 1994, s. 34.; Yıldız ÖTÜKEN, “Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısının Ortaçağ Araştırmalarına Katkısı”, **Sanat Tarihi Dergisi IX, I. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları Sempozyumu (Bildiriler)**, İzmir, 1998, s.86.; Küçükaşçı, **a.g.e.**, s. 381.; Klaus ZIMMERMANN, “Osmanlı Fethine Kadar Doğu Roma ve Bizans Döneminde Likya”, **Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi**, Edi: Havva İŞKAN, Erkan DÜNDAR, Yay. Haz: Nihat TEKDEMİR, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.71.

⁵¹ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s. 121-122.

⁵² Erdem, **a.g.e.**, s. 244.

Bizans Devleti'nde Komnenos Hanedanlığının hâkimiyetinin görüldüğü yıllar olan 1081-1185 yılları arası, Likya'nın özellikle Myra, Ksanthos, Telmessos ve Patara gibi kıyı kentlerinde tekrar bir canlanmanın görüldüğü yıllar olmuştur. Bu dönemde, özellikle kıyıya yakın yerleşim yerlerinde, ibadet mekânları ile savunma yapılarının inşa edildiği görülmektedir. Bu dönem kentler, geç antik çağda sahip oldukları refah ve nüfusa sahip olamasalar da özellikle deniz ticareti için sahip oldukları önemli konum nedeniyle hem Bizans Devleti tarafından hem de Venedikli tüccarlar tarafından kontrol altında tutulmak istenen bir yer olmuştur.⁵³

1148 yılında gerçekleşen II. Haçlı Seferleri sırasında, Türklerin Anadolu hâkimiyetleri ilerlemiş, her ne kadar Antalya Bizans hâkimiyetinde kaldıysa da kıyının kuzey bölümü büyük oranda Türklere geçmiş, 1158'de Phaselis, 1207'de ise Antalya Türklerin yönetimine girmiştir.⁵⁴

Bu dönemin Myra halkı üzerindeki etkisine bakıldığında, halk büyük oranda kiliseyi ve şehri terk ederek, akropolise çekilmek durumunda kalmıştır. 1087 yılında Bari'den gelen korsanlar, Aziz Nikolaos'un mezarını ciddi bir savunmayla karşılaşmaksızın yağmalayarak İtalya'ya kaçırmışlardır. 1100 yılında bölgeye gelen Venedikliler ise benzer bir yağmayı tekrarlamışlardır. 1176 yılında gerçekleşen Miryakefelon Savaşı ve sonrasında, Likya adım adım Türklerin eline geçmiş, öncelikle dağlık kesimlerin kuzeyi, 1191 yılına kadar da kıyı kesimlerinde Bizans kontrolü kaybedilmiştir. Göçmen Türkmenler Likya'nın iç kısımlarını, korsanlar ise sahil yerleşimlerini vurmuş, İznik İmparatorluğu dönemine (1204-1261) gelindiğinde bölge büyük ölçüde Türklerin yaşadığı bir yer haline gelmiştir.⁵⁵

1.3. MYRA ANTİK KENTİ TARİHÇESİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Myra Antik Kenti, dağlık bir bölgenin eteklerinde kurulmuş, şehrin akropolisi, bu kayalık dağa yerleştirilmiştir. Geç antik çağ ve özellikle 6. yüzyılda muhtemelen

⁵³ Erdem, **a.e.**, s. 245.

⁵⁴ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s. 121-122.

⁵⁵ Foss, **a.g.e.**, 1994, s. 3, 34-36.; Ötüken, **a.g.e.**, 1998, s.86.

tarihindeki en canlı dönemi yaşamış olan kent, ardından gerçekleşen çeşitli olaylar ile ciddi bir düşüş dönemine girmiştir.⁵⁶ Myra ve kırsal yerleşimleri, genel olarak birbirine paralel gelişimler göstermiştir. 6. yüzyıl sonrasında Myra, savunmaya duyduğu ihtiyaç ile akropolis, kilise ve liman olarak üç birime bölünmüş ve her bir yerleşim birimi savunma duvarları ile desteklenmiş durumdadır.⁵⁷

Kent, II. Theodosius tarafından (408-450) bölgenin hem sivil hem de dini başkenti konumuna yükseltilmiş ve kentin limanı durumunda olan Andriake'nin, Mısır ve doğu limanları arasındaki deniz yolunun merkezinde bulunması nedeniyle kent ciddi şekilde kalkınmıştır.⁵⁸ İmparator Marcianus zamanında (450-457) şehrin sur duvarları genişletilmiş, gerçekleşen bir deprem sonrasında 529 yılında, Iustinianus tarafından yeniden inşa edilmiştir.⁵⁹ Myra'da özellikle kalıntılardan bilinen kamu yapılarının çoğu geç antik dönemde inşa edilmiş olup, orta çağ boyunca bölgenin yaşadığı olumsuz coğrafi koşullar nedeniyle alüvyon altında kalmıştır. Bugüne iyi durumda korunmuş olarak ulaşan antik tiyatro muhtemelen geç antik çağda da işlevini devam ettirmiştir. Bugünkü Demre kıyısı, Myros Çayı'nın taşıdığı alüvyon nedeniyle, antik kentin doğal deniz sınırının yaklaşık 5 km. uzağına taşınmış ve 13. yüzyıl sonu veya 14. yüzyılın başında gerçekleşen bir sel felaketi nedeniyle antik döneme ait kalıntılar, bugünkü zeminin yaklaşık olarak 5-8 metre altında kalmış durumdadır.⁶⁰

⁵⁶ Bkz: 1. 2. 3. Bizans Dönemi, s.11.

⁵⁷ Foss, **a.g.e.**, 1994, s.23, 32, 33.; Çakır Afşin AYGÜN, "Myra'nın Limanı Andriake'nin Yerleşim Planı", Yayımlanmamış Doktora Lisans Tezi, Antalya, 2018, s. 186-187, 191.; Savunma duvarlarının ve kalelerin inşa edilişi, Myra'ya bağlı dağlık yerleşimlerde de aynı döneme denk gelmektedir. Örneğin; Andriake Liman yerleşiminde Helenistik dönemden itibaren savunma sistemi olduğu bilinmesi ile birlikte, Arap saldırılarının görüldüğü II. Heraclius ve II. Constans dönemlerinde, kuzey yerleşim savunma sistemine ek duvarlar yapıldığı düşünülmektedir. Muskar'da bulunan bazilika 6. yüzyılda inşa edilmişken, yerleşkenin kalesi C. Foss tarafından 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

⁵⁸ Zimmerman, **a.g.e.**, 1992a, s.215.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.23.; Akyürek, **a.g.e.**, 2016, s. 467.

⁵⁹ Terrance M. P. DUGGAN, "A Short Account of Recorded Calamities (Earthquakes and Plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over the Past 2,300 Years, an Incomplete List, Comments and Observations," **Adalya**, VII, 2004, s.131.

⁶⁰ Martin ZİMMERMANN, **Untersuchungen Zur Historischen Landeskunde Zentrallykiens**, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1992b, Bonn, s. 101-122; Foss, **a.e.**, s.23-24.; Richard Martin HARRISON, **Mountain and Plain: From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and**

Myra küçük fakat hem idari hem de dini yönden önemli bir yönetim merkezidir. Özellikle dini açıdan Aziz Nikolaos'ın piskoposluk yaptığı ve ölümü sonrasında da mezarının korunduğu kilisenin burada bulunması, bölgenin canlılığına ve ekonomisine katkı sağlamıştır. Sion'lu Nikolaos'ın Vitasi'ndan elde edilen bilgilere göre bölgede yaşamış olan sekiz farklı Nikolaos karakteri bulunmaktadır. Bunlardan Myra piskoposluğu yapmış olan Aziz Nikolaos bugün varlığı sorgulanan bir karakter olmasına rağmen, kilisesi uzun süre boyunca çok uzak bölgelerden bile hacıların ziyaret ettiği bir alan olmuş, her yıl adına festivaller düzenlenmesi nedeniyle farklı yerleşimlerden ziyaretçileri çeken bir merkez haline gelmiştir.⁶¹

8. ve 9. yüzyıllar her ne kadar Arap akınlarının yoğun olduğu ve savunma yapıları dışında yapım işlerinin çok yoğun olmadığı bir dönem olsa da metropolis Myra, yıkılmış olan kiliseyi yeniden inşa edebilecek güce sahiptir. Bölgede yaşanan yoğun düşüşe ve olumsuz koşullara rağmen hem kısmen ticaretin devam ettiği hem de hacılar tarafından hala rağbet gören bir din merkezi olduğu görülmektedir. Ayrıca bu kilisenin, friz ve sütun başlığı gibi antik dönem mimari kalıntılarından oluşan devşirme malzemeler ile yaklaşık 100 m²'lik bir alanı kaplayan bir savunma duvarı ve gözetleme kulesinin inşa edilmiş olması, Arap akınlarının yaşandığı bu dönemde hem kilisenin hem de Hristiyanların korunma ihtiyaçlarından ileri gelmekte olduğunu düşündürmektedir.⁶²

Myra'nın limanı olan Andriake geç antik dönemde oldukça yoğun ve canlı bir bölgedir. Burası hem Suriye hem de Mısır için deniz ulaşımında gemi bulunabilecek bir liman olarak, Aziz Paulus'un, Roma'ya yaptığı yolculukta da gemi değiştirdiği limandır. Bu seyahat için Yeni Ahit'te “...*Kilikia ve Pamphylia denizlerinden geçerek Lycia'nın bir şehri olan Myra'ya geldi ve burada kumandan tarafından*

Early Byzantine Period, Ed: Wendy YOUNG, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2001, s.4.; Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.85.

⁶¹ Ihor ŠEVČENKO, Nancy PATTERSON ŠEVČENKO, **The Life of Saint Nicholas of Sion**, Massachusetts, Hellenic Collage Press, 1984, s.13-14.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.26.; Ötüken, **a.g.e.**, 1998, s.85-86.; Ruggieri, **a.g.e.**, s. 658.

⁶² Foss, **a.e.**, s.31.

İskenderiye’den İtalya’ya giden bir gemi bulundu ve onu, o gemiye bindirdi...” denilmektedir.⁶³ Buna göre; Myra’nın limanı olarak tanımlanan ve bir liman kenti olan Andriake’nin, Paulus’un gemiye bindirildiği yer olduğu düşünülmektedir.⁶⁴

Aziz Nikolaos, Andriake’den Kutsal Topraklara yolculuğa çıktığında, direkt Ascalon’a giden bir gemiye binmiştir. Azizin yaptığı ikinci yolculuğun dönüşünde ise kendisini Andriake’ye götürecek bir Rodos gemisine bindiği bilinmektedir. Bu durum Andriake limanının Yunan toprakları ve doğu limanları ile aktif bir iletişim içinde olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Sion’lu Aziz Nikolaos’un Vitası’nda da, bu kentin iletişim içinde olduğu limanlar hakkında bilgi yer almaktadır.⁶⁵

Myra, 542 yılında, Mısır’dan kente ulaşan hıyarcıklı veba salgınından ciddi şekilde etkilenmiştir. Bu dönemde kırsal yerleşimlerde yaşayan insanların şehre yaklaşmakta çekinceleri olduğu ve buğday, un, şarap ve özellikle ahşabın şehre ulaştırılamadığı ve bu nedenle kıtlık yaşandığı, Aziz Nikolaos’ın Vitası’nda bildirilmektedir. Yaşanılan zorluklar nedeniyle, mucizeler gösterebildiği bilinen ve şehir ile etkileşimde bulunulmasını istemeyen Aziz Nikolaos da suçlanmıştır. Vita’dan aktarılan bu olay, şehir ve kırsal yerleşimler arasında, hammadde üretimi ve ticaret vasıtasıyla kazanç sağlama konusunda ciddi bir bağımlılık olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁶⁶

Komnenoslar döneminde tüm bölgede bir canlanma görülmekte ve çok sayıda şapel inşa edilmiş durumdadır. Bu yeniden canlanma döneminde, eskisine göre çok daha küçük boyutlu dini yapıların yapılmış olması göze çarpmaktadır. Beymelek, Gürses ve Sura’da önceki dönemlere ait olan kiliselerin yerlerine küçük boyutlu

⁶³ Habercilerin İşleri, 27, 1-6.

⁶⁴ Ramsay, **a.g.e.**, 1895, s. 289-299.; Victor SCHULTZE, **Altchristliche Städte und Landschaften: II. Kleinasien**, Hälfte: II, Gütersloh, Druck und Verlag von C. Bertelsmann, 1926, s.199.; Magie, **a.g.e.**, s.520.

⁶⁵ Ševčenko, Ševčenko, **a.g.e.**, s.15, 18, 51, 57.; Harrison, **a.g.e.**, 1963, s. 120.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.25.

⁶⁶ Ševčenko, Ševčenko, **a.e.**, s.83-85.; Foss, **a.e.**, s. 23-24.

şapeller inşa edilmiştir.⁶⁷ Bu yapıların daha küçük boyutlu olmalarının sebebi oldukça azalmış olan nüfus nedeniyledir. Komnenoslar döneminin bölgede sağladığı canlanmanın en önemli dezavantajı, yeniden saldırılar yapılması için nedenler sunuyor olmasıdır. Bu sebeple savunma yapıları için de çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara bir örnek olarak Sura yerleşimi gösterilebilmektedir. Yerleşim yerinde Hellenistik dönemde inşa edilmiş olan savunma yapısı, bu döneme uygun olan moloz taşlar ile yeniden inşa edilmiş, Beymelek'te de buna benzer yeniden inşa çalışmaları tespit edilmiştir.⁶⁸

Kentin maruz kaldığı istilaların, kentin refah seviyesine ve ticaret faaliyetlerine darbe vurduğu bilinmekle birlikte, liman kentinin tekrar eski günlerine kavuşamamasının bir diğer nedeni olarak, bölgenin iki önemli akarsuyundan bahsetmek gerekmektedir. Myra ve Andriake için hayati öneme sahip olan bu akarsular; bugün Demre'nin doğusundan denize ulaşan Myros çayı ile Andriake yerleşimini güney ve kuzey olarak ikiye bölen Andriakos çayıdır. Bu akarsulardan Myros Çayı, taşıdığı alüvyon ile günümüzde Demre'nin tarım yapılabilmesine olanak tanıyan bir ova durumuna getirmekle birlikte, Myra antik kentine dair muhtemelen kalıntıları da içinde barındırmaktadır. Andriakos çayı ise, Sura Apollon Tapınağı yakınında çıkan tuzlu ve kükürtlü Sura Çayı ile benzerlik göstermekte olup, taşıdığı alüvyon ile muhtemelen limanın kullanılamaz hale gelmesinde rol oynamış durumundadır.⁶⁹

1.3.1. Myra ve Territoriumlarında Hristiyanlaşma Süreci

Likya halkının M.Ö. 2. bin yıl ve sonrasındaki inanışları ile ilgili bilgiler oldukça kısıtlı durumdadır. M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllara ait yazıtlardan elde edilen bilgilerde,

⁶⁷ Jürgen BORCHHARDT, v.d., **Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit**, ed. Jürgen BORCHHARDT, Istanbul Forschungen Bd. 30, Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1975, s:411-412, 416.; Harrison, **a.g.e.**, 1963, s. 140-141, 143.

⁶⁸ Foss, **a.g.e.**, 1994, s:35-36.

⁶⁹ Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.85.; Çığır, **a.g.e.**, s. 22.

Bronz çağdan itibaren tapınım gören tanrıların isimlerine ulaşılabilmekte, bunun yanında yerel Tanrılar ile birlikte Hitit-Luwi inanışlarında bulunan Ana Tanrıça kültünün de tapınım gördüğü bilinmektedir. Aslen Helen kökenli bir halk olmayan Likya topluluklarının dini inanışlarına M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren Helen kültürü ile birlikte Tanrıların da girmekte olduğu görülmektedir. Fakat Likyalıların Helen kültürünü ve dinini benimsemesi, bu kültür ve dinin özelliklerini doğrudan bünyelerine almak yerine, kendi kültürleri ve inanışları ile sentezlemek şeklinde olmuştur. Böylece Likyalıların inanışlarında yeri olan Sozon, Sabazion ve Kakasbos gibi Tanrılar, Helen Tanrıları ile kaynaşarak tapınım görmeye devam etmişlerdir.⁷⁰ Myra'da Artemis Eleuthera Tapınağı'nın bulunduğu, henüz yeri tespit edilememiş olmakla birlikte yazıtlardan bilinmektedir. Ayrıca kazılardan edinilen bilgilerden Artemis'in Myra'ya özgü Artemis/Myrrh olduğu anlaşılmıştır.⁷¹ Bunun yanında Myra'nın kehanet merkezi konumundaki Sura antik yerleşiminde bulunan Apollon Surius Tapınağı iç duvarlarında yer alan başışçı listelerinde, başışların "Sozon" (Σώζων) isimli bir Tanrıya yapıldığı görülmektedir. Sozon, kelime olarak "kurtarıcı" anlamına gelmekte olup, Anadolu'ya özgü bir "Güneş Tanrısı"dır. Dolayısıyla Pagan bir Tanrı olan Apollon ile birlikte tapınım görmüş durumdadır.⁷²

Likya bölgesinde, paganizmden Hristiyanlığa geçiş süreci, yüzyıllara yayılan bir süreç olmuştur. Bölgede Hristiyanlık dininin özellikle 4. yüzyıl ve öncesine dair bilgileri oldukça kısıtlıdır. Likya'nın Suriye ve Mısır ile deniz yolu aracılığıyla kurduğu yakın ilişkilere ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde bu yeni dinin belgelerine bakıldığında, Likya'nın 4. yüzyıldan daha erken bir dönemde Hristiyanlıkla tanışmış

⁷⁰ Likya halkının Helenleşme süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi ve eleştirel bir bakış için bkz: Fahri IŞIK, "Anadolu-Likya Uygarlığı: Likya'nın "Hellenleşmesi" Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım", **Anadolu**, sayı: 36, yıl: 2010, s.65-125.; Victor SCHULTZE, **Altchristliche Städte und Landschaften: II. Kleinasien**, Hälft: II, Gütersloh, Druck und Verlag von C. Bertelsmann, 1926, s.189.

⁷¹ Akşit, **a.g.e.**, 1967, s.8, 67-69, 70.; Ceren PİLEVNELİ, "M.S. IV.-VII. Yüzyıllarda Myra (Lykia) ve Egemenlik Alanındaki Hristiyanlık", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s.6-8.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.83, 87.

⁷² George Ewart BEAN, **Lycian Turkey: An Archaeological Guide**, London, John Murray Limited, 1989, s.131.; İnci DELEMEN, "Anatolian Rider-Gods: A Study on Stone Finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period", **Asia Minor Studien**, Band: 35, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1999, s.44.; Çevik, **a.e.**, s.396.

olabileceği düşünülmektedir.⁷³ Ayrıca farklı kaynaklarda, Aziz Paulus'un Myra'ya gelerek Andriake'den gemiye binmiş olduğuna dair belgeler bulunması, Hristiyanlığın ilk tohumlarının da bu dönemde atılmış olabileceğine dair önerileri barındırmaktadır. Ayrıca Azize Thekla'nın mucizelerinin ve hayatının anlatıldığı yayınlarda, Azizenin, Aziz Paulus'u görmek üzere Antakya'dan çıkarak Myra'ya gelmesi, burada Aziz Paulus'u çevresindekilere vaaz verirken bulması ve Likyalılar arasında Paulus'u dinleyen ve dolayısıyla kendisini Hristiyanlığın öğretisine adayan çok sayıda insanın bulunması, bu görüşü destekleyen bir ayrıntıdır.⁷⁴ Aziz Paulus yaptığı misyonerlik seyahatlerinin üçüncüsü olan ve 53-57 yılları arasına tarihlenen seyahatte, Patara ile birlikte Myra'ya da uğramış, ayrıca 60 yılında tutuklanarak Roma'ya götürülmesi sırasında Andriake'den geçmiştir.⁷⁵ Bunun yanında Limyra tiyatrosunda bulunan ve 1. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta İsa'ya sesleniliyor olması Likya'da Hristiyanlığın bu yüzyıllarda görülmeye başlanmış olabileceğini düşündürmektedir.⁷⁶

1. yüzyılda Myra'ya piskopos olarak Titus'un oğlu Nikandros ile daha sonra martyrion olmuş olan Hermaios'un atandığına dair görüşler bulunmakla birlikte, bilinen ilk Likya piskoposu Olympos'lu Methodius'tur.⁷⁷ Papaz Methodius, Diocletianus'un imparatorluğu döneminde yaşamış ve bu dönemde gerçekleştirilen Hristiyan zulmünün son yıllarında öldürülmüştür. Ayrıca, Arykanda antik kentinde bulunmuş olan çift dilli bir yazıt ile 311-312 yıllarında, Likya ve Pamfilya bölgelerinde yaşayan ve uyumsuz olarak nitelendirilen Hristiyanlara değinilmiş

⁷³ Schultze, **a.g.e.**, s.189-190.; Harrison, **a.g.e.**, 1963, s. 119.

⁷⁴ Gilbert DAGRON, **Vie Et Miracles De Sainte Thècle**, Bruxelles, Société Des Bollandistes, 1978, s.269.

⁷⁵ Habercilerin İşleri, 27: 1-6.

⁷⁶ Roman JACOBK, "Bizans Piskoposluk Merkezi Limyra", **Limyra: Zemuri Taşları, Likya Bölgesi'nde Limyra Antik Kenti'nin Sularında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar**, Edi: Jürgen BORCHHARDT, Çev.: Gülay YÜMER, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999, s 111.

⁷⁷ Yalçın Mergen, "Olympos Antik Kenti'nin Orta Çağ Dönemi Dokusu ve Likya Bölgesi Açısından Önemi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2011, s.170-183.; Pilevneli, **a.g.e.**, s.11.

olması, 4. yüzyılın başlarında Likya’da var olan Hristiyan nüfusunun, azımsanmayacak derecede olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁷⁸

395 yılında I. Theodosius tarafından çıkarılan karar ile Paganizm tamamen yasaklanmış ve bölge piskoposluklarının öncülüğü ile çoğu pagan tapınağının yıkılmasına karar verilmiştir.⁷⁹ Her ne kadar Hristiyanlık I. Theodosius döneminde resmi din haline getirilmiş olsa da Hristiyan topluluklarının varlığına dair ilk bilgiler bu dönemin öncesinden gelmekte ve 6. yüzyıla kadar pagan inançlarının veya etkilerinin devam ettiği görülmektedir.⁸⁰

Bu geçiş döneminde, Pagan Tanrıların kimlik özelliklerinin dönüşerek, yeni dinin önemli şahısları olan azizlere atfedildiği konusunda bazı görüşler bulunmaktadır. Bu azizler arasında bulunan ve Myra için önemli bir aziz olan Nikolaos, çocukların koruyucusu olmasının yanında, deniz ticareti yapan bir şehrin manevi ihtiyaçları doğrultusunda, denizcilerin koruyucusu ve patronu olma özelliğini taşımaktadır. Buna bağlı olarak, Pagan dönemde çocukların, denizcilerin ve tüccarların koruyucusu olarak bilinen ve Myra ile çevresinde de sıklıkla tapınılan Apollon’un, Hristiyanlık döneminde dönüşerek, Aziz Nikolaos olarak yeniden ortaya çıkarıldığı düşünülmektedir. Bunun ötesinde pagan festivallerinin Hristiyanlık döneminde farklı şekillerde yorumlanarak kutlanmaya devam edildiği bilinmektedir. Bu açıdan; Pagan dönemde Deniz Tanrısı olan Poseidon adına düzenlenen festival ile Aziz Nikolaos’un öldüğü, yani bir nevi cennette yeniden var olduğu günün 6 Aralık olması, bu görüş açısından dikkate değer bir durumdur.⁸¹

⁷⁸ Alexander Balloch GROSART, “Bilingual Inscription from Arykanda: From the German of Mommsen, the Historian and Scholar”, **The Expository Times**, September, 1893, vol:4, issue:12, s.537.; Schultze, **a.g.e.**, s.192.; Harrison, **a.g.e.**,1963, s: 119.

⁷⁹ Jacobek, **a.g.e.**, s.111.

⁸⁰ Hansgerd HELLENKEMPER, “Early Church Architecture in Southern Asia Minor”, **Churches Built in Ancient Times: Recent Studies in Early Christian Archaeology**, Edi: Kenneth PAINTER, Vol: 16, The Society of Antiquaries, London, 1994, s.213.

⁸¹ Pilevneli, **a.g.e.**, s.32-34.

V. Ruggieri'nin yazısında belirttiği üzere pagan kültleri, Hristiyan inançları ile bir ritim içinde kalmış görülmektedir. Sion'lu Aziz Nikolaos'un Vitasi'nda a a  ve kimi zamanda su kaynakları ile ilgili bölümlere ve mucizelere değinilmiş olmasından, antik pagan kültürünün bazı ritüellerinin 6. yüzyılda hala korunmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.⁸²

Paganizmden Hristiyanlı a geçiş sürecinde, I. Theodosius tarafından pagan tapınakları ile ilgili alınan kararda, imparatorun özel mülkiyeti sayılan tapınakların, kimi zaman askeri kullanım için orduya veya piskoposlukların kullanımı için bölge piskoposluklarına verildiği bilinmektedir.⁸³ Myra ve çevresinde bulunan pagan tapınaklarının durumuna bakıldığında, tapınakların kötü ruhların veya şeytani varlıkların saklandığı-sığındığı yerler olarak algılandığı görülmekte ve bölgenin dini liderlerinin yönlendirmesi ile tapınakların yıkılarak birçoğunun yerine kiliselerin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Myra'nın  nl  Artemis Eleuthera Tapınağı, dönemin Myra piskoposu tarafından, 4. yüzyılda tamamen yıktırılmış, Tanrılara ait putları kırdırılmıştır.⁸⁴ Tyberissos'ta bulunan Apollon Tapınağının bulunduğu alan ile Kyaneai Eleuthera Tapınağı alanına, tapınak yapı malzemelerinin de devşirme olarak kullanılması ile şehrin bazilikaları inşa edilmiştir.⁸⁵ Yıkılan tapınakların yerine, yeni dinin ibadethaneleri olan kiliselerin inşa edildiği yerlerde, kötü ruhların uzaklaştırılması amacıyla kutsal görülen kişilerin bu yapılara g m ld    düşünülmektedir.⁸⁶ Bugün hala yeri kesin olarak tespit edilememiş olan Artemis

⁸² Ruggieri, **a.g.e.**, s. 662-663.

⁸³ Jacobek, **a.g.e.**, s.111.

⁸⁴ Schultze, **a.g.e.**, s.191.; Nevzat  EV K, Süleyman BULUT, vd., " kinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake", Ed: Nevzat  EV K, **Arkeolojisinden Do asına Myra/Demre ve  evresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s:32, Bülent İşLER, "Myra ve çevresinde Bizans Dönemi", Ed: Nevzat  EV K, **Arkeolojisinden Do asına Myra/Demre ve  evresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s:234, Pilevneli, **a.g.e.**, s.8-9.

⁸⁵ Foss, **a.g.e.**, 1994, s.21.; Nevzat  EV K, "Myra ve çevresinde Bulunan Antik Yerleşimler", Ed: Nevzat  EV K, **Arkeolojisinden Do asına Myra/Demre ve  evresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s.210.

⁸⁶ Gustav ANRICH, **Hagios Nikolaos Der Heilige Nikolaos in Der Griechischen Kirche: Texte und Untersuchungen**, Band: II: Prolegomena Untersuchungen, Verlag und Druck B. G. Teubner, Berlin, 1917, s.510-511.

Eleuthera Tapınağı, muhtemelen bugüne büyük oranda korunarak ulaşmış olan Aziz Nikolaos Kilisesi'nin bulunduğu alanda yer almış bir tapınaktır ve Aziz Nikolaos'ın na'sının bu kilisede korunmuş olması, benzer şekilde tapınağın kötü ruhlarından korunmak amacıyla olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu tapınağın yıktırılmasının ardından, kötü ruhların/şeytanların saklanabilecekleri bir yere mahal vermemek amacıyla, tapınağın temelinin toprağı ile birlikte kazınarak kaldırılmış olması, bu düşüncayı desteklemektedir.⁸⁷

Likya bölgesinde Pagan tapınaklarına karşı takınılan bu iki farklı tutum haricinde, kült alanlarının benzer anlamlarla Hristiyanlık dönemine aktarıldığı da görülebilmektedir. Olympos'un bir territoriumu olan ve pagan dönemde Hephaistos kültüne bağlı olduğu bilinen Yanartaş (Khimeira), bir tapınak veya bir açık hava kült merkezi olarak, pagan dönemde bölgenin önemli inanç merkezlerinden biri olmuştur.⁸⁸ Bunun yanında Sura Apollon Tapınağı ile Sura Vadi Kilisesi'nin yan yana günümüze ulaşmış olması, ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konu durumundadır.⁸⁹

Gerek Hristiyanlığın resmi bir din olarak benimsenmesinden önce, gerek sonra, Likya'nın, Mısır ile arasında bulunan kuvvetli iletişim ağı ve etkileşim nedeniyle, Mısır'da ortaya çıkan ve tartışılan birçok teolojik konu, Likya'da da yankı bulmuştur. Bu tartışmalardan ilki 4. yüzyılda Arius tarafından ortaya atılmış ve Likya kiliselerinde bir süre hâkim inanış şekli olmuş olan Ariusçuluktur.⁹⁰ 359 yılında gerçekleştirilen Silifke-İkizler (Seleuceian) Konsili'nde ise Likya'nın Ariusçuluktan

⁸⁷ Gustav ANRICH, **Hagios Nikolaos Der Heilige Nikolaos in Der Griechischen Kirche: Texte und Untersuchungen**, Band: I, Berlin, Druck und Verlag Von B. G. Teubner, 1913, s.127-128.; Schultze, **a.g.e.**, s.201.

⁸⁸ Schultze, **a.e.**, s.196.; Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN, "Yanartaş (Khimera)'taki Bizans Dönemi Bazilikası", **Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, Sempozyum Bildirirleri**, Edi. Kayhan DÖRTLÜK vd., Antalya, Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2012, s.319.

⁸⁹ Bakınız, Değerlendirme Bölümü, s.73.

⁹⁰ Schultze, **a.e.**, s.190.; Turhan KAÇAR, **Geç Antikçağ'da Hristiyanlık: Doğu'da İsa Doktrini'nin Siyasi ve Entellektüel Tarihi**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s.53-68: Foss, **a.g.e.**, 1994, s.2.

yana destek verdiği ve Arianizmin güçlü bir karşıtı olan Caesarea'lı Basileios'un, Iconium piskoposundan Likya'ya Ortodoksluk görüşünü yaygınlaştırabilecek bir görevliyi göndermesini istediği bilinmektedir. 381 yılında Konstantinopolis'te düzenlenen ikinci ekümenik konsil olan I. Konstantinopolis Konsili'nde ise Myra piskoposları Ortodoksluktan yana oy kullanmışlardır.⁹¹ Piskopos Romanos'un da Myra'dan katıldığı II. Ephesus Konsili'nde (449), Mısır ve doğu ile güçlü etkileşimin bir yansıması olarak, Myra monofizitleri desteklemiş, fakat 451 yılında düzenlenen Chalcedon Konsili'ne katılan ve içlerinde piskopos Romanos ve Nikolaos'un da bulunduğu 16 Likya piskoposu, bu destekten vazgeçmiş durumdadır.⁹² Dolayısıyla önce Ariusçuluk ardından gerçekleşen Monofizit tartışmaları sırasında, Likya piskoposlarından farklı sesler yükselmekte olduğu görülmüştür.

Likyalı piskopos ve din adamlarının Mısır ve Filistin ile ilişki içinde bulunduklarına dair çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Bunlar arasında Aziz Nikolaos'un iki kez kutsal topraklara gitmiş olmasının yanında, Likya'lı Aziz Gerasimos'un Filistin'de bulunduğu ve Ürdün Vadisinde bir manastır kurmuş olduğu, Filistin'de bulunan Megiste Laura'daki baş keşiş Konon'un Likyalı olması da bilinenler arasındadır. Kesin kanıtlar olmamakla birlikte, Likya'da ilk manastırın kurucusu olarak bilinen ve 5. yüzyılda Likya'ya gelmiş olan Antakyalı Basileios'un, Mısır'ın Thebais kentinde otuz beş yıl yaşamış olduğu bilinmektedir.⁹³ 5. yüzyıla gelindiğinde, Iustinianus ile birlikte Likya'da yoğun bir inşaat programı uygulanmış ve özellikle kırsal alanlarda, Suriye ve Mısır etkisi olduğu düşünülen trikonkhos planlı bemaya sahip bazilikalar inşa edilmiştir.⁹⁴

Myra ve çevresinin din tarihi, özellikle yazılı kaynakların sınırlı olmasından ve bölgenin yüzyıllar boyunca Sasaniler, Araplar ve Türkler nedeniyle yıpratılmasından dolayı, kesintisiz bir şekilde takip edilememektedir. İsmi Aziz Nikolaos ile

⁹¹ Schultze, **a.e.**, s.190, 197.; Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.119.

⁹² Harrison, **a.e.**; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.2.; Kaçar, **a.g.e.**, s.53-68.

⁹³ Anrich, **a.g.e.**, 1917, s.228-229.; Pilevneli, **a.g.e.**, s.27-28.

⁹⁴ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.119-120, 149.; İşler, **a.g.e.**, 2009, s: 260.

özdeşleşen kentin, adı bilinen son piskoposu 1383 yılında göreve başlayıp 1394 yılındaki ölümüne kadar piskoposluğunu devam ettirmiş olan Matthaëus'tur. Matthaëus'un ölümü sonrasında Myra, Rodos ve Kos adaları ile birlikte Karia'da bulunan Stauropolis Metropolitliğine, Perge Metropolitliği ise Myra'ya bağlanmıştır. 15. yüzyıla gelindiğinde Myra piskoposluk listelerinde görülmemekte ve 1473 yılında şehrin yıkık durumda olduğu bildirilmektedir.⁹⁵ 17. yüzyılda piskoposluk bölgesi olmasına rağmen, önceki önemini tamamen yitirdiği bilinmektedir.⁹⁶

⁹⁵ Urs PESCHLOW, “Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter”, **Istanbuler Mitteilungen**, Band: 40, Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Istanbul, Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag, 1990, s.211.; Ötüken, **a.g.e.**, 1998, s.86-87.; Vahit Macit TEKİNALP, “Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ'da (M.S. 4.-14. y.y.) Andriake Kenti, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000, s.55.

⁹⁶ Tekinalp, **a.e.**, s.55.

İKİNCİ BÖLÜM

SURA (SOURA) ANTİK KENTİ

Sura Antik Kenti, bağlı bulunduğu Myra Antik Kenti ve Andriake Limanı'nın yaklaşık olarak 6 km kuzey batısında yer almaktadır. Oldukça küçük bir yerleşim yeri olan Sura, Myra'nın kehanet merkezi ve territoriumu konumundadır. Sura yerleşimi, kıyı şeridinde yer alması ve Myra'ya olan yakınlığı nedeniyle, Beymelek ve Andriake ile birlikte Myra sınırları içerisinde değerlendirilmektedir.¹ (**Harita 4**)

2. 1. SURA (SOURA) KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Sura (Soura) ismi, C. Texier tarafından yerleşimde bulunan bir lahitten, L. Spratt ve E. Forbes tarafından ise bölgede yaptıkları araştırmalar sırasında tespit edilen yazılı kaya tabletlerinden ve birden fazla lahit yazıtından okunmuştur.² Yazarların bahsettiği kaya tabletleri muhtemelen bugün açık hava tapınım alanı olarak adlandırılan kült alanında bulunan ve Apollo Surlus Tapınağı rahiplerinin isim listelerinin yer aldığı yazıtlar olduğu tahmin edilmekte olup, bölge bugün hala Sura Mevkii olarak isimlendirilmektedir.³ Sura isminin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte henüz kesin bir bilgiye ulaşamamıştır.

¹ Spratt, Forbes, **a.g.e.**, s.136.; Otto BENNDORF, George NIEMANN, vd., **Reisen im Südwestlichen Kleinasien: Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratis**, C. Gerold's Sohn, band: II/II, Wien, 1889, s.9.; İşler, **a.g.e.**, 2010, s.237.; Nevzat ÇEVİK, "Myra'nın Kehanet Merkezi: Sura", **Antalya Kültür ve Turizm Dergisi**, sayı: 17, Mayıs-Haziran 2013, s.99.; Zimmerman, **a.g.e.**, 1992b, s.114-115.

² Spratt, Forbes, **a.g.e.**, s.136-137.; Charles TEXIER, "Lycian Pages in "Description de L'Asia Mineure", Ed: Melis H. ŞEYHUN, **Lycia: Through The Eyes of European Travellers**, MAS Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 2003, s.85.

³ Bean, **a.g.e.**, s.130.; Nevzat ÇEVİK, Hüseyin Sami ÖZTÜRK, "Sura, Likya'da Bir Kehanet Merkezi", **Aktüel Arkeoloji**, sayı: 22, 2011, s: 92.; Çevik, **a.g.e.**, 2013, s.102.

Antik kaynaklara bakıldığında; Plinius⁴ tarafından hazırlanmış olan Doğa Tarihi kitabında, “...Myra’da bulunan ve **Curium** olarak adlandırılan Apollon kaynağı...” ile Sura’nın Curium olarak da adlandırıldığı anlaşılmaktadır.⁵

N. Çevik, L. Zgusta’dan yaptığı aktarımda; Sura’nın yerel adının Likçede **Surezi** ve Eski Doğuda en yakın anlamının “duvar” olduğu belirtilmekte ve bir tahmin olarak bugünkü “sur” kelimesinin Sura’dan gelmiş olabileceği ifade edilmektedir.⁶

Türkiye’de bulunan tarihsel isimlendirmeler ile geniş çaplı bir çalışması bulunan B. Umar ise **Sourai** kelimesinin Hellen ağzına göre “Kutsal Soura halkı” anlamına gelmekte olduğunu bildirmektedir. Ayrıca kelimenin muhtemel kökeninin, yeri tartışmalı olmakla birlikte yazılı belgelerden Paphlagonia’nın önemli bir kenti olduğu anlaşılan “Sora” ile aynı kökten gelmekte olabileceğini ifade etmektedir.⁷

V. Schultze ise Likya’yı ele aldığı çalışmasında değindiği Sura isminin, kentin iki farklı niteliğini belirtmekte olduğunu söylemektedir. Bu niteliklerden ilki; antik dönemde bir şifa merkezi olması, diğeri ise; balıklar ile gerçekleştirilen kehanetleri ile ünlü olan Apollon Surius olduğunu belirtmektedir.⁸

Sura kelimesine, 1922 yılında E. T. Dewald tarafından yayınlanmış olan bir makalede yer verilmiştir. E. T. Dewald’a göre; İspanya’da bulunan ve kendisi tarafından okunan yaklaşık kırk adet Latince yazılı kaynaktan, **Syrus-Surus, Syra-Sura** ve **Syriacus-Suriacus** isimlerine cognomina⁹ olarak rastlanmış ve isimler,

⁴ **Pliny veya Gaius Plinius Secundus**: M.S. 23-79 yılları arasında yaşamış olan Romalı komutan, doğa bilimci ve yazar.

⁵ Pliny, **Naturalis Historia**, Kitap: XXXII, VIII.

⁶ Akşit, **a.g.e.**, 1967, s.8, 67-69, 109.; Çevik, Öztürk, **a.g.e.**, s. 92.; Çevik, **a.g.e.**, 2010, s.193.

⁷ Bilge UMAR, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar: Türkiye’nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzende Bir İnceleme**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1993, s. 743, 775.

⁸ Schultze, **a.g.e.**, s.203.

⁹ Tekil: kognomen, Çoğul: kognomina. Latince kökenli bir kelime olup Roma İmparatorluğunda kişi ve ailelere verilen takma ad veya tanımlayıcı isim anlamına gelmektedir.

Roma İmparatorluğu boyunca İspanya’da bulunan doğulu kolonistlere, Suriye asıllı olduklarını vurgulamak amacıyla verilmiş takma isimler olarak yorumlanmıştır.¹⁰

Bu görüş ile benzer doğrultuda bulunan bir diğer anlatım, 6.yüzyılda yaşamış olduğu tahmin edilen ve coğrafya üzerine alfabetik olarak hazırladığı sözlük ile Bizanslı Stephanus’tan gelmektedir.¹¹ Ona göre “Σουρηνός” yani Sourenos’un “Καρρηνός” yani Carrhenus/Karrhai/Harran ile ve dolayısıyla köken olarak Fenikelilerle ve Suriye ile bağlantısı bulunmaktadır.¹²

Ayrıca, ilk olarak L. Spratt ve E. Forbes, sonrasında da H. Hellenkemper ve F. Hild tarafından, bataklık vadide küçük bir girinti şeklinde kıyısı olan yerin **Vromo Limniona** olarak isimlendirilmekte olduğu bildirilmektedir.¹³

2. 2. SURA ANTİK KENTİ’NİN YERLEŞME TARİHÇESİ VE ARAŞTIRMALAR

Sura antik kenti, Apollo Tapınağı ve burada balıklar vasıtasıyla gerçekleştirilen kehanetler çevresinde var olmuş bir yerleşim yeridir. Kentin antik kaynaklarda yer verilen ve tüm antik dünyaca bilinen en önemli özelliği, Apollon Kehanet Merkezi’ne ev sahipliği yapıyor olmasıdır. Myra’nın kehanet merkezi durumunda olan Sura, Likya’nın Letoon’dan sonra bilinen tek kehanet merkezidir.¹⁴ Bunun

¹⁰ Ernest T. DEWALD, “The Appearance of the Horseshoe Arch in Western Europe”, **American Journal of Archaeology**, Journal of the Archaeological Institute of America, Vol: 26, No:3,1922, s.320.

¹¹ Robert BROWNING, “Stephanus of Byzantium”, **The Oxford Classical Dictionary**, Edi: Simon HORNBLLOWER, Antony SPAWFORTH, rev. 3. edition, Newyork, Oxford University Press, 2003, s. 1442.

¹² Stephani Byzantii, **Ethnicorum: Quae Supersunt**, yh: Avgvsti MEINEKII, Berolini, Impensis G. Reimeri, 1849, s. 582.

¹³ Spratt, Forbes, **a.g.e.**, s.136-137.; Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:3, s.865.

¹⁴ Bean, **a.g.e.**, s.130.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.26.; Çevik, Öztürk, **a.g.e.**, s.92.; Çevik, **a.g.e.**, 2013, s.99.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.75-76.

yanında hem F. Onur hem de D. Çığır, Sura'dakine benzer kehanet yöntemlerine Limyra ve Kyaneai'de de rastlandığını belirtmektedir.¹⁵

Sura Antik Kenti, kehanet merkezi olma özelliği dışında antik kaynaklarda yer almamakla birlikte, bugüne değin arkeolojik kazı ve araştırma çalışmasına da konu olmamıştır. Bu nedenle kentin tarihine yönelik tespitler, bugün hala üzerinde zeytincilik ve seracılık yapılan alanda gözlemlenebilen sınırlı sayıdaki kalıntılar sayesinde mümkün olabilmektedir.

Sura antik kentinin yerleşim özelliklerine bakıldığında, klasik dönem özellikleri göze çarpmaktadır. Likya'da klasik dönemde, Sura'da olduğu gibi, kayalık bir yükselti üzerine savunma yapıları ile güçlendirilmiş yerleşim yerleri ve yine bu yerleşim içinde ayrıca savunmaya uygun bir bey konağının olduğu, idarecilere ve idarecilerin yakınlarına ait lahitlerin bey konağı yamacında yer aldığı küçük yerleşimler, genel bir özellik olarak görülmektedir. Bunun ardından gelen Helenistik dönemde ise toplulukların ortak kullanımı için önemli olan tiyatro, agora ve tapınak gibi yapılar, antik kentlerde kurulmaya başlamış, fakat bu uygulama, Sura gibi küçük yerleşimlerde görülmemiştir. Bununla birlikte bu dönemde hem kentlerde hem de kentlere bağlı daha küçük yerleşimlerde, savunma yapıları ile gözetleme kulelerinin de yerleşimlere eklendiği veya var olanların kuvvetlendirildiği bir dönem olmuştur.¹⁶ Kent bünyesinde, dağınık halde bulunan lahitler genel olarak Roma İmparatorluk dönemine ait olup, şehrin kuzey doğusunda vadiye hâkim bir konumda bulunan Gözetleme Kulesi ile vadi içinde bulunan Apollon Surius Tapınağının, Helenistik döneme ait olduğu belirtilmektedir. Bunun dışında, bugün var olan mevcut bilgilerle, kentte M.Ö. 4 yüzyıl öncesine tarihlenen bir kalıntı bulunmadığı görülmektedir.¹⁷

¹⁵ Fatih ONUR, "Antik Veriler Işığında Lykia'nın Hidrografyası", yay.: Sencer ŞAHİN, Mustafa ADAK, vd., **Likya İncelemeleri I**, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Dil ve Kültürlerini Araştırma Merkezi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: Epigrafi ve Tarihse Coğrafya Dizisi: 1, İstanbul, Kanaat Basımevi, 2002, s.55.; Çığır, **a.g.e.**, s.22.

¹⁶ A. Oğuz ALP, "Şehircilik Açısından Romanizasyon Sürecinde Likya Kentleri", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s.18.; İşler, **a.g.e.**, 2009, s.211-212.

¹⁷ Alp, **a.e.**, s.96.; Cevdet BAYBURTOĞLU, **Lykia**, 1. Basım, Barış Matbaa-Mücellit, Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Gezi-Rehber Dizisi:1, Antalya, 2004, s.204.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.390.

Kente dair ilk bilgileri, antik dönem tarihçilerinden gelmektedir. Bu kaynaklar, kentin tarihi ile ilgili bilgi sağlayamazken, Sura'ya antik dönemde ününü veren kehanet yöntemleri hakkında detaylar vermektedir. Bu yazarlardan; Plinius; Myra'daki **Curium'da**, üç kez flüt çalmasının ardından, balıkların ortaya çıkarak, kendilerine sunulan etlere gösterdikleri tepkilerin yorumlanması ile gelecekte haber verdiklerini bildirmektedir.¹⁸ Polycharmus ve Artemidorus'un¹⁹ eserlerinden aktarım yapan Athenaeus²⁰ yanında, Plutarkhos²¹ ve Aelian²² tarafından yazılan eserlerde de, birbirleri ile tutarlı şekilde, kehanet yöntemlerine dair birçok ayrıntı aktarılmaktadır.²³ Bu kaynaklardan, Athenaeus'un, Polycharmus'tan yaptığı aktarım özellikle verdiği ayrıntılar ile önem taşımaktadır. Yazıda, bugün denizden yaklaşık

¹⁸ Pliny, **Naturalis Historia**, Kitap: XXXII, VIII.; “*Likya'da bulunan Myra'daki Curium olarak adlandırılan Apollon kaynağında, balıklar üç kez çalan flüt ile çağrıldığında, gelecekte haber vermek için ortaya çıkarlar. Eğer kendilerine atılan ete saldırırlarsa bu iyi bir göstergedir. Eğer onu kuyrukları ile geri çevirirlerse bu kötüye işarettir...*”

¹⁹ **Efesli Artemidorus**: M.Ö. 1 yüzyılda yaşamış olan Yunan coğrafyacı ve yazar.

²⁰ **Naukratis'li Athenaeus**: M.S. 3. yüzyılda yaşamış olan Yunan yazar.

²¹ **Plutarkos**: M.S. 46-120 yılları arasında yaşamış Yunan tarihçi ve biyografi yazarı.

²² **Claudius Aelianus**: M.S. 165/170-230/235 yılları arasında yaşamış Romalı yazar.

²³ Plutarch, **Moralia**, 976.; “... gerçekten ben Lykia'da, Phellos ve Myra arasında bulunan Sura'da, insanların, diğerlerinin kuşla yaptıkları akılcı ve profesyonel sistemi, balıkların dönüşlerine, kaçışlarına ve kovalamacalarına bakarak yaptıklarını, bunlardan ilahi sonuçlar çıkardıklarını duydum...”; Aelian, **On The Characteristics of Animals**, VIII, 5.; “... Likya'da, Myra ile Phellus arasında, Sura diye adlandırılan kasabada, kendilerini balıklar ile yapılan kehanetlere adayanların olduğu yerde, balıkların çağırıldıklarında ortaya çıkmalarını, geri kaçmalarını ya da ilgi göstermeyen davranışlarının anlamını ve ortaya çıkan balıkların sayılarını yorumlayanların olduğunu öğrendim. Bir balık suyun dışına sıçradığında ya da derinlerden yüzerek geldiğinde, yiyeceği kabul veya reddettiğinde, bu bilgelerin kehanetlerini duyacaksınız...”; Athenaeus, **Deipnosophistai**, VIII, 8.; “...Balıklar ile kehanette bulunan Likyalı insanları görmezden gelmek istemiyorum. Polycharmus Likya Tarihi'nin ikinci kitabında; “...eğer deniz kenarına giderseniz, Apollo koruluğunun kıyısında, kumlarda oluşan girdapta kehanet arayanlar vardır. Ellerinde iki ahşap şişe geçirilmiş onar et bulunur. Kehaneti arayanlar şişleri girdaba atıp olacakları izlerken, rahipler koruda sessizce beklemektedirler. Çubukların atılması sonrasında, girdap deniz suyuyla dolar ve çok sayıda ve çeşitte balık görünür, daha önce görülmemiş bir süreç başlar ve balıkların boyutları konusunda dikkatli olunması gerekir. Kâhin balıkların cinsini açıklar açıklamaz, kehaneti arayan kişi, rahip tarafından dileğinin geleceğini öğrenir. Bu balıklar arasında; levrek, lüfer, bazı zamanlarda balina ve testere balığının yanında, hiç görülmemiş tuhaf görünümlü balıklarda bulunmaktadır...” der. Artemidoros'un Coğrafya'sının 10. kitabında ise; “... ayrıca girdapta büyük balıklar da vardır. Kehaneti arayan kişi, ahşap şişler üzerinde, haşlanmış veya kızarmış et, arpa veya buğday ekmeği gibi sunabileceği en iyi parçaları sunar. Liman ve yer Dinos olarak adlandırılmaktadır...”

olarak 1500 m içeride bulunan Apollon Tapınağının, kullanıldığı dönemde deniz kenarındaki bir korulukta bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Kentte yapılan ilk araştırma çalışması, 1842 yılında L. Spratt ve E. Forbes tarafından yapılmış, yerinde yapılan gözlemlerde, Bizans dönemi yapılarından ziyade Roma ve Helenistik yapılar incelenmiştir.²⁵

Sura antik kentinin Bizans dönemi mimarisine yönelik ilk çalışma, H. Rott tarafından 1908 yılında yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında her iki kiliseyi de ziyaret eden H. Rott, Sura Şehir Kilisesi'nin sahip olduğu yapı evrelerini incelemiş, Sura Vadi Kilisesi'ne yönelik mimari tanımlamalar yapmıştır.²⁶

Bölgede araştırma yapmış bir diğer araştırmacı R. M. Harrison'dur. 1963 yılında yayınlanmış olan makalesinde, Sura'nın Bizans dönemi dini mimarisi hakkında saptamalarda bulunmuş ve yapıların çözümlenmesindeki bazı sorunları dile getirerek, hazırladığı planlar ile belgeleme çalışmaları yapmıştır.²⁷

1975 yılında J. Borchhardt'ın editörlüğünde hazırlanmış olan ve Myra ile Çevresindeki yerleşimlerin incelendiği kitapta, O. Feld tarafından yazılmış ve Bizans dönemi dini yapılarını ele alan bölümde, Sura antik kenti yapılarına da değinilmiştir. Hem Sura Şehir Kilisesi'ne hem de Vadi Kilise'ne dair yapılan incelemeler neticesinde, yapılara dair tanımlar ile plan çizimleri yayınlanmıştır. Şehir Kilisesi bünyesinde bir adet, Vadi Kilisesi bünyesinde de iki adet mimari plastik ögesine rastlandığı bildirilmiş, ölçüleri ve fotoğraflarına yayın kapsamında yer verilmiştir. Yazar, her iki kiliseye yönelik olarak tarihlendirme önerisinde bulunmuştur.²⁸

²⁴ Bunun yanında M. Zimmermann da J. Borchhardt'ın yaptığı tespitlere dayanarak, tapınak yakınlarında iskele kalıntılarının bulunduğunu bildirmiştir. M. Zimmermann, **a.g.e.**, 1992, s.227-228.

²⁵ Spratt, Forbes, **a.g.e.**, s.134-137.

²⁶ Hans ROTT, Karl MICHEL, v.d., **Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien**, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, 1908, s.342-343.

²⁷ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s. 143-144.

²⁸ Otto FELD, "Die Kirchen von Myra und Umgebung", **Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit**, ed. Jürgen BORCHHARDT, Istanbul Forschungen Bd. 30, Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1975, s. 411-416, Taf. 137: B-D.

1994 yılında, C. Foss tarafından kaleme alınmış ve Likya kıyılarında bulunan, Bizans dönemi kalıntılarının incelediği makalede, Sura Şehir Kilisesi için benzer yapı örnekleri verilmiş ve tarihlendirme çalışması yapılmıştır. Ayrıca Sura Vadi Kilisesi'ne de yazısında yer veren yazar, yapıya dair mimari tanımlamalara ve daha önce R. M. Harrison tarafından öne sürülen, yapının avluya sahip olma olasılığı değerlendirilmiştir.²⁹

Sura Vadi Kilisesi'nde yapılan araştırma çalışmalarından bir diğeri de P. Grossmann ve H. G. Severin tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Vadi Kilisesi yeniden ve detaylı olarak çalışılmamasına rağmen, O. Feld tarafından yapılan çizimlerde, bazı düzeltmeler yapıldığı not edilmiştir.³⁰

2. 3. SURA (SOURA) ANTİK KENTİ GENEL ÖZELLİKLERİ

Myra Antik Kenti, özellikle kuzeyinde ve batısında yer alan farklı ölçeklerdeki ticaret, savunma veya tapınım amacıyla kurulmuş yerleşim yerleri ile var olmuş ve bu bağlamda bahsi geçen yerleşim yerlerinin de var olmasına vesile olmuş bir kent durumundadır. **(Plan 1, 2)** Sura antik kenti, Myra çevresinde özellikle klasik dönem itibari ile görülmeye başlanan ve üretim yapılan, araziye hâkim noktada konumlanmış ve korunaklı bir şekilde inşa edilmiş olan dynastik bey yerleşimlerinden biridir.³¹

Kent, savunmaya uygun kayalık bir tepe üzerinde ve Myra'ya oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Yerleşime hâkim bey konağı ve çevresindeki yamaçta bulunan konut yapıları, yaklaşık her konutun sahip olduğu sarnıçları ve yerleşim yerinde bulunan işlikleri ile bir çiftlik yerleşiminden daha gelişmiş, küçük bir köy yerleşimi olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Sura antik kenti, Klasik dönemden

²⁹ Foss, **a.g.e.**, 1994, s.26.

³⁰ Peter GROSSMANN, Hans-George SEVERIN, **Frühchristliche und Byzantinische Bauten im Südöstlichen Lykien: Ergebnisse Zweier Surveys**, Istanbulur Forschungen Bd. 46, Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag Tübingen, 2003, s.4.

³¹ Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.156.

başlayarak Bizans dönemi boyunca da yerleşim görmüş olan bir *komei* niteliğindedir.³² Bu yerleşimlerin ortak özelliği; ekim yapılan arazilerin yanında şarap veya zeytinyağı işliklerine de sahip, kimi zaman ise hayvancılık ve ormancılık ile geçinen topluluklar olmalarıdır. Sura antik kenti, bu ortak özellikleri taşıyan bir yerleşim yeri olarak bugün hala gözlemlenebilen çeşitli yapılara sahiptir. **(Harita 5)**

Bu yapılardan ilki, kentin hâkim tepelerinden biri olan, akropol kayalığı üzerinde yer alan ve batı yönünde bulunan derin vadi ve kıyı şeridinde hâkim durumdaki dynastik bey konağıdır.³³ **(Harita 5/1)**

Tarım alanlarının yakınında ve dik kayalıklar üzerine, bir akropol veya kale görünümünde inşa edilen yerleşim yerleri üzerinde ayrıca korunaklı şekilde inşa edilen bey konakları, Klasik Dönemde Likya'da sıklıkla görülen bir türdür.³⁴ Sura yerleşiminde bulunan bey konağı yaklaşık 640 m²'lik bir alanı kapsayan ve içinde sarnıcı da bulunan bir yapı kompleksidir. **(Resim 1)** Kuzey-güney doğrultuda uzanan yapı, merkezinde bulunan koridorun batı yanında 6, doğu yanında ise 8 adet bağımsız girişli mekândan oluşmaktadır. **(Resim 2)** Yapının içinde bulunduğu belirtilen sarnıç, kuzeybatıda bulunan ve avlu şeklinde planlanmış iki yanı revaklı bir mekân içinde yer almaktadır. Hibrit yapı tekniği ile yapılmış olan bu bey konağının bulunduğu tepenin kuzeyinde ve Şehir Kilisesi'nin de bulunduğu doğu eteklerinde, aynı teknikle yapılmış konut yapılarının kalıntılarına rastlanmaktadır.³⁵

Kentte bulunan önemli yapılardan bir diğeri, gözetleme kulesi olarak tanımlanmış olan, iki birimli, dikdörtgen planlı yapıdır. **(Harita 5/2)** Bu yapı kentin kuzeyinde yer almakta olup kesme taş kullanılarak yapılmış pseudoizodom duvar tekniğine sahiptir. **(Resim 3, 4)** Duvar kalınlığı yaklaşık olarak 0,70 m kalınlığında ve yapının ebadı yaklaşık olarak 11,30 x 6,70 m kadardır. Yapının duvar örgü tekniğine dayanılarak Helenistik dönem yapısı olduğu düşünülmektedir. Gürses

³² Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:3, s.865.; İşler, **a.g.e.**, 2010, s.219.

³³ Çevik, Öztürk, **a.g.e.**, s. 92.

³⁴ Alp, **a.g.e.**, s.18.; İşler, **a.g.e.**, 2009, s.211.

³⁵ Çevik, **a.g.e.**, 2010, s.193.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.394.

(Trebendai)'den Sura'ya ve sonrasında da Myra'ya uzanan antik yol, bu gözetleme kulesi önünden geçmektedir.³⁶

Yerleşimin koya hâkim güney kenarında bir diğer savunma yapısı yer almaktadır. **(Resim 5, 6)** Bu yapının Helenistik dönemde yapılmış, Komnenoslar döneminde de dönemin duvar tekniklerine uygun olarak moloz taş ve harç ile yeniden inşa edilip güçlendirilmiş olabileceği hem L. Spratt ve E. Forbes hem de C. Foss tarafından belirtilmiştir.³⁷ C. Foss tarafından belirtilen geç dönem onarımları günümüzde gözlemlenememektedir.

Yerleşim yerinde, yerleşimin güneyinde bulunan savunma yapısının kuzey doğusunda, ana kayaya oyularak yapılmış olan bir işlik bulunmaktadır. **(Harita 5/3)** Bu işlik, çevresinde ilişkili herhangi bir yapı kalıntısının bulunmadığı ve üzeri kapalı olmayan bir işliktir. Bu nedenle tarım arazisi içinde bulunduğu düşünülmektedir. Bu işlikte birbirine oluklar ile bağlanan ve her biri diğerinden daha alt seviyede bulunan ezme ve biriktirme tekneleri bulunmaktadır.

Zeytinyağı ve şarap işliklerini birbirinden ayırmak, genellikle ezme yöntemlerinin benzerliği nedeniyle oldukça zor olabilmektedir. Konu ile ilgili çalışan bazı araştırmacılar tarafından ise açık havada bulunan işliklerin daha çok şarap üretmek için kullanıldığı ve baskı kolu yuvası ile biriktirme teknesine açılan oyuğun genellikle aynı aks üzerinde yer almadığı bildirilmektedir.³⁸ Sura yerleşiminde bulunan işliğin cephesinde bulunan yuva, buraya oturtulan ahşap bir kol ve bu kolun diğer ucuna uygulanan kuvvet ile ezme işleminin yapılmasını sağlamaktadır. Bu tip kayaya oyulmuş kol ve ağırlık ile ezme işleminin gerçekleştirildiği şarap işliklerine Suriye, Filistin, Likya, Kilikya, Kıbrıs ve Kuzey Afrika'da da rastlanılmaktadır.³⁹

³⁶ Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:3, s.865.; Çevik, **a.g.e.**, 2010, s.194.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.394-395.

³⁷ Spratt, Forbes, **a.g.e.**, s.136.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.35.

³⁸ Süleyman BULUT, "Lykia'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Üzerine Bir Ön Değerlendirme", **Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi**, Edi: Murat ARSLAN, Tuncer DEMİR, Antalya, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, sayı: VI, 2018, s.688.

³⁹ Ümit AYDINOĞLU, Erkan ALKAÇ, "Rock-Cut Wine Presses in Rough Cilicia", **OLBA**, Edi: Serra DURUGÖL, Murat DURUKAN, Gunnar BRANDS, Offprint, Mersin, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi, Kaam Yayınları, sayı: XVI, 2008, s.277-283.

Sura antik yerleşiminde tespit edilen işlik hakkında kesin yargıya varılmaksızın açık hava işliğı olması ve baskı kolu ile oluğun aynı aksta yer almıyor olması nedeniyle şarap işliğı olabileceğı düşölmektedir. **(Resim 7)** Bunun yanında yerleşimin farklı yerlerinde ezme veya biriktirme teknesi olarak kullanılabilecek kalıntılara da rastlanmış durumdadır. **(Resim 8, 9)**

Yerleşim yerinde bulunan önemli kalıntılardan diğeri ise, akropol kayalığının doğu ve güneyi başta olmak üzere, kentin çeşitli yerlerine dağılmış durumdaki lahitlerdir. **(Harita 5/4)** Bu lahitler arasında; Likya tipi ve *tabula ansatalı* lahitler ile yine bu kayalığın güneyinde yer alan altı ev tipi, üstü mezar olan (hyposorion) mezar yapısı bulunmaktadır.⁴⁰ Bu yapı Likya'nın en büyük lahdi olma özelliğini taşımakta ve üzerindeki yazıttan Mizretije'ye, yani önbilicilik uygulamalarını denetleyen ve örgütleyen kişiye ait olduğı anlaşılmaktadır. Yine yerleşimde bulunan bir diğeri lahit, mezarın Apollon tapınak rahiplerinden Antigonos'a, bir diğeri Athenagoros isimli bir kişiye ait olduğı öğrenilmektedir. Mezar yazıtlarından ele geçen bilgilere göre, cezaların Myra'ya ödeniyor olması, Sura'nın Myra'ya bağı bir antik kent olmasını gösteren bir kanıt durumundadır.⁴¹

Bahsi geçen Likya'nın en büyük ev tipi mezar yapısının önünde bir açık hava tapınım alanı olan ve Apollon kült mimarisi için oldukça önemli bir örnek olan "rahipler salonu" bulunmaktadır. **(Harita 5/6)** Rahipler Salonu, büyük oranda ana kayaya oyularak oluşturulmuş ve burada yine ana kaya üzerine işlenmiş çelenkli kült stellerine rastlanmaktadır. Bu steller üzerlerinde Apollon Surlus rahiplerinin isimleri bulunmakta ve M.S. 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu alan tören alanı olup, Sura vadisine inmeye yarayan patika yolun (antik merdivenler), bu alanda başlayan ayinin, vadi içindeki Apollon Tapınağında tamamlanmasında kullanılan yol olduğı düşünölmektedir.⁴²

⁴⁰ Bayburtoğlu, **a.g.e.**, s.205.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.395.

⁴¹ Çevik, **a.e.**, s.112-395.

⁴² Çevik, Öztürk, **a.g.e.**, s.92.; Çevik, **a.g.e.**, 2013, s.99.

Akropol kayalığının doğu ve kuzey yamaçlarında bulunan yapı kalıntılarının büyük bir çoğunluğu, kendi sarnıçları bulunan hibrid konut kalıntılarıdır.⁴³ **(Harita 5/5)** Yapılar genel olarak yamacın teraslanması ile kısmen kayaya oyularak yapılmıştır. Bu tip konut yapılarının bölgede uzunca bir süre kullanılmış olmasından dolayı tarihlendirme ile ilgili sorunlar bulunmaktadır. Konut yapıları muhtemelen yerleşimin kullanılmaya başlandığı Klasik dönemden itibaren Bizans dönemi boyunca da gerekli onarımlar yapılarak kullanılmış olan yapılardır.⁴⁴ Tamamı izlenemeyen kalıntılarda rastlanan sarnıçlar genel olarak ağız kısmından dibe doğru genişleyen, armut tipli sarnıçlardır. Bu hibrit konut yapılarına ait kalıntıların doğusunda, yamacın sona erdiği noktada, Sura Şehir Kilisesi'nin kalıntılarına rastlanmaktadır.

Şehrin bugün karayolu ile birleştiği güney tarafında, yerleşimi vadi içindeki Apollon Tapınağı ile Sura Vadi Kilisesinin yer aldığı koya bağlayan, yer yer ana kayanın oyulması ile oluşturulmuş olan antik merdivenler bulunmaktadır. Bunun dışında, İmparator Augustus döneminde, Likya bölgesinde dikkat çeken imparatoru onurlandırma çalışmalarının belki de örneği olarak, Sura'da İmparator Augustus adına yapılmış olan ikinci bir yürüyüş yoludur.⁴⁵ Bu yolun konumu günümüzde bilinmiyor olsa da, yolun denetiminden sorumlu memurların bulunduğu ve “προστάτης”⁴⁶ olarak adlandırılan memurlardan birinin Myra'lı Flavius Nymphikos ismini taşıdığı bilinmektedir.⁴⁷ Vadi içinde bulunan ve günümüze büyük oranda korunarak ulaşmış olan yapılar, Apollon Tapınağı ile Sura Vadi Kilisesi olup, daha güneyde konumlanan Apollon Tapınağı muhtemelen kullanıldığı dönemde deniz kenarında bulunmaktaydı. **(Harita 5/6-7)** Günümüzde denizden yaklaşık 1500 m içeride yer almakta ve muhtemelen vadi içinden geçen “Karasu”nun (Sura Çayı)

⁴³ Çevik, **a.g.e.**, 2010, s.194.

⁴⁴ İşler, **a.g.e.**, 2010, s.249.

⁴⁵ Magie, **a.g.e.**, s.529., Adak, **a.g.e.**, s.132., Çevik, Öztürk, **a.g.e.**, s.96.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.396.

⁴⁶ “koruyucu”

⁴⁷ Hüseyin Sami ÖZTÜRK, “Yazıtların Işığında Myra ve Çevresinin Antik Çağ Tarihi”, Ed: Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s.298.

taşıdığı alüvyon nedeniyle, bugün Andriakos Çayı'nın Andriake limanına yaptığı şekilde, tüm koy alüvyon ile dolarak bir bataklık halini almıştır.⁴⁸ (**Resim 10, 11**)

Apollon Tapınağı, küçük boyutlu, *cella* bölümü her iki yandan *antea* ile sınırlandırılmış ve *antealar* arasında iki sütun ile arşitravı taşıyan ve Grek dilinde *templum in antis* olarak adlandırılan plan tipine sahiptir.⁴⁹ Yapının üst örtüsü ve ön cephede bulunan sütunları bugüne ulaşamamış olmasına rağmen, *cella* bölümü korunarak günümüze ulaşmış durumdadır. (**Harita 5/6, Resim 12**) Bu kült alanı (kehanet merkezi), Likya'nın iki kehanet merkezinden biridir ve burada balıklar ile gerçekleştirilen kehanetlere ve yöntemlerine dair antik kaynaklarda detaylı bilgiler bulunmaktadır. Vadinin derinlerinde, deniz kıyısında yer alan tapınağın yanında bulunan kaynak suyu çeşitli girdaplar ve baloncuklar oluşturmakta, atılan et parçalarına balıkların verdiği tepkilere göre, Apollo Surius Rahipleri tarafından yorumlanarak, gelecekte haber verilmektedir.⁵⁰

Antik kaynaklarda sözü edilen Apollon Tapınağı ve kaynak suyu bugün hala gözlemlenebilir durumda olmasına rağmen, bugüne değin herhangi bir kazı çalışması yapılamamış olmasından dolayı kaynağın çevresinde yapılmış olduğu düşünülen mimariye dair herhangi bir kanıt elde edilememiştir.⁵¹

Ayrıca; Myra Antik Kenti'nde muhtemelen Aziz Nikolaos Kilisesi'nin bulunduğu alanda inşa edilmiş olan Artemis Eleutera Tapınağı, Myra için önemli bir kült merkezi olmakla birlikte, bugüne kadar Andriake'de bir kült merkezi tespit edilememiştir. Deniz yolu ile yaklaşık 1 km uzaklıkta bulunan Sura Apollon tapınağı

⁴⁸ Bean, **a.g.e.**, s.132.; Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:1, s.85.; Erdoğan ASLAN, "Myra Çevresinde Antik Denizcilik ve Sualtı Kültür Kalıntıları", Ed: Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s.260., Ayrıca; Athenaeus, **Deipnosophistai**, VIII, 8; Polycharmus'tan yapılan aktarımda; "...eğer deniz kenarına giderseniz, Apollo koruluğunun kıyısında, kumlarda oluşan girdapta kehanet arayanlar vardır." denilmesi, bu görüşü desteklemektedir.

⁴⁹ Vitruvius, **Mimarlık Üzerine On Kitap**, Kitap: III-II-76.

⁵⁰ Bean, **a.g.e.**, s.130-131.; Çevik, **a.g.e.**, 2013, s:99-100.; Hohannes NOLLE, "Königliches Gefolge Beim Fischerakel von Sura", **III. Likya Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri**, cilt: 2, Edi: Kayhan DÖRTLÜK vd., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, Zero Prodüksiyon, 2016, s.515.

⁵¹ Schultze, **a.g.e.**, s.203.

(Apollon Surlus kült alanı), Andriake'ye en yakın kült alanı olma özellikli taşımaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından Andriake'de bir tapınak olmayışının nedeni, Sura'ya deniz yolu ile ulaşımın muhtemelen geç antik dönemde mümkün olması ve iki yerleşimin deniz ulaşımı ile olan yakınlığı ile Andriake'de bu tip bir yapılaşmaya gerek duyulmamasıdır. Ayrıca Myra'da Apollon'a adanmış bir tapınım alanının bilinmemesi, Sura'nın Myra'yı bir kült merkezi olarak tamamlamış olduğunu dşndrmektedir.⁵²

Sura antik yerleşiminde iki farklı alanda kilise yapıları bulunmaktadır. **(Harita 5/7)** Bunlardan biri yerleşimin bulunduğu, savunma yapıları ile güçlendirilmiş olan plato zerindeki Sura şehir Kilisesi, diğeri ise platonun güney batısında bulunan vadinin denizle buluştuğu koyda yer alan Sura Vadi Kilisesidir.

⁵² Bean, **a.g.e.**, s.132.; Tekinalp, **a.g.e.**, 2000, s:283-284.; evik, **a.g.e.**, 2015, s.397.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURA (SOURA) ANTİK KENTİ BİZANS DÖNEMİ DİNİ MİMARİSİ

3. 1. SURA VADİ KİLİSESİ

3. 1. 1. Araştırmalar

Sura antik kentinin Bizans dönemi mimarisine yönelik ilk çalışma, H. Rott tarafından 1908 yılında yapılmıştır. Yazar, Sura Vadisi içinde ve Apollon Surius Tapınağı komşuluğunda bulunan Sura Vadi Kilisesi'nde yaptığı incelemeler neticesinde, kilisenin üç nefli ve payeli bir bazilika olduğunu ve galeri katına dair izlerin bulunduğunu belirtmesinin yanında, üst örtüsünün ahşaptan olabileceği ile ilgili görüş sunmuştur. Bugün hala naosun kuzey duvarı, doğu bölümünde kalıntıları bulunan freskolara, H. Rott tarafından da değinilmiştir. Ayrıca, yapının batı duvarında bulunan üçlü anıtsal pencerelere dikkat çekerek, apsis kemeri, payeleri bağlayan kemerler ve pencerelerin aynı tipe sahip olduğunu belirtmiş, fakat bu kemer tipini yazısında adlandırmamıştır.¹

1963 yılında bölgede yaptığı araştırma sonuçlarını makale olarak yayınlayan R. M. Harrison, yazısında, Sura Vadi Kilisesi'ne de yer vermiştir. Yazar, yapıya dair öncül tanımlamalar ve yapı planına yönelik çizimler hazırlayarak, belgeleme çalışmaları yapmıştır. R. M. Harrison, yapının narteks bölümünün iki, naos bölümünün tek katlı olduğu, kuzeyinde bulunan ve merkezinde bir sarnıcın yer aldığı açıklığın, avlu olabileceği konusunda görüş bildirmiştir.² **(Resim 13)**

1975 yılında J. Borchhardt'ın editörlüğünde hazırlanmış olan ve Myra ile çevresindeki yerleşimlerin incelendiği kitapta, O. Feld tarafından yazılmış ve Bizans dönemi dini yapılarını ele alan bölümde, Sura antik kenti yapılarına da değinilmiştir. Hem Sura Şehir Kilisesi'ne hem de Vadi Kilisesi'ne dair yapılan incelemeler neticesinde, yapılara dair tanımlar ile plan çizimleri yapılmıştır. **(Resim 14)** O. Feld,

¹ Rott, v.d., **a.g.e.**, s. 342-343.

² Harrison, **a.g.e.**, 1963, s. 143-144.

Vadi Kilisesi'ne yönelik yaptığı araştırmalarda, yapı dâhilinde tespit edilen iki adet mimari plastik ögesine dair fotoğraflara yer vermiştir. Özellikle bu kiliseye yönelik tarihlendirmenin, hem güvenilir bir mimari plastik ögesinin bulunmaması, hem duvar işçiliğinin bölgede çok uzun bir süre kullanılmış olmasından dolayı kesin bir şekilde yapılamayacağını belirtmiştir. Fakat kendisi 6. veya 7. yüzyılı önermekle birlikte, kilise yapısı ile güneydoğu bitişiğinde bulunan şapel yapısının aynı dönemde inşa edildiklerini savunmuştur.³

1976 yılında, H. W. Nausch tarafından Küçük Asya'da bulunan 9. yüzyıl bazilikaları ile ilgili yapılan yayında Sura Vadi Kilisesi de ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamında duvar örgü tekniğine, yapının payeli bir bazilika olmasına ve apsis oranlarına bakılarak, kilise 9. yüzyıla tarihlendirilmiş ve yapının galerili ve galerisiz olarak iki farklı rekonstrüksiyon çizimi yapılmıştır.⁴ **(Resim 15, 16, 17, 18, 19)**

C. Foss tarafından kaleme alınmış ve Likya kıyılarında bulunan, Bizans dönemi kalıntılarının incelendiği makalede, Sura Kiliselerine de yer verilmiştir. Yazar, Sura Vadi Kilisesinin geniş pencere açıklıkları ile birlikte, mermerden yapılmış kaliteli bir dekorasyonunun bulunduğunu belirtmektedir.⁵ Ayrıca, bu kilisenin, komşuluğunda bulunan Apollon Tapınağının yerini almış olduğu yorumunu yaparak, narteksinin sıvanmış ve boyanmış olduğu bildirilmektedir. Yapının kuzeyinde bugün kısmen devam eden bir duvar ve sarnıcın bulunduğu alan, daha önce R. M. Harrison tarafından da belirtildiği üzere, sarnıç üzerine inşa edilmiş bir avlu olarak değerlendirilmiştir.⁶

Sura Vadi Kilisesi'nde yapılan araştırma çalışmalarından bir diğeri de P. Grossmann ve H. G. Severin tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Vadi Kilisesi'nin yeniden çalışılmadığı fakat O. Feld tarafından yapılan çizimlerde, özellikle yapının kuzeyinde belirtilen duvar kalıntılarında bazı düzeltmeler yapıldığı

³ Feld, **a.g.e.**, s. 414-416, Taf. 137: B-D.

⁴ Horst W. Nausch, "Untersuchungen zur Pfeilerbasilika im 9. Jahrhundert in Kleinasien", München, Inaugural Dissertation, Wien, 1976, s.34-35.

⁵ Bugün, kaynaklardan bilinen az sayıdaki mimari plastik öge ve kısmen korunagelmış duvar resmi haricinde, yapıda tespit edilebilen bir dekorasyon bulunmamaktadır.

⁶ Foss, **a.g.e.**, 1994, s.26.

not edilmiştir. Bugün yapı içindeki moloz yığınları nedeniyle tespiti yapılamayan synthronona ait ilk iki basamak, kendileri tarafından tespit edilmiştir. Yazarlar, yapıda tespiti oldukça sorunlu olan galeri katına dair yeni bir görüş ortaya atarak, galerilerin yapının yapılmasından hemen sonra eklenmiş olabileceği fikrini sunmuşlardır. Yapının kuzeyinde, galeri katlarına çıkmayı sağlayan bir merdiven ve bu merdiveni içine alan ek bir yapı olabileceğini belirtmişler, ayrıca güneydoğuda bulunan şapelin, burada hâlihazırda var olan bir kapıya sonradan eklenmiş olabileceğini savunmuşlardır. P. Grossmann ve H. G. Severin , payeli bir bazilika olması nedeniyle Sura Vadi Kilisesini, O. Feld'ten farklı olarak, 9. yüzyıl başına tarihlemektedirler.⁷

Tabula Imperii Byzantini'de ele alınan Sura Vadi Kilisesi, galerili bir bazilika olarak tanımlanmış ve narteks bölümünün iki katlı olduğu belirtilmiştir. Devşirme olarak kullanıldığını belirttikleri, narteksten naosa girişi sağlayan kapılarda kullanılmış olan lento ve söveler haricinde mimari plastik elemanlarının bulunmadığını belirtmişlerdir. Buna rağmen, yapının duvar tekniği, payeli bir bazilika olması ve güney yanına eklenmiş şapeli ile çevre kentlerde karşılaştırma yapılabilecek benzer örneklerin bulunmasına dayanılarak bir tarihlendirme önerisi getirilmiş ve yapının 5. veya 6. yüzyılda inşa edilmiş olduğu not edilmiştir.⁸

3. 1. 2. Mimarisi⁹

Sura Vadi Kilisesi, antik kentin üzerinde bulunduğu yaklaşık 150 m yüksekliğindeki tepenin, batıya doğru derinleştiği vadi içinde, Sura Apollon Tapınağı'nın yaklaşık 85 m kuzeydoğusunda ve vadinin dik yamacının denize doğru düzleştiği alanda, deniz seviyesinden yaklaşık 10 m yükseklikte bulunmaktadır.

⁷ Grossmann, Severin, **a.g.e.**, 2003, s:14-16.

⁸ Hellenkemper, Hild, **a. g. e.**, Teil: 3, s. 866.

⁹ Kilise eğimli bir araziye kurulmuş olup, kuzey bölüm güneyden yaklaşık 3,5 m, doğusu ise batı bölümden yaklaşık 2 m yukarıda bulunmaktadır. Yapıya dair yapılan teknik çizimlerde 0 kotu bu farklılık gözetilerek, yapı duvarlarının yaklaşık olarak tamamının planlarda görülebileceği, mümkün olan zemine en yakın mesafeden alınmıştır. Yapı apsisi dış cephesinde 0 kotu zemin seviyesi iken, batı dış duvarında 0 kotu mevcut zemin seviyesinden yaklaşık 2,20 m yukarıdadır.

(Plan 3) Yapı, her ne kadar vadinin düzleştiği alana inşa edilmiş olsa da yapının oturduğu alanın güneyi, kuzeyinden yaklaşık 3,5 m daha aşağıdadır.

Doğu-batı doğrultuda uzanan kilise, dikdörtgen planlı ve doğusunda tek apsisi bulunan bir naosu, güneydoğusunda bir şapeli ve batısında narteksi bulunan, üç nefli payeli bir bazilikadır. Yapı dıştan 20,22 x 13,66 m (Şapel dahil: 18,60 m) boyutlara sahiptir. **(Plan 4, 5)**

Yapının mimari tanımı, batısında bulunan narteks bölümünden başlanarak, merkezde bulunan naos kuzey, batı, güney ve doğu duvarları sıralaması ile ele alınacak, güneyinde bulunan şapel ve kuzeyinde bulunan sarnıç ve duvar kalıntıları ile tamamlanacaktır.

3.1.2.1. Narteks

Bazilikanın ana giriş kapılarının bulunduğu narteks bölümü, güney-kuzey doğrultuda uzunlamasına yer alan düzgün dikdörtgen planlı ve naos ile aynı genişliğe sahip olan bir mekândır. Yapı iç ölçüleri 12,31 x 3,40 m olup, günümüzde iç mekân moloz taşlar ile dolu durumdadır. Kuzey duvarı büyük oranda yıkılmış olduğundan, moloz birikintisi bu kısımda daha büyük bir yığın oluşturmakta, dolayısıyla bu kısımda, kuzey duvara dair ayrıntılar zorlukla izlenebilmektedir. H. Rott ise, narteksin bu bölümdeki moloz birikintisinin, güney taraftakinden daha fazla olmasını, narteksin ikinci katı bulunup, ikinci kata çıkan merdivenlerin narteksin kuzey bölümde bulunması ve bu alandaki molozun büyük oranda merdivenin yıkıntısı olmasına bağlamaktadır.¹⁰

Narteks bölümüne giriş, batı duvarında üç, kuzey ve güney cephelerinde birer kapı olmak üzere, toplam beş kapı ile sağlanmaktadır.

Narteks batı duvarı dıştan 13,68 m uzunluğa sahip, duvar kalınlığı 0,65-0,70 cm aralığında değişmektedir. Yapının ilk yapım döneminde, nartekse giriş, batı cephesindeki üç kapı ile sağlanmıştır. **(Resim 20)** Ana kapının iki yanında birer pencere bulunmaktadır. Bununla birlikte, cephenin iki yanındaki kapı ile birlikte bu

¹⁰ Rott v.d., **a.g.e.**, s.34.

iki pencere de muhtemelen sonraki bir onarım döneminde, moloz taş duvar örgüsü ile kapatılmıştır. **(Resim 21)** Bu cephede yer alan kuzey kapı 1,50 m, kuzey pencere 1,36 m, ana kapı 1,62 m, güney pencere 1,31 m ve güney kapı ise 1,39 m genişliğindedir. **(Plan 4, 5)** Yapının üzerine oturduğu arazinin eğimi ve yapı duvarlarının korunma durumu nedeniyle, batı duvarı güney kenarda 2,90 m, kuzey kenarda ise yaklaşık 0,50 m kadardır. **(Plan 7)**

Narteksin kuzey duvarı, büyük oranda yıkılmış ve moloz altında kalmış durumdadır. Duvar kalınlığı ortalama 0,68 m olup, zeminden yaklaşık 0,45 m yüksekliğine kadar ayakta. **(Resim 22, 23)** Bu duvar, yapının kuzeyinde merkezinde sarnıç bulunan açıklığa geçmeyi mümkün kılan bir kapıya sahiptir. Yıkıntı içinde zorlukla tespit edilebilen kapının genişliği 1,30 m'dir. **(Plan 5, 13)**

Bu duvarın tam karşısında yer alan güney duvarı, mevcut moloz yıkıntısından, ortalama olarak 2,10 m kadar yükselmektedir. Günümüze iyi durumda korunarak ulaşmış olan duvarın kalınlığı ortalama 0,65 m, kapı genişliği 1,36 m'dir. **(Plan 4, 5, 8, 14, Resim 24, 25)**

Narteks bölümünün doğu duvarı, yani naosun batı duvarı, kilisenin en korunmuş bölümünü oluşturmaktadır. Bu duvarın yüksekliği, bugünkü moloz seviyesinden 8,63 m kadar olup, yaklaşık üst örtü seviyesine kadar ayakta bulunmaktadır. Narteks ve naos arasındaki geçiş, yan ve orta neflere birer tane olacak şekilde toplamda üç kapı ile sağlanmaktadır. **(Plan 18)**

Kuzey nefe geçisi sağlayan kapı; bu bölümün büyük oranda yapının yıkıntısı ile dolu olmasından dolayı, molozdan itibaren 0,73 m yüksekliğe sahiptir. **(Resim 26)** Kapının her iki yanında bulunan söveler yaklaşık 0,20 m ve lentosu 0,27 m kalınlığındadır. Kuzey taraftaki söve iki, güney yandaki söve ile lento ise yekpare taş bloktan elde edilmiş ve her biri süslemesiz olarak bırakılmıştır. Kapı açıklığı narteks tarafında 1,09 m, naos tarafında ise 1,40 m genişliğe sahiptir. **(Plan 4)** Kapı narteks tarafında, durdurma çıkıntılarına ve lento iç yüzeyinde kapı kanatlarının oturduğu menteşe yuvalarına sahiptir. **(Resim 27)**

Orta nefe açılan ana kapı; bugünkü moloz seviyesinden 2,05 m yükselmektedir. Kapı açıklığı 1,43 m olup, kapı sövelerinin her ikisi de 0,32 m enindeki taş blokların birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Bezemesiz bırakılan sövelerin aksine, 0,42 m yüksekliğindeki kapı lentosu üzerinde, basit bir şerit kabartma mevcuttur. Bu şerit, sövelerde devam etmiyor olmasına rağmen, lento kenarlarında dik açı yaparak aşağıya yönelmektedir. Ayrıca kapı açıklığının söveler ile birlikte toplam genişliği 2,06 m iken, lentonun uzunluğu 1,87 m'dir. Lentonun kapı söveleri ile gösterdiği uyumsuzluğun yanında, söveleri ile birlikte kapı hem narteks hem de naos tarafından, asıl kapı açıklığından toplamda 0,30 m daha küçüktür. Bu nedenle kapı sövelerinin açıklığa oturtulması sırasında, her iki sövenin yanlarına, ufak boyutlu taşlar ve harç ile dolgu yapılmış durumdadır. Hem bezemenin devam etmiyor olması hem de lento genişliğinin olması gerekenden daha kısa olması nedenleriyle, kapı lento ve sövelerinin devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. **(Resim 28, 29)** Ana kapı, narteks tarafında durdurma profillerine sahip olup, bu kısımdaki genişliği 1,45 m, naos tarafındaki genişliği ise 1,58 m'dir. Kapı lentosu iç yüzeyinde, her iki yanda kapı kanatlarının yerleştirilmiş olduğu menteşe yuvaları bulunmaktadır. **(Resim 29)**

Güney nefe girişi sağlayan kapı; bugünkü mevcut moloz yığınının 2,35 m kadar yükselmektedir. Bu kapı açıklığı 1,58 m olup, kapı söveleri bulunmamaktadır. Ortalama 0,38 m yüksekliğinde ve 1,85 m uzunluğunda lentosu bulunan kapının, bu lento üzerinde hafifletme kemeri kullanılmıştır. **(Resim 30)** Kapı lentosu iç yüzeyinde, kapı kanatlarının yerleştirildiği menteşe yuvaları bulunurken, söveleri bulunmayan kapıda, durdurma profilleri de gözlenmemektedir. Ayrıca menteşe yuvaları ve özellikle kuzey yandaki yuva, duvardan yaklaşık 0,10-0,16 m kadar uzakta bulunmaktadır. **(Resim 31)**

Narteks doğu duvarında, kapı üzeri seviyesinde, birbiri ile aynı seviyede bulunan ve her bir kenarı yaklaşık 0,35-0,40 m uzunluğunda bulunan, dört adet hatıl yuvası bulunmaktadır. Bu hatıl yuvalarından kuzeydeki mevcut moloz birikintisinin yaklaşık 2,00 m, güneydeki ise yaklaşık olarak 3,18 m üzerinde bulunmaktadır. **(Plan 18, Resim 32, 33)** Bu duvar yüzeyi, büyük oranda sıvalı durumda olmasına

rağmen, hatıl yuvalarının bulunduğu seviyede, duvar boyunca uzanan, düzgün bir sıvasız yüzey bulunmaktadır. **(Resim 34)**

Duvarın ikinci kat seviyesinde, anıtsal üçlü pencere açıklıkları bulunmaktadır. Bu pencereler mevcut moloz yığıntısından kuzeyde yaklaşık 3,15 m, güneyde 4,06 m, üst örtüyü veya kat zemini taşıyan hatıl yuvalarından ise 0,65 m, yukarıda bulunmaktadır. Bu pencerelerin kuzeydeki; 3,38 x 1,06 m, merkezde yer alan; 3,46 x 1,13 m ve güneyde yer alan; 3,29 x 1,00 m ebadındadır. Anıtsal pencerelerin en önemli özelliği ise at nalı formu kemerlere sahip oluşudur. Ayrıca merkezde yer alan pencerenin 0,23 m üzerinde, 1,13 x 0,65 m boyutlarında, at nalı kemerli bir diğer pencere bulunmaktadır. **(Plan 3, 18, Resim 32)** Bu pencerelerin bulunduğu duvarın, güney kısmında, ya ilk yapım döneminde duvarın örülmesi sırasında art arda örülerek taş örgünün birbirine kilitlenmeksizin yapıldığı ya da sonraki bir onarım dönemine ait olması ile ilk dönem yapısından ayrı görünen bir bölüm bulunmaktadır. Bu ikinci bir yapım evresine ait olan duvarın bittiği kısımda, duvar kalınlığı boyunca devam eden sıvalı bir yüzey bulunmaktadır. **(Resim 35)**

Narteks doğu duvarının genelinde farklı seviyelerde, birbirini takip eden ve iskele kirişlerine ait olduğu düşünülen bazı yuvalar bulunmaktadır. Bu yuvalardan ilk ikisi, güney kapı ile orta kapı arasında bulunan duvar yüzeyinde, bugünkü zeminden ortalama 1,0 m yükseklikte ve birbiri ile aynı seviyede bulunmaktadır. (Bugünkü moloz birikintisi üzerinden, güney kapı yanındaki 1,10 m, orta kapı yanındaki ise 0,9 m yüksekliktedir.) Duvarın bu seviyesinin, orta kapı ile kuzey kapı arasında kalan bölümü ise, yapı içindeki moloz birikintisi nedeniyle gözlemlenememektedir. Bu seviyenin yaklaşık olarak 1,95 m üzerinde, hatıl yuvalarının bulunduğu seviyede, benzer üç adet yuva bulunmakta ve bu seviyenin yaklaşık 4,50 m üzerinde tekrar benzer yuvalara rastlanmaktadır. Duvarın 1,95 m ile 4,50 m arasında kalan bölümü, büyük oranda sıva ile kaplı olduğu için, bu bölümde benzer yapım izlerine rastlanamamaktadır.

3.1.2.2. Naos

Yapının naos bölümü, dikdörtgen planlı ve payeler ile ayrılmış üç neflidir. Batı ve doğu duvarları üst örtüsüne kadar, güney duvarı pencere üst seviyesine kadar

korunmuş fakat kuzey duvarı büyük oranda yok olmuş durumdadır. Naos iç mekânı büyük oranda yapı yıkıntısı ile dolu olup, özellikle kuzey nef zemini, kuzey duvarın neredeyse tamamen yıkılmış olmasından dolayı, oldukça yükselmiştir. Günümüzde her iki nef de moloz ile dolu olmasına rağmen, güney nef ile kuzey nef arasında, ortalama 1,60 m kadar seviye farkı bulunmaktadır.

Kuzey Duvarı: Naos bölümünün, en az korunmuş kısmı kuzey duvarıdır. **(Plan 10, 11, 18, Resim 36, 37)** Bu duvarın doğu bölümü, bugünkü moloz kaplı zeminden en fazla 4,92 m, batı ve orta bölümü ise en fazla 1,46 m yüksekliğe kadar, kısmen pencere denizliklerinin tespitine izin verecek ölçüde korunmuş durumdadır. **(Resim 38)** Buna göre naos, kuzey cepheden dört adet pencere ile aydınlatılmış olup bu pencereler ortalama 0,75 m genişliğindedir. **(Plan 5, 13)** Duvarın doğuya doğru devam ettiği bölümde, kuzey nefe girişi sağlayan at nalı kemerli bir kapı bulunmakta olup, bu kapıya dair izler, kemerin doğu yarısına ait üzengi taşından tespit edilebilmektedir. **(Resim 39, 40)** Kapının batı bölümü ise zemin seviyesine kadar tahrip olduğundan, kapı genişliğini tespit etmek mümkün olamamaktadır.

Kuzey duvarın en korunmuş alanı olan, kuzey nef giriş kapısının doğu bölümü, aynı zamanda iç mekânının dekorasyonuna dair de bilgi vermektedir. Bu bölümde, moloz taş duvar yüzeyinde iki kat sıva tabakası ile boya kalıntıları bulunmaktadır.

Batı Duvarı: Bu duvar yapının en iyi korunmuş olan bölümünü oluşturmaktadır. Duvarın en yüksek noktası, bugünkü moloz seviyesinden 8,60 m yüksekliğinde ve içten 12,27 m uzunluğundadır. Narteksten naosa girişi sağlayan, her biri bir nefe açılan, üç adet kapı bulunmaktadır.¹¹

Üç nefli payeli bir bazilika olan yapının, batı duvarının naosa bakan yüzeyinde, nefleri ayıran paye dizilerine dair izler görülmektedir. Yapının nef ayrımını sağlayan payelerin büyük oranda günümüze ulaşamamış olmasına rağmen, biri kuzey nef ve orta nef giriş kapıları, diğeri ise orta nef ile güney nef giriş kapıları

¹¹ Narteksten naosa girişi sağlayan kapılar ile ilgili bilgi için bkz: 3.1.2.1. Narteks bölümü.

arasında, doğuda serbest şekilde bulunan taş örgü payeler ile aynı doğrultu üzerinde bulunan, duvar payeleri bulunmaktadır. Bunlardan kuzey nef ayrımı oluşturan duvar payesi, bugünkü zeminden yaklaşık olarak 1,87 m yükselmekte olup, kemer başlangıç seviyesi tespit edilememektedir. 0,67 m genişliğindeki duvar payesi, duvar yüzeyinden 0,96 m dışarı çıkıntı yapmaktadır. Güney nefi ayıran duvar payesi ise bugünkü zeminden 7,62 m kadar, tüm duvar boyunca yükselip, yaklaşık 3,30 m yükseklikte kemer üzengi taşı tespit edilebilmektedir. 0,65 m genişliğindeki duvar payesi, duvar yüzeyinden 0,83 m kadar çıkıntı yapmaktadır. **(Plan 4, 5, 11, 12, 17, Resim 41, 42)**

Duvarın kuzey bölümü, yaklaşık olarak kapı üst seviyesine kadar yıkılmış durumdadır. Kuzey nefe giriş kapısını barındıran bu duvar, bugünkü zemin seviyesinden 2,73 m yüksekliktedir. Narteks doğu duvarında kullanılmış olan hatıllardan kuzeyde yer alan ve 0,39 x 0,37 m boyutlarındaki hatıl yuvası, duvar boyunca ilerlemekte olduğundan, kuzey nef batı duvarı yüzeyinden de gözlemlenebilmektedir. **(Plan 17, Resim 43)**

Batı duvarının, özellikle orta nefe ait olan bölümü büyük oranda sıva ile kaplıdır. Sıvanın korunamamış olduğu, zeminden yaklaşık 1,20-1,30 m yükseklikte, ikisi orta nefe açılan kapının güneyinde, diğer ikisi ise kuzey yanında bulunan, muhtemelen iskele girişine ait dört adet yuva bulunmaktadır. Bu yuvalardan her biri yaklaşık olarak 0,15 x 0,20 m boyutlarındadır. Orta nefe girişi sağlayan ana kapının üzerinde, iki adet hatıl yuvası bulunmaktadır. Aynı seviyede bulunan hatıl yuvalarından güneydeki bugünkü zeminden 2,63 m yükseklikte ve 0,26 x 0,45 m boyutlarında, kuzeydeki ise 2,21 m yükseklikte ve 0,37 x 0,35 m boyutlara sahiptir. Bu hatıl yuvaları tüm duvar enince açılmış olan, yani narteks doğu duvarı yüzeyinde de takip edilebilen yuvalardır. **(Plan 17, 18, Resim 44, 45)**

Bu duvarın bugünkü zemin seviyesinden kuzeyde 3,20 m, merkezde 3,66 m ve güneyde 3,74 m yükseklikte, üç adet atnalı kemerli anıtsal pencere bulunmaktadır. Merkezde yer alan pencerenin 0,26 m üzerinde atnalı kemerli bir diğer pencere

bulunmaktadır.¹² **(Plan 17, Resim 46)** Duvar kapı seviyesinden itibaren, büyük oranda korunmuş, beyaz renkli ve tek katman sıva tabakasına sahiptir.

Naos güney nef batı duvarı ise kısmen 6,98 m yüksekliğe kadar korunmuş durumdadır. **(Plan 17)** Duvar büyük oranda tek katman halindeki, beyaz renkli ince sıva tabakası ile kaplıdır. Güney nefe girişi sağlayan kapının lentosu üzerinde yer alan sıva tabakasında, boya kalıntılarına rastlanmaktadır. Duvarın bugünkü zeminden 4,68 m yüksekliğinde, duvarın korunagelmış olan bölümü, duvar enince sıvalı bir yüzeye sahiptir. Duvarın kısmen yıkılmış olmasından dolayı tam olarak gözlemlenemeyen bölüm, yaklaşık 1,85 m boyunca yükselen, düzgün yüzeyli bir bölümdür. **(Resim 47, 48)**

Güney Duvarı: Yapının güney nefi, özgün zemin seviyesine en yakın olan bölümdür. Fakat yapının eğimli bir arazi üzerinde kurulmuş olmasından dolayı, duvar yüksekliği en korunmuş olan alanda dış cephede 5,99 m, iç mekândan ise 4,08 m kadar olup, duvar pencere üst seviyesine kadar korunmuştur. Moloz taş ile inşa edilmiş olan duvarın kalınlığı 0,68 m ve iç cephesi büyük oranda beyaz renkli, tek katman ince sıva tabakası ile örtülüdür. Dış cephenin 4,31 m, iç cephede ise 2,29 m seviyesinde dört adet pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin plan üzerindeki konumu, kuzey duvarında bulunan pencereler ile aynı doğrultudadır. Pencerelerin hiçbirinde pencere kemerleri tamamen korunamamış olmakla birlikte, kısmen korunan pencere kemerleri ve üzengi taşları ile pencere kemerlerinin yapının genelinde görülen at nalı forma sahip oldukları tespit edilebilmektedir. **(Plan 8, 12, 14, Resim 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55)** Pencereler 1,70-1,50 m aralıklar ile yerleştirilmiş olup, pencere genişlikleri ortalama 0,75-0,89 m arasında değişmektedir. Pencere kemerleri günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiş olsalardı, ortalama yüksekliklerinin 1,38 m olacağı tespit edilmektedir.

Duvarın doğu bölümünde, 1,32 m genişliğinde at nalı kemerli bir kapı, yapının güney bitişiğinde bulunan şapele geçiş sağlamaktadır. Kapı kemerleri tamamen

¹² Pencere boyutları için bkz: 3.1.2.1. Narteks bölümü.

ayakta olmayıp, bugünkü zeminden 2,60 m kadar yükselmekte, kemer üzengi taşı 1,80 m yükseklikte bulunmaktadır. **(Plan 8, Resim 56, 57)**

Bu kapının doğusunda, sonraki bir dönemde kapatılmış olan, 0,71 m genişliğinde bir pencere bulunmaktadır. Naos içinden yeterince gözlemlenemeyip, bazilikanın güney bitişiğinde bulunan şapel yapısı içinden, yani güney duvarı dış yüzeyinden kolayca tespit edilebilen pencere ölçüleri, duvarda bulunan diğer dört pencere ile uyumlu görülmektedir. **(Plan 8, Resim 56, 57)**

Doğu Duvarı: Üç nefli yapının doğu duvarı bugünkü zemin seviyesinden itibaren 7,30 m kadar yükselmekte ve büyük oranda üst örtü seviyesine yakın bir yüksekliğe kadar korunmuş durumdadır. **(Plan 9, 16)**

Bazilikal planlı yapının nefleri ayıran payelerine dair en önemli bilgiler doğu duvarından gelmektedir. Bu duvara bitişik durumda olan ve biri güney ve orta nefi, diğeri ise orta ve kuzey nefi ayıran payelerden, batıya doğru uzanan birer adet kemer ve paye, korunmuş olarak günümüze ulaşmış durumdadır. **(Plan 9, 16, Resim 58, 59)**

Duvar payelerinin başlangıç noktası, doğu duvarına bitişik olarak, duvardan yaklaşık 0,60 m çıkıntı yapmakta ve güneydeki 0,64 m, kuzeydeki ise 0,66 m genişliğe sahiptir. **(Plan 4, 5)**

Güneydeki duvar payesi, duvar yükseltisi boyunca, bugünkü zeminden 5,86 m kadar yükselmektedir. At nalı forma sahip olan kemerin açıklığı 1,34 m genişliğe ve 2,65 m yüksekliğe sahiptir. **(Resim 60)** Bu kemerin batı tarafında oturduğu ayak 0,70 x 0,65 m boyutları ile nefleri ayıran paye dizisinin ölçüleri konusunda bilgi sağlamaktadır. Paye dizisini oluşturan kemerlerin üzerinde, bugünkü zeminden 3,89 m ve kemer tepe noktasından 1,41 m yükseklikte, ikinci kat seviyesine ait naos ve nefi bağlayan açıklıklara dair izler bulunmaktadır. Bu açıklık, kemerin tam olarak üzerinde yer almakta olup, korunagelmış olan doğu kenarı, sıvalı bir yüzeye sahip ve 1,05 m'dir. **(Plan 12, 16, Resim 59, 61)** Bu açıklığın doğu kenarı hakkında bilgi sahibi olunabilmesine rağmen, batı bitişi yıkılmış olduğundan, açıklığın eni ve

yüksekliği hakkında veri elde edilememektedir. Paye dizisinin yüzeyi büyük oranda sıvalı olarak günümüze ulaşmıştır.

Kuzey nefi ayıran paye, bugünkü zemin seviyesinden 5,80 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Yapıda genel olarak görüldüğü şekilde at nalı forma sahip olan paye kemerinin yüksekliği 2,92 m, eni ise 1,37 m'dir. **(Resim 62)** Kemerin batı yanında üzerine oturduğu ayak 0,67 x 0,68 m taban ölçülerine sahiptir. Güney paye dizisi, ikinci kat seviyesinde gözlemlenmiş olan ve kemer üzerinde bulunan açıklık, kuzey paye dizisi üzerinde de gözlemlenebilmektedir. Bugünkü zemin seviyesinin 4,13 m ve kemer tepe noktasının 1,30 m üzerinde başlayan açıklığın yalnızca sıvalı durumdaki doğu kenarı korunmuştur. 0,55 m uzunluğa sahip olan kenarın, batı bölümü yıkılmış olduğundan, açıklığın eni ve yüksekliği konusunda bilgi sahibi olunamamaktadır. **(Plan 11, 16, Resim 63)**

Doğu duvarının güney nef bölümü, 4,85 m yüksekliğe kadar ayakta bulunmaktadır. Duvarın bugünkü zemin seviyesinden yaklaşık olarak 1,30 m yüksekliğinde, aynı seviye üzerinde muhtemelen iskele desteği olarak kullanılmış iki adet yuva bulunmaktadır. Yaklaşık ölçüleri 0,15 x 0,20 m olan yuvaların birbirine olan uzaklığı 1,60 m'dir. **(Resim 64)**

Bu duvarda, bugünkü zemin seviyesinin 2,02 m üzerinde, 0,77 m genişliğinde, at nalı kemerli bir pencere yer almaktadır. Pencere kemeri tamamen korunamamış olmasına rağmen, pencere denizliğinden 1,40 m yüksekliğinde bulunan kemer üzengi taşı ile pencere kemer formunun at nalı şeklinde olduğu tespit edilebilmektedir. **(Plan 9, 16, Resim 64)**

Orta nef doğu duvarı, yapının tek apsisine ev sahipliği yapmaktadır. İçten ve dıştan yarım dairesel plana sahip olan apsis kemeri at nalı forma sahiptir. Kemer tepe noktası bugünkü zemin seviyesinden 6,55 m yüksekliğe ulaşmakta ve kemer açıklığı 4,77 m genişliğinde ve 2,44 m derinliğindedir. Apsis duvar kalınlığı 0,73 m olup, merkezde at nalı kemerli ikiz pencerelere sahiptir. **(Plan 4, 5, 9, 16, Resim 65)** Bu pencereler bugünkü zeminden 1,40 m yükseklikte bulunmakta, aralarındaki uzaklık 0,72 m ve pencere genişlikleri 0,79 m'dir. At nalı kemerli pencerelerin denizlikten

kemer tepe noktasına mesafesi güney pencerede 1,78 m ve kuzeydekinde 1,82 m'dir. Pencere iç yüzeylerinde herhangi bir menteşe izine rastlanmamaktadır.

Apsis cephesi, apsis üzerini örten yarım kubbenin üst örtüsüne değin korunmuş durumdadır. **(Resim 66, 67)** Bunun dışında, apsis üst örtüsünden naos üst örtüsüne geçişte, naos duvarının 0,22 m kadar yükseldiği de gözlemlenebilmektedir. Apsis iç duvarı büyük oranda beyaz renkli, ince bir sıva tabakası ile kaplı durumda iken, apsis cephesinde duvarın, kübik forma getirilmiş, kaba yonu moloz taş ile inşa edilmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Apsis içi, kilise naosu ve narteksinin tamamında olduğu gibi yapının yıkıntısı olan moloz ile dolu olduğu için, apsis içinde bulunması muhtemel sythronon basamakları gözlemlenememektedir. Fakat bunun yanında, apsis kemerinin güney yan bitiminde, bugünkü zemin seviyesinden yaklaşık 0,10 m yükselen bir mimari öğeye dair izler bulunmaktadır. Bu öğe yaklaşık 1,0 m uzunluğunda ve toplamda 0,30 m eninde olan, yapıda henüz bir kazı çalışması yapılmadığı için işlevine dair net bir bilgi vermenin mümkün olmadığı bir öğe niteliğindedir. **(Resim 68, 69)**

Kuzey nefin doğu duvarı, bugünkü zemin seviyesinden dıştan 5,37 m, içten ise 6,18 m kadar yükselmekte ve büyük oranda çatı seviyesine yakın bir yüksekliğe kadar korunmuş durumdadır. Bu duvarda, duvarın kuzey duvarı ile birleştiği noktada bugünkü yüksekliği ile 2,91 m ve 1,37 m eninde bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu kapı açıklığı sonraki dönemde kapatılarak muhtemelen bir pencereye dönüştürülmüş veya tamamen bir duvar haline getirilmiştir. Bugün yerinde olmamasına rağmen kapı lentosunun bulunduğu dair izler mevcut olup, bu lento muhtemelen ahşaptan yapılmış olması nedeniyle günümüze ulaşamamıştır. Bu kapının üzerinde, kapı ile aynı aksta bulunmayan ve bugünkü zemin seviyesi ile 3,90 m yükseklikte bulunan bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencere genişliği 0,67 m, yüksekliği ise 1,05 m'dir. Bugüne ulaşamayan pencere lentosunun boşluğu, pencere üzerinde gözlemlenebilmektedir. Pencere, yapım döneminden sonraki bir evrede kısmen veya tamamen kapatılmıştır. **(Plan 9, 16, Resim 70)**

Yapının doğu cephesinde, apsisin hem güney hem de kuzey bölümlerinde bulunan bir özellik dikkat çekmektedir. Kuzey bölümde, üst kotta bulunan

pencerenin güneyinde, dikey yönelimli olarak, yukarıdan aşağıya 2,70 m boyunca uzanan bir iz, yapının bu bölümünün yapımı sırasında, yapı örgüsünde kullanılan moloz taşların birbirlerine kilitlenmeksizin inşa edildiğini göstermektedir. **(Plan 9, Resim 71)** Ayrıca buna karşılık gelen güney yanda, duvarın bu seviyesi yıkılmış olmasına rağmen, ayakta kalan bölümün inşa sırasında düzeltilmiş bir yüzey olduğu gözlemlenebilmektedir. **(Plan 9, Resim 72)**

3.1.2.3. Şapel

Bazilikal planlı kilisenin güneydoğu bitişiğinde, tek apsisli bir şapel yapısı bulunmaktadır. **(Plan 4, 5)**

Şapel yapısına geçiş, bazilika güney nefinin doğu bölümünde bulunan at nalı kemerli kapı ile sağlanmakta olup, yapı içten 4,50 x 4,19 m boyutlarındadır. Duvar kalınlığı ortalama 0,68 m'dir. Şapele girişin sağlandığı bu duvarda, giriş kapısının doğusunda, daha önce naos bölümünde ele alınan kapatılmış bir pencere yer almaktadır. **(Plan 15, Resim 73)** Bu pencere bugünkü şapel zemin seviyesinden 2,76 m yukarıda bulunmaktadır.

Kilisenin eğimli bir araziye inşa edilmiş olmasından dolayı, şapel yapısı batı duvarı, iç ve dış cephe arasında ciddi bir kot farkı bulunmaktadır. Buna göre şapel batı duvarı iç cephede bugünkü zeminden 2,10 m yüksekliğe kadar korunmuşken, bu yükseklik dış cephede 4,04 m'ye kadar ulaşmaktadır. Şapel yapısı, bu duvarda üç adet mazgal pencereye sahiptir. Bu açıklıklar, bugünkü zemin seviyesinden yaklaşık 0,85-0,95 m yukarıda bulunup, kuzeyden güneye sırasıyla 0,15 x 0,23 m, 0,27 x 0,30 m ve 0,21 x 0,28 m boyutlarındadır. **(Plan 17, Resim 74, 75)** Batı duvarı içten büyük oranda sıvalı durumdadır.

Yapının en az korunmuş olan duvarı güney duvarıdır. Bu duvar içten 1,37 m ile 0,14 m arasında ayakta kalabilmiş, dıştan ise bu yükseklik en çok 3,35 m kadar ulaşabilmektedir. Duvar bu alanda yaklaşık olarak tamamen yıkıldığından, bu cephenin bir pencere açıklığına sahip olup olmadığı konusunda bilgi edinilememektedir. **(Plan 8, Resim 76, 77)**

Yapı apsisine ev sahipliği yapan doğu duvarı 3,23 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Merkezde bulunan apsis at nalı kemerli olup, 1,91 m genişliğe ve 2,41 m yüksekliğe sahiptir. Ayrıca yarım dairesel planlı ve dışa taşkın olan apsis, içten 0,82 m derinliğindedir. Bu apsis içinde, tek bir mazgal pencere bulunmakta ve pencere 0,19 x 0,32 m boyutlarındadır. Şapel iç mekânı genel olarak ince sıva tabakası ile kaplı olmasına rağmen, apsis içinde iki kat sıva tabakası gözlemlenmektedir. İkinci kat sıva katmanının korunamadığı bazı alanlarda, bu sıvanın uygulanması öncesinde, ilk sıva tabakasının çentiklenmiş olduğu görülmektedir. **(Resim 78, 79)** Apsis cephesinde, yapı duvar kalınlığının üst kotlara çıktıkça inceltilmiş olduğu tespit edilmektedir. **(Resim 80)**

Şapel yapısının içi, zemininin tespit edilmesine olanak tanımayacak şekilde moloz ile dolu olmasına rağmen, apsis içinde bir taban görülebilmekte, fakat bu tabanın bir seki veya şapel zemini olması konusunda yeterince veri bulunmamaktadır. **(Resim 81)**

Apsisin kuzeyinde, bugünkü zeminden 1,55 m yükseklikte, bir diğer mazgal pencere bulunmaktadır. Bu pencerenin boyutları 0,32 x 0,60 m olup, dışa doğru daralma göstermektedir. Şapel doğu duvarı ile kuzey duvarının birleştiği bölümde, bugünkü moloz seviyesine yakın, sıvalı yüzey üzerinde bazı yatay izler tespit edilmekte, fakat moloz taş örgülü duvarın, bu seviye altında da devam ettiği görülmektedir. **(Resim 81)**

Şapel yapısının doğu duvarında bulunan ve şapelin en korunmuş bölümü olan yarım kubbe ile örtülü apsisin dış cephesinde, bu bölümün üst örtü seviyesine kadar korunmuş olduğu görülmektedir. **(Resim 80)** Fakat şapel mekânının üst örtü sistemi ve boyutları hakkında bilgi sağlayabilecek herhangi bir veri günümüze ulaşmamış durumdadır.

Şapel yapısı doğu cephesi ile bazilika doğu cephesinin birleşim yeri, duvar örgüsü ile farklılık göstermektedir. Birbirine bitişik durumdaki yapıların duvar örgüsünde, yapı taşlarının birbirine kilitlenmeksizin inşa edildikleri ve yapı taşı boyutları ile farklılık arz ettikleri görülmektedir. **(Plan 9, Resim 82)**

Şapel yapısının güneyinde, şapel güney cephesine bitişik durumda ve dik olarak güneye devam eden bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. **(Plan 4, 5, 8)** Bu duvar kalıntısı yaklaşık 1,0 m kalınlığında moloz taş örgülü bir duvar olup, güneye doğru devam ettiği 4,72 m boyunca, yer yer düzensiz şekilde izlenebilmektedir. Duvarın ait olduğu yapı hakkında, bu kalıntı haricinde veri bulunmamaktadır. **(Resim 83)**

3.1.2.4. Sarnıç

Bazilikal planlı kilise, kuzeyinde bulunan düzlük alanın merkezinde, bir adet sarnıç yapısına sahiptir. **(Plan 5, Resim 84)** Bu sarnıç, kuzey duvardan 1,50 m açıktaki bulunup, toprak üstünde kalan bölümü, moloz taş ile inşa edilmiş, ortalama 3,80 m çapında bir yapıdır. Merkezinde bulunan 0,35 x 0,37 m boyutlarındaki ağız kısmı çevresi ile sarnıcın toprak üstüne inşa edilmiş olan bölümünün çevresi, kaba yonu taşlar ile sınırlandırılmıştır. Yapının derinliği ve su tutma kapasitesi ile ilgili veri bulunmamaktadır.

Bu sarnıcın çevresinde, bazilika narteksinin batı duvarından başlayarak kuzeye doğru dik bir şekilde devam eden, 1,20 m eninde ve yaklaşık 7,0 m takip edilebilen bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Bu duvarın ait olduğu yapıya dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. **(Plan 5)**

3. 1. 3. Malzeme ve Teknik/Duvar Yapısı

Sura Vadi Kilisesi, büyük oranda moloz taş ile inşa edilmiş bir yapıdır. Yapının özellikle kuzey ve güney duvarları irili ufaklı farklı boyutlardaki moloz taş ile inşa edilmiş olup, anıtsal üçlü açıklığın bulunduğu ve asıl girişin sağlandığı narteks bölümü, yapının payeleri, kemerleri ve apsise ev sahipliği yapan doğu duvarı, aynı taşın kübik forma getirilmiş kaba yonu versiyonu ile inşa edilmiş durumdadır. **(Resim 85)** Ayrıca yapı duvarlarının inşaatı sırasında, zemine yakın alanlarda daha büyük boyutlu ve düzgün yüzeyli taşlar tercih edilirken, üst kotlara doğru taş boyutu ve şeklinin de düzensizleştiği görülmektedir. **(Resim 86, 87)**

Yapının tamamında, duvar kabuğu daha iri boyuttaki taşlar ile oluşturulurken, duvar çekirdeği için daha küçük boyutlu taşlar tercih edilmiştir. **(Resim 88, 89)** Ayrıca moloz taş ve harç kullanılarak oluşturulan duvar örgüsünde, derz aralarında sıklıkla seramik ve kiremit parçalarının yerleştirilmiş olduğu gözlemlenmektedir. **(Resim 90)**

Bazilikanın genelinde görülen moloz taş ve kaba yonu taşlar haricinde düzgün kesme taşların kullanıldığı tek alan, narteksten naosa girişin sağlandığı üç kapı açıklığıdır. Bu kapı açıklıklarında, naosa girişin sağlandığı güney ve kuzey nef kapılarında görülenin aksine, at nalı kemerli kapılar değil, düzgün kesme taş ile oluşturulmuş lento ve söveler kullanılmıştır. Bu kapılardan ise sadece narteksten güney nefe geçişin sağlandığı kapı üzerinde, hafifletme kemeri kullanılmıştır.

Moloz taş ve kaba yonu taş ile inşa edilmiş olan yapının beden duvarlarında, yapı statüğünü güçlendirmek amacıyla kullanılmış hatıllara rastlanmamaktadır. Mevcut hatıl yuvalarının tamamı, açıklıkların geçilerek, kat ayrımlarının oluşturulmasında kullanılmıştır.

Yapıda kullanılmış olan örgü harçları; bağlayıcı olarak söndürülmüş kaymak kireç ile birlikte kireç taşı kırığı-tozu ve ofiyolitik malzemeden oluşan kara kumu ile oluşturulmuştur.¹³

Yapıda tespit edilen sıvalar; büyük oranda söndürülmüş kaymak kireç ile kireç taşı kırığı ve tozu ile oluşturulmuştur.¹⁴

3.1. 4. Süsleme

Sura Vadi Kilisesi bünyesinde tespit edilebilen tek süsleme, yapının kuzeydoğusunda ve güneybatısında görülen boya kalıntılarıdır. Yapının özellikle dış koşullardan korunabilen bazilika apsisi ve şapel apsisi içinde ve ayrıca güney ve batı

¹³ Antalya İli, Demre İlçesi, Sura Vadi Kilisesi Restorasyon ve Konservasyon Raporu, Restorasyon - Konservasyon Laboratuvarı, KUDEB-2019-1751-016, Mart, 2019.

¹⁴ A.e.

duvarlarında, sıva kalıntılarına rastlanabiliyor olmasına rağmen, boya kalıntılarının tespit edilebildiği, sadece bahsi geçen iki alan bulunmaktadır.

Bunlardan, narteksten güney nefe girişi sağlayan kapının, naosa bakan yüzeyinde, lento üzerinde yer alan sıva tabakasında, kırmızı renkli boya kalıntılarına rastlanmaktadır. **(Resim 91)** Fakat bu boya kalıntıları, bezemeye dair geniş çaplı fikir sahibi olunmasına izin verecek ölçüde değildir.

Boya kalıntılarının günümüze ulaştığı bir diğer alan, kuzey nef giriş kapısının, doğusunda kalan bölümüdür. Bu bölümde iki sıva katmanı ve her bir sıva katmanına ait boya kalıntıları tespit edilebilmektedir. İlk döneme ait olduğu düşünülen beyaz renkli ve ortalama 0,5-1 cm kalınlığında olan sıva tabakası üzerinde, yer yer izlenebilen kırmızı renkli boya kalıntıları bulunmaktadır. Bu tabaka üzerinde, bir diğer beyaz renkli ve yaklaşık 0,5-1 cm kalınlığında sıva tabakası ile üzerinde kırmızı ve açık yeşil renkli boya kalıntıları mevcuttur. **(Resim 92)** Boya kalıntılarının korunma durumu, bezemenin kompozisyonu için bugün bir yorum yapmayı mümkün kılmasa da 20. yüzyılın başında yapıyı ziyaret etmiş olan H. Rott, sonraki döneme ait olan sıva tabakasının altında, azizleri ve harelerini betimleyen duvar resminin seçilebildiğini belirtmiştir.¹⁵

Bugün yapı genelinde ve çevresinde herhangi bir mimari plastik ögesine rastlanmamaktadır. Fakat 1975 yılında, O. Feld ve J. Borchhardt tarafından yapılan yayının Sura Kiliseleri bölümünde, Sura Vadi Kilisesi¹⁶ bünyesinde iki adet mimari plastik ögesine rastlandığı bildirilerek, fotoğraflarına yer verilmiştir. Yazarlar mimari plastik öğelerinden ilkin, tek yüzeyine bezeme işlenmiş ve arka sathının pürüzsüzleştirilmiş düzgün bir yüzeye sahip, 0,20 x 0,085 x 0,055 m ölçülerinde, kireçtaşından yapılmış ve üzerinde yalnızca bir akantus yaprağı ile bir şeridin seçilebildiğini belirtmektedir. **(Resim 93)** İkinci ögenin ise kireç taşının her iki yüzeyinin de işlenerek pürüzsüz bir hale getirilmiş, özellikle geç antik çağda çok sık

¹⁵ Rott, v.d., **a.g.e.**, s.343.

¹⁶ Yayında, bu çalışma kapsamında Sura Vadi Kilisesi olarak isimlendirilen yapı, Sura Liman Kilisesi olarak adlandırılmıştır. Feld, **a.g.e.**, s.414.

kullanılan bir delikli levha çeşidi olduğunu bildirmekte ve ölçülerini 0,12 x 0,14 m olarak kaydetmektedir.¹⁷ **(Resim 94)**

Bunlar dışında 2012 yılında kiliseyi ziyaret etmiş olan A. Tiryaki, O. Feld'den farklı olarak iki mimari plastik elemanın belgelenmesini yapmıştır. Bunlardan biri yaklaşık olarak 0,08 x 0,05 m boyutlarında, dairesel bir çerçeve içinde sivri uçlu yaprakların görülebildiği **(Resim 95)**, diğeri ise yaklaşık 0,25 x 0,15 m boyutlarında¹⁸, yüzeyinde birbirini takip eden iç içe geçmiş yarım dairesel bezemelerin bulunduğu ve bu daireler arasında atlamalı şekilde ters ve düz üçgen motiflerinin olduğu bir mimari plastik ögesi parçasıdır. **(Resim 96)**

3. 2. SURA ŞEHİR KİLİSESİ

3.2.1. Araştırmalar

Sura Antik Kenti'nin Bizans dönemi mimarisine yönelik ilk araştırmayı yapmış olan H. Rott, 1908 yılında ziyaret ettiği Sura Şehir Kilisesi hakkında, kilisenin çevresinde görülen basit planlı mekânlara dayanarak, yapı grubunun bir manastır kompleksi olabileceğini belirtmiştir. Araştırmacı, kilisede yaptığı çalışmada, ilk döneme ait üç kenara sahip olan geniş apsisli bazilika ile bu bazilika içine inşa edilmiş olan üç apsisli şapeli tanımlamış olup, ikinci döneme ait olan kilise apsisine değinmemiştir.¹⁹

1963 yılında yayınlanan makalesi ile Sura Şehir Kilisesine değinen R. M. Harrison, kalıntıya dair bazı ölçüler ile basit plan çizimlerine yer vermiştir. **(Resim 97)** Daha önce H. Rott'un çalışmalarında gözden kaçmış olan ikinci dönem kilisesine dair, bugün hala izlenebilen apsis kalıntısına, ilk kez R. M. Harrison tarafından değinilmiştir. Yazar, ilk dönem kilisesinin, bugün zorlukla takip edilebilen naos batı

¹⁷ Feld, **a.g.e.**, s.415, Taf. 137 B, D.

¹⁸ Büyük olasılıkla levha üstü veya levha kaidesi olarak kullanılmış olan trapez kesitli ögenin alt ve üst derinlik ölçüleri verilmemiştir.

¹⁹ Rott, v.d., **a.g.e.**, s. 342.

duvarının, merkezdeki tam ortalanmamış olmakla birlikte beş kapı ile nartekse açıldığını belirtmektedir. Bu ilk dönem kilisesinin, nefleri ayıran sütun veya paye dizisinin bulunması gereken yerde, batı bölümünden doğuya devam eden bir duvar bulunmasına, tanımlamada zorluk yaratan bir problem olarak yer vermiştir. Bunun dışında yazar, üçüncü dönem kilisesinin basit planlı, tek nefli bir şapel yapısı olduğunu, doğusunda bulunan apsisin bir nişten az miktarda geniş olduğunu belirtmiş ve şapelin muhtemelen bir beşik tonoz ile örtülü olduğunu söylemiştir.²⁰

1975 yılında J. Borchhardt editörlüğünde ve O. Feld tarafından Myra ve çevresindeki Bizans dönemi dini yapılarını ele alan kitap bölümünde, Sura Şehir Kilisesi de ele alınarak, plan çizimleri yapılmıştır. **(Resim 98)** Bu yayında O. Feld, Şehir Kilisenin ilk dönemini oluşturan bazilikanın, pastaphorion hücrelerinin bulunmayışı ve dıştan üç kenarlı bir apsise sahip olması ile kilisenin, başkentte bulunan Studios Manastırı Kilisesi ile benzerlik gösteren bir 5. yüzyıl kilisesi olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca bu araştırma sırasında tespiti yapılamamış olmakla birlikte, bu apsisin üç adet pencere açıklığına sahip olması gerektiğini de bildirmiştir. Şehir Kilisesinin ikinci dönemini oluşturan, daha küçük boyutlu kilisenin apsis kalıntılarının tarihlendirme yapmaya imkân sağlamadığını belirterek, daha çok üçüncü dönemini oluşturan şapel yapısının taşıyıcı sistemi ve üst örtüsüne dair incelemelerde bulunmuştur. O. Feld bu şapelin, Sura Vadi Kilisesi şapeli ile arasındaki farklılık ile Gürses-Kilise Alanı'nda bulunan şapel yapısı ile olan benzerliğine değinmiştir. Yazar, ardı ardına kurulmuş ve gittikçe küçülen üç kilise yapısının, kent nüfusundaki keskin düşüşü gösterdiğini belirtmiştir.²¹

Sura Şehir Kilisesine değinilmiş olan bir diğer çalışma, C. Foss tarafından 1994 yılında yazılan ve Likya kıyılarında bulunan Bizans dönemi dini yapılarını ele alan makaledir. Bu makale kapsamında kilisenin, bölge için alışılmış bir tipe sahip ve Andriake bazilikaları ile karşılaştırma yapılmaya uygun olduğu, fakat boyutunun bu bazilikalardan daha büyük olduğu belirtilmiştir.²²

²⁰ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s: 143.

²¹ Feld, **a.g.e.**, s. 411-413.

²² Foss, **a.g.e.**, 1994, s.26.

H. Hellenkemper ve F. Hild tarafından yayınlanan Tabula Imperii Byzantini’de, Sura Şehir Kilisesi, yapı dönemleri ve tarihlendirme önerileri ile birlikte yer almıştır. Buna göre yapının ilk dönemi nartekse sahip ve 5.-6. yüzyıla ait dıştan üç kenarlı apsisi bulunan bir yapı iken, ikinci dönem kilisesi, ilk dönem kilisesinin stylobatı üzerine kurulmuş, 8. yüzyıla ait tek nefli bir kilise olup, ilk dönem kilise beması bu dönemde ikincil bir kullanım görmüştür. Üçüncü ve son dönemi oluşturan şapel yapısı benzer şekilde ilk dönem kilisesine ait stylobata oturmakta olup, basit haç planlı ve kubbeli, 11.-12. yüzyıl yapısı olarak tanımlanmıştır.²³

3. 2. 2. Mimarisi²⁴

Sura Şehir Kilisesi, antik kentin kurulu olduğu yaklaşık 150 m yüksekliğindeki tepe üzerinde, rahipler salonu ve bey konağının yer aldığı kayalığın kuzey doğusunda bulunmaktadır. **(Plan 1, 2, 20)** Tepe yamacının düzlükle buluştuğu alana kurulmuş olan yapının iç mekânı yapının moloz yıkıntıları ile kaplı olup mevcut zemin seviyesi ile batı bölümü, doğusundan 1,76 m; kuzey bölümü ise güneyinden yaklaşık 1,20 m yükseklikte bulunmaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda uzanan yapı, basit planlı konut yapıları ve lahitler ile çevrili durumdadır.

Kilise, birden fazla döneme ev sahipliği yapan ve sarnıcı bulunan bir kalıntılar topluluğu durumundadır. Bu kalıntılar birbirini takip eden ve gittikçe küçülen bir yapı izlemektedir. Bu nedenle yapıya dair mimari tanım, alanda yapılan gözlemler ve lazer taramalar sonucu tespit edilebilen yapı kalıntılarının dıştan başlanarak, kuzey, batı, güney ve doğu yönlerinde takip edilmesi ile yapılacak, çevresinde bulunan ek yapılar ve sarnıç sonrasında ele alınacaktır.

²³ Hellenkemper, Hild, **a.g.e.**, Teil:3, s. 865.

²⁴ Yapı topluluğuna dair yapılan teknik çizimlerde, her bir yapı duvarlarının planda izlenebileceği mümkün olan zemine en yakın yer 0 kotu olarak alınmıştır. 0 kotu 3 Numaralı Kilise içinde mevcut moloz birikintisinden 0,30 m kadar yükseklikte bulunmakta iken, 1 Numaralı Kilise apsis cephesinde 4,0 m kadar yüksekliğe ulaşmaktadır.

3.2.2.1. 1 Numaralı Kilise

Sura Şehir Kilisesi kalıntıları arasında, iki farklı yapı dönemini iç mekânında barındıran ve kiliseye dair yapı kalıntıları arasında en geniş alanı kaplayan, doğusunda tek apsisi bulunan bazilikal planlı yapıdır. **(Plan 21)** Kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu olan yapının, doğusu daha iyi durumda korunmuş olmasına rağmen batı kısmı büyük oranda yok olmuş durumdadır. Bu nedenle yapının bir nartekse sahip olup olmadığı konusunda net bilgiler elde edilememektedir.

3.2.2.1.1. Naos

Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise olarak adlandırılan yapı naosu, iç ölçüleri ile 18,44 x 25,09 m boyutlarında, nef ayrımları tespit edilemeyen, tek apsisli bazilikal planlı bir yapı göstermektedir. **(Plan 21)** Yapı naosu doğu bölümünde daha korunmuş durumda iken, batı bölümü büyük oranda planın okunmasına izin vermeyecek şekilde tahrip olmuş durumdadır. Buna göre naos batı duvarı, kuzey ve güney duvarlarının ise batı bölümü, sadece temel seviyesinde yer yer gözlemlenebilirken, kuzey ve güney duvarları doğu bölümü ile doğu duvarı büyük oranda günümüze ulaşmış durumdadır. Tespit edilebilen yapı duvarları ile kilise naosunun 470,40 m²'lik geniş bir alanı kapladığı görülmektedir.

Kuzey Duvarı: Naos kuzey duvarı 21,4 m uzunluğunca, yer yer temel seviyesinde olmak üzere günümüze ulaşmış durumdadır. Kaba yonu moloz taş ile inşa edilmiş olan duvarın kalınlığı 1,24 m'dir.

Duvarın en korunmuş kısmı, doğu bölümü olup, bu kısım yaklaşık 1,35 m yüksekliğe ulaşmaktadır. **(Plan 21, 23, 24, 36, 37, Resim 99, 100, 101)** Fakat duvarın en iyi korunmuş bu bölümünde dahi, bu duvarda bulunma ihtimali bulunan pencerelere dair herhangi bir iz günümüze ulaşamamıştır. Duvarın bu bölümünde herhangi bir kapı açıklığına da rastlanamamakta olup, doğudan 17,2 m mesafede yaklaşık 1,50 m genişliğinde bir açıklık ve yanında serbest halde bir söve parçası bulunmaktadır. **(Plan 21, Resim 102)** Ayrıca duvarın batı bitiminde söve olma

ihtimali bulunan bir diğerk yekpare yapı elemanı *in-situ* olarak yer almakta ve bunun kuzeyinde bir eşik taşı serbest olarak bulunmaktadır. **(Plan 21, Resim 103, 104)**

Kuzey duvarının özellikle doğu bölümü, bazilikanın altında bulunan sarnıç yapısının paye tarafından taşınan kemerleri üzerine oturmaktadır. **(Plan 24, 33, 34)**

Batı Duvarı: 1 Numaralı Kilise naosuna ait batı duvarı, yapının en az korunmuş olan kısmıdır. Yapının bu bölümdeki sınırları ve bir nartekse sahip olup olmadığı konusunda hem yerinde yapılan incelemelerde hem de lazer tarama sonuçlarında net bir bilgiye ulaşılammıştır.

Batı duvarının kuzey bölümü, yani naos kuzey duvarı ile birleşmesi gereken nokta, tahribat nedeniyle tespit edilememektedir. Duvarın bu bölümünde, ayakta kalmış olan tek kısım, yaklaşık 1,65 m uzunluğunda ve dıştan 0,70 m, içten 0,86 m yüksekliğe kadar korunmuş olan kısımdır. Bu duvarın naosa bakan yüzeyinde 0,67 m genişliğinde bir duvar payesi bulunmaktadır. Bu paye kuzey yanında 0,73 m, güney yanında 0,94 m, duvardan çıkıntı yapmaktadır. **(Plan 21, 24, 31, Resim 105, 106, 107, 108)** Duvarın güneye doğru devamında, yaklaşık olarak 1,70 m uzunluğunca duvar izlenemeyecek ölçüde yok olmuş olup, ardından bir kapı sövesi ile karşılaşlmaktadır. Fakat kapının sahip olması gereken ve bu söveye karşılık gelen diğerk sövenin varlığı ve yeri tespit edilememektedir. **(Resim 106, 107)** Duvarın sonraki 6,85 m uzunluğundaki bölümü sadece yer yer izlenebilmektedir. **(Resim 109, 110)** Bu bölümde, yaklaşık 0,90 x 0,77 m ebadında bir diğerk kapı sövesi ile karşılaşlmaktadır. **(Plan 21, Resim 111, 112, 113)**

Batı duvarının güney bitiminde ek bir yapı yer almakta olup, bu yapı 3.2.2.4. Ek Yapı başlığı altında ele alınmıştır.

Güney Duvarı: 1 Numaralı kilise güney duvarı, ayakta olan doğu kenarından başlayarak, güneybatıda bulunan ek yapıya kadar 26,89 m boyunca takip edilebilen ve yer yer zemin seviyesinde olmak üzere maksimum 2,20 m'ye kadar korunmuş

durumdadır. **(Plan 21, 25, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 37)** Duvar kalınlığı 1,24 m olarak tespit edilmektedir.

Duvar, yalnızca doğu başlangıcında kesme taş ile inşa edilmiş olup, duvarın genelinde kaba yonu moloz taş kullanılmıştır. **(Resim 114, 115, 116, 117)** Mevcut duvar kalıntısı üzerinde pencere açıklıkları bulunduğu dair bir veriye rastlanmamakla birlikte, yalnızca bir yerde inşa aşamasında kullanılan iskeleye dair iz mevcuttur. **(Resim 116, 117)** Bunun yanında duvarın doğudan 10,39 m mesafesinde, 1,47 m genişliğinde bir açıklık ile 17,78 m mesafesinde 2,34 m genişliğinde, lento ve söveleri mevcut olmayan bir kapı açıklığı bulunmaktadır. **(Plan 21, 25, Resim 116, 117)**

Kilise güney duvarı batıda, kilisenin güneybatısında bulunan ek yapıya bağlanarak sonlanmaktadır. Ek yapının kilisenin güney nefine bir kapı ile bağlı olup olmadığı konusunda ise net bilgilere ulaşılamamaktadır. **(Plan 21, Resim 118)**

1 Numaralı Kilise güney duvarı iç yüzeyi, özellikle doğu bölümünde bulunan dolgu ve duvarların korunmuşluk durumu nedeniyle gözlemlenemiyor olsa da güney giriş kapısı doğu yanı dıştan yaklaşık 1,10 m, içten ise yaklaşık 1,90 m yüksekliğe kadar korunmuş durumdadır. Kaba yonu moloz taşlar ile inşa edilmiş olan duvarın en dikkat çekici özelliği, duvar bünyesinde devşirme malzeme olarak kullanılmış olan sütun parçalarıdır. **(Resim 119)**

Doğu Duvarı: 1 Numaralı Kilisenin en korunmuş olan bölümü doğu duvarıdır. Bu bölüm, yapının tek apsisi olan içten yarım dairesel planlı, dıştan üç kenara sahip olan (yarım altıgen) apsise ev sahipliği yapmaktadır. Yapı, pastophorion hücreleri olmaksızın inşa edilmiştir. **(Plan 21, 23, Resim 120, 121, 122)**

Doğu duvarı güneyde 1,76 m'ye kadar ayakta olup, duvar kalınlığı 1,24 m kadardır. Bu duvar ile apsis arasında 2,28 m kadar bir açıklık bulunmakta, fakat yerinde korunmuş durumda söve veya eşik taşı gibi bir yapı elemanına rastlanamamaktadır. **(Resim 120, 121)** Dıştan üç cepheye sahip, yarım altıgen planlı apsisin cepheleri, yaklaşık olarak pencere seviyesine kadar korunmuş durumdadır.

Kaba yonu moloz taşlar ile inşa edilmiş olan apsisin sahip olduğu üç cephenin birbiri ile birleştiği her iki köşe birleşim noktalarında kullanıldığı anlaşılan büyük boyutlu kesme taşlar günümüze ulaşamamıştır. **(Resim 121, 125)** Ayrıca apsisin 0,90 ile 1,50 arasında değişen duvar kalınlığı, bugünkü zeminin ortalama 1,60 m üzerinde 0,10 m kadar inceltilmiştir.

Apsisin güneydoğu yönüne bakan cephesi, 4,30 m uzunluğundadır ve 3,28 m seviyesine kadar korunmuştur. Kaba yonu moloz taşlar ile inşa edilmiş olan cephenin, bugünkü zemin seviyesinden yaklaşık 1,60 m üzerinde, iskele izlerine rastlanmaktadır. Ayrıca tahribat düzeyi nedeniyle tespitinde güçlük bulunmasına rağmen, 2,36 m seviyesinde bir pencereye açıklığı olduğu tahmin edilen bir açıklık bulunmakta fakat var olması beklenen pencere söveleri günümüze ulaşamamış durumdadır. **(Plan 21, 23, Resim 121, 123)**

Apsis doğu cephesi 5,44 m uzunluğunda ve 3,35 m yüksekliğine kadar korunmuştur. Bugünkü zemin seviyesinin yaklaşık 1,60 m üzerinde, iki farklı noktada iskele destek izlerine rastlanmaktadır. Bunun 0,41 m üzerinde yani bugünkü zemin seviyesinin 2,24 m yukarısında, pencere açıklığı olduğu tahmin edilen bir açıklık görülmektedir. Bu açıklığın sahip olması beklenen söve gibi mimari elemanlar günümüzde bulunmamaktadır. **(Plan 21, 23, Resim 120, 121, 124)**

Yapının doğu cephesinin güney ve kuzeyi arasında ortalama 1,20 m kadar zemin seviyesi farkı bulunmaktadır. Bu nedenle apsis kuzeydoğu cephesi bugünkü zemin seviyesinden yaklaşık 2,80 ile 1,90 m'ye kadar gözlemlenebilmektedir. **(Plan 23)** Bu cephede, bugünkü zemin seviyesinden 0,60 ile 0,95 m yüksekliğinde iki adet iskele destek izi görülmekte, ayrıca 1,60 m seviyesinde 1,33 m genişliğinde bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencerenin sahip olması beklenen sövelere dair ize rastlanamamaktadır. **(Plan 21, 23, Resim 122, 125)**

Doğu duvarının, kuzey duvarı ile birleştiği nokta günümüze ulaşamamış olup, apsis ile kuzey duvarı arasında 2,66 m kadar bir açıklık bulunmaktadır. **(Plan 21, Resim 122)**

Doğu cephede yarım altıgen plana sahip olan apsis, içten yarım dairesel bir forma sahiptir. Apsisin genişliği 7,96 m ve derinliği 3,36 m'dir. Apsis pencere konumları iç cepheden de gözlemlenebilmekte olup, mevcut zemin seviyesinden kuzeydoğu yönündeki pencere 2,05, doğudaki 1,72 ve güneydoğudaki 1,86 m yükseklikte bulunmaktadır. **(Plan 21, 29, 30, 36, Resim 126, 127)** Apsisin her iki yanında, zemin seviyesine yakın bir şekilde kısmen korunmuş durumda, duvara bitişik durumda, yaklaşık 0,90 m genişliğinde, duvar payesi kalıntıları bulunmaktadır. **(Resim 128, 129)**

3.2.2.2. 2 Numaralı Kilise

Sura Şehir Kilisesi kalıntıları içinde bulunan ve 2 Numaralı Kilise olarak adlandırılan yapı, 1 Numaralı Kilise naosu içinde ve bu kilise apsis yayının 6,49 m batısında yer almaktadır. Ayrıca 3 Numaralı Kilise/Şapel olarak adlandırılan yapı, büyük oranda bu kilise kalıntıları üzerine inşa edilmiş durumdadır. **(Plan 21, Resim 130)**

2 Numaralı Kilise yapısı günümüze apsisi ve güney duvarı ile kısmen ulaşabilmiştir. Yapının kuzey duvarı ile ilgili herhangi bir veriye rastlanmazken, batı duvarında bulunduğu tahmin edilen bir kapıya ait iki adet söve haricinde, batı bölümünden bir ize ulaşılamamaktadır. **(Plan 21)**

Batı Duvarı: Sura Şehir Kilisesi kalıntıları arasında bulunan 2 Numaralı Kilise yapısının, bir nartekse sahip olup olmadığı ile ilgili veri bulunmamaktadır. Bunun yanında, batı duvarında bulunduğu düşünülen bir kapıya ait iki adet söve, 2 Numaralı Kilise güney duvarının batı bitişiğinde izlenebilmektedir. **(Plan 21, Resim 131)**

Bu sövelerden kuzeyde bulunan 0,39 x 0,79 m ölçülere sahip ve sadece zemin seviyesinde gözlemlenebilmekteyken, güneyde bulunan 0,49 x 0,73 m boyutları ile bugünkü zeminden yaklaşık 0,75 m yüksekliğe kadar korunmuş durumdadır. **(Plan 21, 29, 30, Resim 131)** Daha iyi korunmuş olan bu sövenin kuzey yüzeyinde bulunan 0,06 m genişliğindeki durdurma profili, kapının iç mekâna doğru açıldığını

göstermektedir. **(Resim 132)** Bir eşik taşının gözlemlenemediği iki söve arasındaki açıklık 0,90 m genişliğindedir.

Güney Duvarı: 1 Numaralı Kilise güney duvarı ile 3 Numaralı Kilise/Şapel arasında yer almakta olan duvar, 0,65 m kalınlığındadır ve 1 Numaralı Kilise naosunda 11,05 m boyunca izlenebilmektedir.

Kaba yonu moloz taş ile inşa edilmiş olan duvar, batı başlangıcından itibaren kapı açıklığına kadar 4,95 m boyunca devam etmektedir. Bu kapı açıklığının doğu yanında yaklaşık olarak zemin seviyesinde korunmuş ve 0,39 x 0,69 m ölçülerinde bir söve bulunmaktadır. Buna karşılık kapının sahip olması beklenen diğer söveye dair bilgi bulunmaması nedeniyle, kapı açıklığı ölçüleri tespit edilememektedir. **(Plan 21, Resim 133, 134)** Bu kapı açıklığından itibaren duvar 4,87 m boyunca doğuya devam etmekte ve yer yer 0,96 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Duvar bitiminde, yalnızca batı taraftaki korunagelmiş, 0,35 x 0,20 ölçülerinde ve 1,10 m yüksekliğine ulaşan bir kapı sövesi yer almaktadır. **(Plan 21, 32, 33, 34, 35, Resim 135, 136)** Duvarın doğu bölümü veya doğu duvarı ile birleşim noktası hakkında herhangi bir veri bulunmamaktadır. **(Resim 137)**

Doğu Duvarı: 2 Numaralı Kilise doğu duvarı, kısmen korunagelmiş kaba yonu moloz taş kullanılarak inşa edilmiş apsisi ile 1 ve 3 Numaralı Kilise/Şapel apsisi arasında bulunmaktadır. Kilisenin bu bölümü büyük oranda, üzerine kurulan 3 Numaralı Kilise/Şapel yapısı nedeniyle zarar görmüş ve doğu duvarı, içten ve dıştan yarım dairesel formdaki apsisi haricinde yok olmuş durumdadır. **(Plan 21, Resim 130)** Apsisin günümüze ulaşabilen bölümü, mevcut zemin seviyesinden itibaren 0,79 m yüksekliğe kadar ulaşmakta ve duvar kalınlığı 0,95 m olarak tespit edilmektedir. **(Plan 37, Resim 138)**

3.2.2.3. 3 Numaralı Kilise/Şapel

Sura Şehir Kilisesi kalıntıları içinde yer alan ve 3 Numaralı Kilise/Şapel olarak adlandırılan yapı, kalıntı topluluğunun merkezinde yer almakta ve 39,8 m2

alan kaplamaktadır. Şapel yapısı kaba yonu moloz taş ile inşa edilmiş, tek nefli ve üç apsisli basit bir plan şeması göstermektedir. Yapının iç mekânının büyük oranda moloz ile dolu olmasından dolayı zemin seviyesi tespit edilememektedir. Yapı geneli üst örtü seviyesine kadar korunmuş durumdadır. **(Plan 21, Resim 130)**

Kuzey Duvar: 3 Numaralı Kilise/Şapel kuzey duvarı üst örtü seviyesine kadar korunmuş, bugünkü zemin seviyesi ile dış cephede 3,08 m yükselmekte ve 0,80 m duvar kalınlığına sahiptir. Doğu ve batı duvarları ile birleşim noktalarında yaklaşık olarak zemin seviyesine kadar yıkılmış olan duvarda, bir kapı açıklığı bulunmamakla birlikte, bir aydınlatma penceresine de yer verilmemiştir. Kaba yonu moloz taş ile yapılmış olan duvar örgüsü, yer yer tuğla parçalarıyla desteklenmiş, mevcut hali ile 7,74 m boyunca takip edilebilmektedir. **(Plan 27, Resim 139, 140, 141)**

Yapının iç ve dış mekânları arasında zeminde biriken moloz seviyesinde farklılık olması nedeniyle, iç mekân seviyesi yaklaşık olarak 0,80 m daha yüksek olup, mevcut zemin seviyesi ile içten duvar yüksekliği 2,29 m'dir. Kuzey duvarına bitişik olarak iki duvar payesi bulunmaktadır. Duvar payelerinden ilki batı duvarına 2,20 m uzaklıkta, 0,76 x 0,81 ölçülere sahiptir. Bunun yanında yer alan ikinci duvar payesi ise 1,83 m doğusunda bulunmakta ve 0,47 x 0,56 m ölçülere sahip durumdadır. Bu duvar payeleri, batı duvardan itibaren 6,12 m boyunca korunmuş olan kuzey duvarını üçe bölmekte ve doğuda bulunan bölümün aksine ayakta olan batı ile ortadaki bölümlerde, duvar üzerinde kemer yayı gözlemlenebilen arcosoliumları oluşturmaktadır. Fakat bu kemer yayı batı duvarı ile birleşmemekte ve kemerin üzengi seviyesi batı duvarına 0,60 m kadar uzağında kalmaktadır. Duvar, kemer yayı üzerinde 0,43 m daha yükselmektedir. **(Plan 21, 31, Resim 142, 143, 144)**

Kuzey duvarında, bugünkü zemin seviyesinden yaklaşık olarak 1,0 m yukarıda, birbiri ile aynı seviyede üç adet yuva bulunmaktadır. Bu yuvalardan batıdaki, beden duvarı üzerinde bulunmakta ve 0,19 x 0,19 m ölçülerindedir. Doğuda ve merkezde bulunan diğer iki yuva ise 0,16 x 0,16 m boyutlarında olup bunlar duvar payeleri ile aynı doğrultuda bulunmaktadır. **(Resim 144)**

Ayrıca batıda bulunan payenin üzerinde, bugünkü zeminden 1,46 m yükseklikte, duvar üzerinde kemer üzengi taşı görülmektedir. **(Resim 145)**

Batı Duvarı: Şapel batı duvarı, merkezinde giriş kapısının yer aldığı ve yaklaşık üst örtü seviyesine kadar korunmuş olan bir duvardır. Duvar kalınlığı 0,73 m, uzunluğu dışta 6,83 m, içte 5,34 m ve maksimum yüksekliği 2,40 m'ye ulaşmaktadır. **(Plan 21, 28, 34, 35, Resim 146, 147, 148)**

Kapının kuzey yanında bulunan duvar, dışta korunagelmiş hali ile bugünkü zeminden 1,84 m, içte ise 1,38 m yüksekliğe sahip ve 2,48 m uzunluğundadır. Mevcut duvar üzerindeki izlerden, bu bölümde bir kemerin veya tonozun yer almış olduğu ve üst örtüyü oluşturduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu duvar ile kuzey duvar birleşim yeri olan köşe korunamamıştır. Bununla birlikte batı ve kuzey duvar kemer yayları arasında, batı duvar kemer yayı daha alçak olmak üzere 0,37 m kadar bir seviye farkı bulunmaktadır. **(Plan 21, 28, 31, Resim 149, 150)** Duvarın bu bölümünde bir pencere açıklığına rastlanmamaktadır.

Batı duvarında bulunan kapı açıklığı, 1,45 m genişliğe sahiptir. Kapının kuzey tarafındaki söve gözlenememekte olup, güneydeki 0,71 m yüksekliğine kadar korunmuştur. **(Plan 21, 28, Resim 146, 151)** Bu sövenin derinliği 0,65 m, genişliği 0,40 m'dir ve sövenin yan cephesi dış bölümünde, kapının iç mekâna açıldığını gösteren, 0,06 m kalınlığında bir durdurma profili görülmektedir. Yapı içindeki moloz yığını nedeniyle zemin ve eşik gözlemlenemese de kapının 1,11 m batısında, serbest ve kırık halde bir eşik taşı görülmektedir. **(Plan 21, 29, Resim 152)** Bu eşik taşı 0,89 m uzunluğunda, 0,69 m genişliğinde, 0,25 m yüksekliğindedir ve üzerinde menteşe deliği görülmektedir.

Bu duvarın güney bölümü, bugünkü zemin seviyesi ile dışta 2,40 m, içte 1,29 m yüksekliğindedir. Üst örtü seviyesine kadar korunmuş durumda olan duvarda, bir kemere veya tonozla ait olabilecek kemer yayı gözlemlenebilmektedir. **(Plan 21, 28, 30, Resim 146, 148, 151, 153)** Duvarın özellikle dış cephe güney bölümü tahrip olmuşken, bu alanda kalan bir mazgal pencere kısmen dıştan ve büyük oranda içten

gözlemlenebilmektedir. **(Resim 151, 153)** Pencere boyutları 0,15 x 0,29 m olup, iç cephede bu pencere altında yaklaşık 0,40 x 0,85 m boyutlarında, yüksekliği tespit edilemeyen bir seki bulunmaktadır. **(Plan 21, Resim 154)**

Güney Duvarı: Şapel güney duvarı, dışta 7,54 m uzunluğunda ve maksimum 1,74 m yüksekliğe çıkmakta, içte moloz birikintisi nedeniyle maksimum 1,15 m yüksekliğe kadar gözlemlenebilmektedir. Duvarın kalınlığı 0,73 m'dir. Duvarın batı bölümü kısmen tahrip olmakla birlikte bütünlüğünü korurken, doğu bölümü günümüze ulaşamamıştır. Bu nedenle yapının doğu duvarı ile olan bağlantısı tespit edilememektedir. **(Plan 21, 29, 30, Resim 155, 156, 157, 158, 159)** Herhangi bir kapı açıklığı bulunmayan duvarın, batıdan 5,35 m kadar doğusunda bir mazgal pencere yer almaktadır. Bu pencerenin dıştan bugünkü zemin seviyesi ile yüksekliği 0,52 m olup, genişliği 0,23 m, yüksekliği ise tespit edilememektedir. **(Resim 157)**

Doğu Duvarı: Şapel doğu duvarı, üç apsisli bir yapıya sahiptir. Güney ve kuzeyde yer alan apsisler, dış cepheden zemin seviyesinde gözlemlenebilirken, merkezde yer alan ana apsis, mevcut zemin seviyesi ile maksimum 1,47 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Duvarın dış cephesinin, zeminden itibaren yaklaşık olarak 1,00 m'sine kadar kaba yonu moloz taştan yapılmış olan duvar örgüsü tespit edilebilirken, bunun üzerinde kalan bölümün dış kabuğu korunamamış, yalnızca duvar örgüsü çekirdeği gözlemlenebilmektedir. Apsisin zemine yakın yaklaşık 0,30 m'lik kısmında, 0,15 m genişliğinde apsis penceresi yer almakta, apsis duvar kalınlığı 0,80 m olarak tespit edilmektedir. **(Plan 21, 30, 31, 33, 37, Resim 130, 160, 161)**

Üçlü apsisin merkezde yer alan ve daha geniş olan yarım dairesel planlı apsis, 1,33 m genişliğinde, 0,61 m derinliğinde ve bugünkü zemin seviyesi ile 1,32 m yüksekliğindedir. Bu apsisde bulunan pencere, 0,15 m genişliğindedir ve pencere kemerinin oluşturulmasında, taşın yanında tuğla parçalarına da yer verilmiştir. **(Plan 21, 30, 31, 33, Resim 162, 163)** Bu apsisin güney yanında bulunan apsis, zemin

seviyesine değin harap olmuş olması nedeniyle net ölçüleri alınamamakla birlikte yaklaşık 0,95 m genişliğinde ve 0,50 m derinliğindedir. **(Plan 21, Resim 164)** Bu apsisin güney duvarı ile bağlantısı gözlemlenememektedir. Kuzey apsis ise yaklaşık olarak zemin seviyesine kadar yıkılmış olmakla birlikte, 0,83 m genişliğinde ve 0,45 m derinliğinde, yarım dairesel plana sahip olduğu tespit edilebilmektedir. **(Plan 21, Resim 165)**

3.2.2.4. Ek Yapı

1 Numaralı Kilisenin güneybatısında bulunan ek yapı, güney-kuzey doğrultuda uzanmakta, güneyinde bir giriş kapısı bulunmakta ve kuzeyde dairesel bir duvar ile bitmektedir. **(Plan 21)** Kaba yonu moloz taş ile inşa edilmiş olan yapının batı duvarının tespit edilememesi nedeniyle genişliği saptanamamakta, güney-kuzey doğrultuda yaklaşık olarak 8,20 m uzunluktadır. Ek yapı duvar kalınlığı 0,75-0,80 m arasında değişmektedir.

Yapının giriş kapısına ev sahipliği yapan güney duvar genel olarak temel seviyesinde korunabilmiştir. Giriş kapısı, 1,61 m uzunluğunda ve 0,67 m genişliğinde olan, üzerinde menteşe yuvalarının bulunduğu eşik taşı ile 0,50 x 0,65 m boyutlarında ve 1,08 m yüksekliğe kadar korunmuş olan bir söveye sahiptir. **(Plan 21, 25, Resim 166, 167)** Kapının doğu tarafında gözlemlenebilen bu sövenin aksine, batı yanında bulunması gereken söve günümüze ulaşamamıştır. Güney duvarın korunma durumunun yetersiz olması nedeniyle, özellikle batısı hakkında bilgi sahibi olunamamakla birlikte, kapının 0,75 m batısında bulunan 0,32 x 0,91 m enindeki kaba yonu taşın, yapı duvarına ait olduğu düşünülmektedir.

Yapı doğu duvarı, sadece zemin seviyesinde yer yer gözlemlenebilmekte ve kuzey duvar ile birleştiği noktaya kadar 5,73 m boyunca devam etmektedir. **(Plan 21, Resim 168)** Yarım dairesel planlı kuzey duvarın tamamı günümüze ulaşamamış, batı bölümü tamamen yok olmuş, doğu bölümü ise yaklaşık 0,80 m yüksekliğe kadar korunmuş durumdadır. **(Plan 21, Resim 169, 170)**

3.2.2.5. Sarnıç

1 Numaralı Kilise kuzey duvarı zemin seviyesi altında bir sarnıç yapısı bulunmaktadır. Bu sarnıç yapısına, 1 Numaralı Kilise kuzey duvarı dışında bulunan, yaklaşık 0,50 x 0,40 m boyutlarında bir açıklıktan ulaşılabilir. Fakat çalışma kapsamında, yaklaşık 5,00 m derinliğinde olan bu alt yapıya ulaşamamış ve net ölçüleri alınamamıştır.

Yapılan görsel incelemeler sonucunda sarnıcın; yaklaşık olarak 6,00 x 3,00 m boyutlarında, doğu, kuzey ve batı duvarlarının ana kayaya oyularak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapının güneyinde tek payeli, doğu ve batı duvarlara iki kemer ile bağlanan bir taşıyıcı sistem görülmektedir. Üzeri sıvalı olan bu bölümün inşa tekniği tespit edilememekte, ayrıca 1 Numaralı Kilise kuzey duvarının üzerine oturduğu bu kemerli taşıyıcı sonrası, yapının güneye doğru ne kadar ilerlediği de tespit edilememektedir. **(Plan 24, 33, 34, Resim 171, 172, 173)**

3.2.3. Malzeme ve Teknik/Duvar Yapısı

1 Numaralı Kilise kuzey duvarı zemin seviyesi altında bir sarnıç yapısı bulunmaktadır. Bu sarnıç yapısına, 1 Numaralı Kilise kuzey duvarı dışında bulunan, yaklaşık 0,50 x 0,40 m boyutlarında bir açıklıktan ulaşılabilir. Fakat çalışma kapsamında, yaklaşık 5,00 m derinliğinde olan bu alt yapıya ulaşamamış ve net ölçüleri alınamamıştır.

Yapılan görsel incelemeler sonucunda sarnıcın; yaklaşık olarak 6,00 x 3,00 m boyutlarında, doğu, kuzey ve batı duvarlarının ana kayaya oyularak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapının güneyinde tek payeli, doğu ve batı duvarlara iki kemer ile bağlanan bir taşıyıcı sistem görülmektedir. Üzeri sıvalı olan bu bölümün inşa tekniği tespit edilememekte, ayrıca 1 Numaralı Kilise kuzey duvarının üzerine oturduğu bu kemerli taşıyıcı sonrası, yapının güneye doğru ne kadar ilerlediği de tespit edilememektedir. **(Plan 24, 33, 34, Resim 171, 172, 173)**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

4. 1. SURA VADI KİLİSESİ

Sura Vadi Kilisesi, Sura Antik Kenti'nin bulunduğu yaklaşık 150 m yüksekliğindeki tepenin güneybatısında bulunan Sura Vadisi içinde ve yaklaşık olarak 10 m rakıma sahip bir düzlüğe kurulmuştur. Bu vadinin antik dönemdeki en önemli özelliği, Sura Apollon Tapınağına sahip olması, tapınak yakınlarından çıkan sülfatlı kaynak suyu ve balıklar yardımıyla yapılan kehanet uygulamaları olmuştur.¹ Antik dönemde pagan inançlarının gerekliliği olarak, Helenistik ve Roma dönemleri boyunca kullanılmış olan alanın, Bizans döneminde kullanımının bir kilise ile devam ettirilmesi özellikle irdelenmesi gereken bir konudur.

Pagan dönemdeki kullanımı ve kehanet yöntemleri ile ilgili antik kaynaklarda ayrıntılı bilgilerin yer aldığı alan hakkında, çalışma kapsamında ulaşılmış tek Bizans dönemi yazılı kaynağı Bizanslı Stephanus'a aittir.² Bu kaynak, alfabetik olarak hazırlanmış bir coğrafya sözlüğü olup, bölgenin Bizans döneminde hangi amaçla kullanıldığı hakkında bilgi vermemektedir.³ Fakat kilise ile tapınağın bulunduğu Sura Vadisinin zorlu coğrafi koşulları nedeniyle ulaşımının oldukça zor olması, vadi içinde halkın yerleştiği bir konut topluluğunun bulunmuyor olması ve tepe üzerinde bulunan Sura Antik Kenti'nin merkezinde, oldukça kalabalık bir Hristiyan topluluğunun ihtiyacını karşılayabilecek boyutta bir Şehir Kilisesinin bulunuyor olmasına rağmen, Sura Vadisi içinde neden bir kilise yapısına ihtiyaç duyulduğu tartışmayı gerektiren bir konudur.

¹ Bkz: 2. Bölüm, Dipnot: 18, 23, s.32.

² Bkz: 2. Bölüm, Dipnot: 12, s.30.

³ Browning, **a.g.e.**, s. 1442.; Alexander KAZHDAN, "Stephen of Byzantium", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Edi: Alexander P. KAZHDAN, vd., vol. 3., Newyork, Oxford University Press, 1991, s. 1953-1954.

Bizans hâkimiyeti altındaki bölgelerde, I. Theodosius ile birlikte Hristiyanlığın resmi din ilan edildiği bilinmektedir. Bununla birlikte imparator, pagan mabetlerini imparatorluğun özel mülkiyeti sayarak, bu yapıları veya kült alanlarını orduya veya piskoposluklara da devredebilmiştir. I. Theodosius'un bugüne değin pagan yapılarına karşı yıkım emri verdiği dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla pagan tapınakları veya kült alanlarına karşı gerçekleştirilen uygulamalar, genel olarak bölgesel yönetimlerin kendi tutumlarını yansıttığı düşünülebilmektedir.⁴

Likya bölgesi altında pagan tapınak ve kült alanlarına yönelik sergilenen tutumlarda farklılıklar görülmektedir. Bu dönemde, pagan tapınaklarının ve kült alanlarının, genel bir görüş ile kötü ruhların ve şeytani varlıkların hâkimiyeti altında bulundukları düşünülmüştür. Fakat hâkim olan bu düşünce tarzı, her pagan tapınağı veya kült alanına karşı aynı tutumun sergilenmesine neden olmamıştır.

Bunlar arasında Myra'da bulunduğu yazılı kaynaklardan bilinen Artemis Eleutera Tapınağının, dönemin piskoposu tarafından yıktırıldığı ve tapınak temelini toprağı ile birlikte kazılarak kaldırıldığı, bu şekilde tapınağı hâkim olan kötü ruh veya şeytani varlıklardan kurtulmak istendiği bilinmektedir.⁵

Olympos'un bir territoriumu olan ve yazılı kaynaklardan Hephaistos kültüne bağlı olduğu bilinen Yanartaş (Khimeira), pagan dönemde sahip olduğu kült alanı olma özelliğinin yanı sıra, Hristiyanlık döneminde bir kilise yapısı ile de kullanılmaya devam edilmiştir. G. K. Öztaşkın tarafından, kült alanına veya tapınak temelleri üzerine kurulmuş olduğu belirtilen kilisesinin en önemli özelliğı, bölgenin kutsallığına olan inancın, Bizans döneminde kaybedilmemesi olmuştur.⁶

Likya bölgesinde, paganizmden Hristiyanlığa geçiş için oldukça önemli olan ve farklı uygulamaların görüldüğü bu iki örnek, Sura Antik Kenti için de karşılaştırma yapılabilecek, oldukça önemli örneklerdir. Özellikle L. Spratt ve E. Forbess'in

⁴ Helen SARADI-MENDELOVICI, "Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries", **Dumbarton Oaks Papers**, Vol: 40, 1990, s.49.

⁵ Anrich, **a.g.e.**, 1913, s.127-128.

⁶ Öztaşkın, **a.g.e.**, s.319.

Sura'ya yaptıkları geziler sırasında aldıkları notlara bakıldığında, ortaya çıkan farklılık, bu karşılaştırmayı daha değerli hale getirmektedir.

1842 yılında Sura'yı ziyaret etmiş olan L. Spratt ve E. Forbess notlarında; *"...ovanın güney batısının ucunda bulunan Karabucak'ın arkasında, kayalık bir uçurum Sura'ya geçit vermekte; buradan küçük ama güzel dikdörtgen bir yapının yanından geçtik, yapının kapısının yanları sade bir şekilde oyulmuş, kompozit düzende sütun başlıkları ile korniş süslenmiştir. Görünüşe göre tek mekânlı yapı bir çatı ile mükemmel derecede tamamlanmış olacaktır. Tanımlayamamış olmamıza rağmen bu yapı bir mezar veya bir tapınak olabilir; ama onun kiliseye olan yakınlığına bakarak ikinci ihtimali daha yakın bulduk..."* demektedirler.⁷

Yazarların aldıkları notlara bakılırsa, kendilerinin Sura'da gördükleri ilk yapılar Apollon Surius Tapınağı ile Sura Vadi Kilisesi olmuştur. Bizans kilisesi hakkında ayrıntılı bilgi vermeseler de Apollon Tapınağı hakkında sadece üst örtüsünün eksik olması, kapı lentolarındaki sade oymalardan, korniş ve sütun başlıklarından bahsetmeleri, bugün kuzey ve kısmen de doğu duvarı kalmış olan tapınak hakkında bilgi sağlamaktadır.

Burada ilgi çeken bir nokta Sura Apollon Tapınağının 19. yüzyılda hala büyük oranda ayakta kalmış olmasının gözlemlenmesidir. Myra'da bulunmuş olan Artemis Eleutera Tapınağında olduğu gibi, bölgedeki birçok tapınağın yıktırıldığı, Olympos'a bağlı olan Yanartaş (Khimeira) gibi kült alanı temelleri üzerine kiliseler inşa edildiği, hatta kimi zaman pagan dönem yapı malzemelerinin kilise inşaatlarında kullanıldığı bilinmesine rağmen, Sura Apollon Tapınağı için böyle bir uygulamanın yapılmamış olduğu açıktır.

Bu durum bölgede pagan dönemden Hristiyanlığa geçişte, Apollon Tapınağının bir nedenle korunmuş olup, Sura Vadi Kilisesi alanı gibi, malzeme temininin oldukça zor olduğu bir bölgede, tapınak malzemelerinin kilise inşaatında kullanılması yerine, ikisinin yan yana günümüze ulaşmasında farklı bir kullanım bulunduğunu düşündürmektedir.

⁷ Spratt, Forbes, **a.g.e.**, s.135.

Sura Vadisi'nin pagan dönemde kullanılma nedeni, tapınak yakınlarından çıkan sülfürlü kaynak suyu ve buna bağlı olarak yapılan önbilicilik uygulamaları olmakla birlikte, bölgenin kullanımına bir kilise ile devam edilmesinin en büyük nedeni de aynı kehanet uygulamalarının devam ettirilmesi olmasa da bölge halkının vadi ve kaynak suyunun kutsal olduğu inancını devam ettirmiş olduğu düşünülmektedir. Bu görüş daha önce hem N. Çevik, hem C. Foss hem de C. Bayburtoğlu tarafından, Sura hakkında yazdıkları yazılarda da savunulmuş, her ne kadar Sura halkı Hristiyanlaşmış olsa da pagan dönemden kalan kehanet merkezinin kutsal sayılmaya devam ettiğini belirtmişlerdir.⁸ Hatta N. Çevik; *"Aynı yere kurulan Bizans Kilisesi ise yöre halkının 'tapınak yeri' alışkanlığı ve inancından yararlanarak pagan tapınağına dönüştürülmüştür."* demektedir.⁹

Bu bölgedeki Bizans kullanımı ile ilgili P. Niewöhner tarafından yapılan yorumda ise, Apollon kaynağının kutsallığının Bizans dönemde de devam ettiği görüşünü sunmanın ötesinde, bölgenin kullanımı hakkında bazı tarihlemelerde de bulunmaktadır. Yazar, 4. yüzyıla kadar süren pagan inanışları ve uygulamaları, yeni dinin etkisi ve yarattığı ortam nedeniyle bir süre Sura kutsal alanının terk edilmesine ve pagan ritüellerinin varlığının ortadan kalkmasına neden olmakla birlikte, bölgenin 6. yüzyılda yeniden kullanılmaya başlanmasının nedeni olarak alanının kutsallığının bulunmasını öne sürmektedir.¹⁰

Sura Antik Kenti'ne Hristiyanlık dininin hâkim olması sonrasında dahi, Sura Apollon Tapınağı'nın fiziksel bütünlüğünü koruyarak varlığını sürdürdüğü yani herhangi bir yıkımla karşılaşmadığı kesin olarak anlaşılmakla birlikte, 6. yüzyıla ulaşabilen pagan tapınaklarının, artık bir tehdit unsuru sayılmadığı ve dolayısıyla bu yüzyıla ulaşan tapınakların kutsanarak Hristiyanlık hayatı içine dâhil edildiği

⁸ Çevik, **a.g.e.**, 2013, s.102.; Bayburtoğlu, **a.g.e.**, s.204, Çevik, Öztürk, **a.g.e.**, s.97.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.26.

⁹ Çevik, **a.g.e.**, 2013, s.102.

¹⁰ Philipp NIEWÖHNER, "Healing Springs of Anatolia: St. Michael and the Problem of the Pagan Legacy", Edi: Brigitte PITARAKIS, Gülru TANMAN, **Life is Short, Art Long: The Art of Healing in Byzantium: New Perspectives**, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2018, s.119-120.

düşünülmektedir.¹¹ Sura’da bulunan Apollon Surios Tapınağı’nın günümüze üst örtü seviyesine kadar korunmuş olarak ulaşan kuzey duvarında bulunan haç işareti, muhtemelen yapının kutsanması için yapılmış olan bir semboldür. **(Resim 12, 175)**

Bu görüşler doğrultusunda, Sura Vadi Kilisesi’nin hangi nedenle bir yerleşimin içinde bulunmadığı ve ulaşımı oldukça zor olan derin bir vadi içine kurulmuş olduğu anlaşılabilmektedir. P. Niewöhner’in önerdiği 4. yüzyıla kadar pagan uygulamalarının gerçekleştirildiği, bu tarihten itibaren 6. yüzyıla kadar kesintiye uğrayarak, Hristiyanlık dini içinde yeniden değerinin hatırlanması, kronolojik olarak bölge din tarihi ile uyum içinde görünmektedir.¹² Kısaca; tapınak yakınlarında çıkan sülfürlü suyun kutsallığına olan inancın bölgenin kültürüne yerleşmiş ve dolayısıyla dini inançtaki ciddi değişimden sonra bile kültürel bir aktarımla, sonraki yüzyıllara aktarılmış ve Hristiyan inanışları içine yerleştiği düşünülebilmektedir. Bu durum Kilise ve tapınak yapısına sahip olan alanın, G. K. Öztaşkın’ın önerdiği şekilde bir *LocusSanctus*¹³ olarak değerlendirilebileceği görüşünü doğurmaktadır.

4.1.1. Mimarisi

Sura Vadi Kilisesi, üç nefli, batıda tek narteksi ve doğuda yarım dairesel planlı tek apsisi, güney doğusunda ek bir şapel yapısı bulunan bazilikal planlı bir kilise olarak tanımlanabilmektedir.

Fakat yapının tanımlanmasında ve restitüsyonunun oluşturulmasında, çözümlenmesi gereken bazı sorunlar bulunmaktadır. Öyle ki yapıya dair yapılmış olan araştırmalarda ve yayınlarda, yapının mimarisine yönelik yapılmış tanımlamalarda öne sürülen farklı görüşler dikkat çekmektedir. Bu nedenle yapı

¹¹ Saradi, **a.g.e.**, s.130-131.

¹² **A.e.**

¹³ **Locus Sanctus**; daha çok haç amacıyla ziyaret edilen, çeşitli nedenler ile kutsal addedilen yerlerdir. Bir yerin kutsal olduğunun düşünülerek ziyaret edilmesi, kimi zaman bahsi geçen yerin bir azizin röliklerine ev sahipliği yapıyor olması iken, kimi zaman bu yerin bir sebeple şifa dağıtma özelliği bulunduğunun düşünülmesidir.; Gary VIKAN, “Locus Sanctus”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Edi: Alexander P. KAZHDAN, vd., vol. 2., Newyork, Oxford University Press, 1991, s. 1244.

mimarisine yönelik çözümlleme, yapının tanımlanmasında kullanılan sistem ile batıdan doğuya doğru, yani narteksten, naos-bema ve son olarak güneydoğuda bulunan ek şapel yapısı olarak ele alınacak ve bu sırada öne sürülmüş olan farklı görüşler de tartışılacaktır.

Narteks bölümü, 3. Bölüm kapsamında ele alındığı gibi, kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı bir mekandır.¹⁴ R. M. Harrison yaptığı tanımlamalarda nartekse altı kapı ile ulaşılmakta olduğunu, narteks batı duvarında iki yanında ikişer pencere bulunan bir ana kapının yer aldığını, güney ve kuzey duvarlarda birer tane olmak üzere, narteks doğu duvarında naosa geçişi sağlayan üç kapının var olduğunu bildirmektedir.¹⁵ Fakat yerinde yapılan tespit çalışmaları sırasında narteksin batı cephesinde bulunan ana kapının iki yanında birer adet moloz taş ile doldurularak kapatılmış olan pencere ile yine sonraki bir dönemde, aynı şekilde kapatılmış olan iki kapı açıklığıyla toplamda üç kapı bulunmakta olduğu görülmektedir. **(Plan 4, 7, Resim 20, 21)** Bununla birlikte güney ve kuzey cephelerde birer tane kapı yer aldığı tespit edilmiştir. Bu kapılardan güney duvarda bulunan kolaylıkla tespit edilebilmesine rağmen, kuzey duvarda yer alan, yapı içindeki moloz birikintisinin bu bölümde daha fazla bir yığın oluşturmamasından dolayı zorlukla tespit edilebilmektedir. **(Plan 4, 13, 14, Resim 23, 24)** Yapının dışından nartekse girişi sağlayan bu beş kapı haricinde, narteksten naosa giriş, narteksin doğu duvarında bulunan üç kapı ile sağlanmıştır. **(Plan 4, 18, Resim 26, 28, 30)**

Bu kapılar arasında, narteks batı duvarında bulunan üç kapı ile güney ve kuzey duvarlarda bulunan diğer iki kapı üzerinde, herhangi bir menteşe veya kilit detayına rastlanamamakta, ayrıca kapı kanatlarının durdurma profilleri de bulunmamaktadır. Bu nedenle, yapının dışı açılan bu kapılarının ahşap kasalara oturtulmuş oldukları düşünülmektedir. **(Resim 20, 21, 24)** Narteks batı, güney ve kuzey cephelerde bulunan kapıların aksine, doğu duvarda bulunan ve naosa ulaşımı sağlayan diğer üç kapıda, kesme taş lento ve sövelerin kullanılmış olduğu görülmektedir.

¹⁴ Bkz. 3.1.2.1. Narteks.

¹⁵ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.143-144.

Naosa girişi sağlayan ana kapı, kuzeyde bulunan kapıdan 0,33 m ve güneydekenden 0,47 m daha yüksek inşa edilmiş durumdadır. Ayrıca kapıda kullanılmış 0,32 m genişliğinde, herhangi bir bezeme içermeyen kesme taştan üretilmiş olan sövelerin yanında, 0,42 m yüksekliğe sahip, üzerine basit şeritlerin işlenmiş olduğu ve şeritlerin söve üzerinde devam etmiyor olmasına rağmen dik açı yaparak aşağıya yöneldiği bir lento kullanılmıştır. Kapı lento ve sövelerinin, bu özellikleri ile devşirme olarak kullanılmış oldukları görölmektedir. **(Plan 18, Resim 28, 34)**

Ayrıca bu kapıya ait sövelerin her iki yanında, duvar ve söve arasında bulunan yaklaşık 0,15 m'lik açıklık, küçük boyutlu moloz taşlar ve dolgu harcı ile kapatılmış durumdadır. **(Plan 18, Resim 28)** Yapı malzemeleri arasında yapılan karşılaştırılmalı harç analizleri sonucu, bu dolgu harcının yapının genelinde görölen, alansal olarak % 25-30 aralığında söndürölmüş kirecin bağlayıcı olarak kullanıldığı, içeriğinde % 10-15 ofiyolitik malzemelerden oluşan kara kumu ve % 85-90 oranında kireç taşı kırığı-tozu ile oluşturulmuş olan kireç harcı olduğu tespit edilmiştir.¹⁶ Dolayısıyla devşirme olarak kullanıldığı düşünölen bu lento ve sövelerin, yapının ilk yapım döneminde yapı bünyesine dâhil edildikleri anlaşılmaktadır.

Naosa girişi sağlayan üç kapıdan, kuzey nefe girişi sağlayan kapı ile ana kapı, kesme taş lento ve sövelere sahipken, güney nefe girişi sağlayan kapı sadece kesme taş lentoya sahiptir. Bununla birlikte kuzey ve ana kapı lentosu üzerinde menteşe yuvası ve söveleri üzerinde durdurma profili ile birlikte kilit sistemine dair ayrıntılar mevcutken **(Resim 26, 27, 28, 29)**, güney yanda bulunan kapının sadece lentosu üzerinde menteşe yuvası bulunmaktadır. **(Resim 30, 31)**

Söveleri bulunmayan güney kapı açıklığının genişliği 1,58 m olup, kapı lentosu üzerinde bulunan menteşe yuvalarının, duvardan yaklaşık 0,10-0,16 m açıkta bulunduğu bir önceki bölümde belirtilmiştir. Bu durum, kapının kullanıldığı dönemde sövelere sahip olup, bu sövelerin sonraki bir dönemde yerinden kaldırılmış olabileceğini düşöndürmektedir. Güney kapıya karşılık kuzey yanda bulunan kapı

¹⁶ Antalya İli, Demre İlçesi, Sura Vadi Kilisesi Restorasyon ve Konservasyon Raporu, Restorasyon - Konservasyon Laboratuvarı, KUDEB-2019-1751-016, Mart, 2019.

1,09 m açıklığa sahip olup, iki yanda bulunan söveler narteks tarafında durdurma profilleri nedeniyle 0,20 m ve 0,27 m, naos tarafından ise ortalama 0,05 m genişliğe sahiptirler. **(Plan 4, Resim 26, 27)** Güney yanda bulunan kapı için öne sürülmekte olan sövelerin sonraki bir dönemde kaldırılmış olma düşüncesi doğru ise, kapı açıklığı kullanıldığı dönemde yaklaşık olarak 1,10 m genişliğe sahiptir. Bu şekilde lento üzerinde, duvardan yaklaşık 0,10-0,16 m açıkta bulunan menteşe yuvası sövenin yerleştirilebileceği bir açıklık vermekte ve kuzey kapı ile karşılaştırıldığında yaklaşık aynı ölçüleri olan, simetrik bir görüntü sergilemektedir.

Narteks bölümüne dair tartışılması gereken en önemli konulardan biri, bu mekânın tek mi, yoksa iki katlı bir yapı mı göstermekte olduğudur. Bugüne kadar yapıya dair incelemelerde bulunmuş olan araştırmacılar, bu konuda farklı görüşler öne sürmektedirler. Bu yazarlardan yapıya dair ilk araştırmalardan birini yapmış olan H. Rott kiliseyi, galerileri ve iki katlı bir narteksi bulunan, ahşap örtülü bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte yazar, galerilere çıkışın yapıldığı merdivenin narteksin kuzey bölümünde bulunduğu ve bu nedenle bugün burada bulunan molozların güneye nazaran daha büyük bir yığıntı oluşturduğunu savunmaktadır.¹⁷ Fakat H. Rott'un aksine R. M. Harrison narteks bölümünün tek katlı olduğunu not etmektedir.¹⁸ O. Feld ise nartekte ikinci kat bulunmaksızın yan neflerin galerisi olmasını, iki merdiven gerektirecek olmasından dolayı reddetmekte ve narteksin de ikinci katı olduğunu savunmaktadır.¹⁹ O. Feld'in Sura Vadi Kilisesi için hazırlamış olduğu araştırma yazısı üzerine bazı eklemeler yaparak yayınlamış olan P. Grossmann ve H. G. Severin ise yapının hem narteksinin ikinci bir katı olduğunu, hem de galerili olduğunu belirtmişlerdir.²⁰ Ayrıca H. Hellenkemper ve F. Hild tarafından Tabula Imperii Byzantini'de ele alınan yapı hakkında, benzer şekilde galerili ve iki katlı nartekse sahip olan bir bazilika olarak tanım yapılmıştır.²¹

¹⁷ Rott, v.d., **a.g.e.**, s. 342, 343.

¹⁸ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.144.

¹⁹ Feld, **a.g.e.**, s.413.

²⁰ Grossmann, Severin, **a.g.e.**, 2003, s.14-16.

²¹ Hellenkemper, Hild, **a. g. e.**, Teil: 3, s. 866.

Narteks bölümünün en korunagelmiş olan kısmı, doğu duvarıdır. Bu nedenle narteksin ikinci bir kata sahip olup olmadığı konusunda en güvenilir veriler bu duvardan gelmektedir. Naosa giriş kapılarının üzerinde, yani yaklaşık +1,35 m kotunda (bugünkü zemin seviyesi ile kuzeydeki yaklaşık 2,00 m, güneydeki 3,18 m üzerinde), ortalama ölçüleri 0,35-0,40 m olan, dört adet hatıl yuvası bulunmaktadır. Ölçülerinin büyüklüğü nedeniyle taşıyıcı kirişleri barındırdığı düşünülen bu hatıl yuvaları, O. Feld tarafından taş konsollar barındırmış yuvalar olarak yorumlanmıştır.²² Fakat tüm duvar enince uzanan bu hatıl yuvaları, bugün tamamen boşalmış olmalarından dolayı daha çok ahşap kirişler için uygun görülmektedir. Ayrıca daha geniş olan bu yuvalar arasında, yaklaşık 0,15 m x 0,15 m ölçülerinde, iskele destek yuvaları olduğu düşünülen detaylar mevcuttur. **(Plan 18, Resim 33)** Bunun ötesinde, duvarın bu seviyesinde güney-kuzey doğrultuda yatay olarak uzanmakta olan sıvasız bölüm, ikinci kat ayrımının veya narteks üst örtüsünün, duvarın bu seviyesinden geçmekte olduğunu göstermektedir. **(Resim 34)**

Bu hatıl yuvalarının üzerinde, +1,98 m kotunda (bugünkü zemin seviyesi ile 3,36 m yükseklikte) narteks doğu duvarının, anıtsal görüntüsünü destekleyen üçlü pencere açıklıkları bulunmaktadır. At nalı kemerli bu pencerelerin hemen üzerinde, 0,10 x 0,15 m ölçülerinde olan iskele destek yuvaları ile aynı düzlemde, iki adet yaklaşık 0,25 x 0,30 m boyutlarında hatıl yuvası bulunmaktadır. Anıtsal üçlü pencerelerin altında bulunan hatıl yuvaları ile benzer ölçülere sahip olan bu yuvaların da taşıyıcı ahşap kirişlere ait olduğu düşünüldüğünde, narteks bölümünün iki katlı olma ihtimali güçlenmektedir. Dolayısıyla bugünkü zemin seviyesi ile 7,30 m yükseklikte bulunan bu hatıl yuvalarının, ikinci kat üst örtüsünü taşıyan ahşap hatıllara ait olma olasılıkları bulunmaktadır. **(Plan 18, Resim 32, 35)**

Anıtsal üçlü açıklığın 0,23 m üzerinde ise daha küçük boyutlu olan, bir diğer at nalı kemerli pencere yer almaktadır. Narteksin iki katlı olması durumunda, narteks üst örtüsünün, hatıl yuvalarının da bulunduğu, pencereler arasında yer alan 0,23 m yüksekliğindeki bu mesafeye yerleştirilmiş olması, bu cepheden naosa ışık sağlayan

²² Feld, **a.g.e.**, s.413.

tek pencerenin bu tepe penceresi olması anlamına gelmektedir. **(Plan 18, 38, Resim 35)**

Narteks batı duvarının güney bölümünde, ayrıca incelenmesi gereken bazı detaylar mevcuttur. Bu detaylardan ilki; güney giriş kapısının yaklaşık 0,90 m üzerinde başlayıp, dikey olarak uzanan, duvarın yaklaşık 1,20 m genişliğindeki güney bölümüdür. Bu bölüm, taş örgü duvarlarda görülen, yapı taşlarının birbiri üzerine binerek oluşturduğu kilit/dikiş sisteminden farklı olarak, duvarın geri kalanından dikey bir şekilde ayrı inşa edilmiş görünmektedir. **(Resim 35)** Ayrıca duvarın bu bölümünün güneye bakan yan yüzeyinde, +2,95 m kotunda (bugünkü zemin seviyesinden 5,40 m) yükseklikte, duvar kalınlığınca yüzeyi düzeltilmiş, 1,45 m yüksekliğince takip edilebilen sıvalı ve düzgün yüzeyli bir alan bulunmaktadır. **(Resim 35, 48)**

Yapılan gözlemler neticesinde, ikinci bir döneme ait olup olmadığı kesin olarak saptanamayan bu duvar bölümü üzerinde, narteks bölümünün özgün olduğu düşünülen bir bölümden alınan örgü harcı ile karşılaştırmalı olarak harç analizleri yapılmıştır. **(Resim 176)** Yapılan harç analizleri sonucunda, her iki harcın da, yapının genelinde kullanılmış olan, alansal olarak %25 oranında söndürülmüş kaymak kirecin bağlayıcı olarak kullanıldığı, bu bağlayıcı içinde % 10-20 arasında değişen ofiyolitik malzemelerden oluşan kara kumu ve yaklaşık % 80-90 kireç taşı kırığı-tozu kullanılarak imal edilmiş oldukları anlaşılmıştır.²³ Dolayısıyla bu analiz sonuçları, narteks doğu duvarı, güney kapısı üzerinde yer alan ve dikey olarak duvarın geri kalanından ayrılmakta olan sıvalı yüzeyin, yapının özgün harcından farklı olmadığını göstermektedir.²⁴ Sonuç olarak duvarın bu bölümü ile ilgili öne sürülebilecek en uygun sav; yapının inşa edilmesi sırasında, öncelikle duvarın doğuya bakan yüzeyinde bulunan ve net bir şekilde bu çizgisel ayrıma denk gelen

²³ Antalya İli, Demre İlçesi, Sura Vadi Kilisesi Restorasyon ve Konservasyon Raporu, Restorasyon - Konservasyon Laboratuvarı, KUDEB-2019-1751-016, Mart, 2019.

²⁴ Geç antik çağda kullanılan harç üretim teknikleri, inşaat teknolojisinde ciddi değişimler yaşanmaksızın uzun süre kullanılan yöntemler olmuştur. Ayrıca Sura Vadisi gibi inşaat malzemelerinin temininin oldukça zor olduğu bir bölgede, farklı yüzyıllara ait harçların da ciddi farklılıklar içermemesi beklenen bir durumdur.

duvar payesinin inşa edildiği ve hemen ardından aynı inşaat dönemi içinde bu duvarın yapılmış olduğudur.²⁵

Duvarın bu bölümünde yer alan ve yukarıda betimlemesi yapılmış olan, narteks doğu duvarı, güney kapısı üzerinde yer alan ve duvarın güneye bakan yan yüzeyinde yer alan sıvanmış ve düzeltilmiş olan bölüm, duvarın bu bölümünün ilk yapım döneminde inşa edilmiş olmasının düşünülmesinden dolayı, kilisenin ilk yapım dönemine ait olan bir pencere veya kapı açıklığı olarak değerlendirilebilmektedir. **(Resim 35, 48)**

Bu düşüncüyü destekleyen görüşler, kilise üzerinde çalışmalar yapmış olan bazı araştırmacılardan da gelmektedir. Bahsi geçen sıvalı yüzey, O. Feld tarafından galerilere geçişte kullanılmış olan bir kapı olarak değerlendirilmiştir. Yazar tarafından, narteks doğu duvarında bulunan anıtsal boyuttaki üçlü açıklıkların denizlik seviyesi, narteks ikinci kat zemini olarak kabul edilmiştir.²⁶ Bugün hala bu duvarda, kapı üzerinde görülen hatıl yuvaları, O. Feld'in önerdiğinden farklı olarak, ikinci kat zemin seviyesi ile anıtsal üçlü açıklık denizlik seviyeleri arasında yaklaşık olarak 0,60 m yüksekliğinde bir mesafe olduğunu göstermektedir. **(Resim 34)** Fakat bu sapmaya rağmen yazar, güney kapı üzerinde bulunan ve kendisinin güney galeriye geçişte kullanılan bir kapı olarak yorumladığı sıvalı yüzeyin zemin seviyesinin, narteks ikinci kat zemin seviyesinden daha yüksek olduğunu da fark etmiştir. Bu durum P. Grossmann ve H. G. Severin tarafından da değerlendirilerek, bu seviyenin 0,45 m kadar olduğu, dolayısıyla birkaç basamakla aşılabileceğini bildirmişlerdir.²⁷ Bu çalışma kapsamında yapılan ölçüm ve çizimler ile bu seviye farkı yaklaşık olarak 1,50 m olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla narteksin ikinci bir katı ve naosun galerilere sahip olduğu kabul edildiği takdirde, narteks ikinci katından galerilere geçiş, 1,50 m yüksekliğince uzanan basamaklar ile sağlanmış olmalıdır.

²⁵ Bazilika doğu cephesinde, güney ve kuzey nefleri ayıran paye dizisinin doğu duvar ile birleştiği bölümde de benzer izler bulunmakta olup, bu durum aşağıda tekrar ele alınacaktır.

²⁶ Feld, **a.g.e.**, s.413, 414.

²⁷ Feld, **a.e.**, s:413, 414., Grossmann, Severin, **a.g.e.**, 2003, s.14.

Yukarıda yapılan değerlendirmeler ile narteks mekanının iki katlı olma olasılığı daha gl bir ihtimal olarak görülmekte ve narteks ikinci kat seviyesi olarak +1,40 m seviyesi (bugünkü zemin seviyesi ile kuzeyde yaklaşık 2,0 m, güneyde ise 5,0 m) nerilmektedir. **(Plan 38)** Fakat narteks bölümünün iki katlı olması olasılığı, aynı zamanda ikinci kata ulaşımında çözümlenmesini gerektirmektedir.

Daha nce H. Rott'un narteks ikinci kata ulaşımının, narteksin kuzeyinde bulunan taş örme merdivenle yapılmış olabileceğini dile getirdiği aktarılmıştır.²⁸ Yapı genelinde kullanılmış olan kaba yonu moloz taş ile merdiven inşa etmenin birçok zorluğu bulunması nedeniyle, bu merdivenin ahşap ile inşa edildiği düşünülmektedir. Ayrıca narteks mekanının sahip olduğu açıklıklar ne kuzey ne de güney bölümde, pencere veya kapılardan birini tamamen iptal etmeden bu merdivenin inşasını mümkün kılmamaktadır. Ayrıca narteks mekanının güney bölümünde bulunan duvar yükseklikleri ve duvarların korunma durumu, burada herhangi bir merdivenin bulunmuş olduğuna dair veri sağlamamaktadır. Bu nedenle daha önce P. Grossmann ve H. G. Severin tarafından dile getirilmiş olan, narteks ikinci katına ulaşıma izin veren merdivenin yapının kuzeyinde yer alması olasılığı güçlü görünmektedir. Yazarlar bu konuda, yapının kuzey bölümünde bir merdiven ile birlikte bu merdiveni içine alan ek bir mekânın bulunmuş olduğu öne sürmüşlerdir.²⁹ Bugün her ne kadar mevcut izlerden burada bahsi geçen şekilde, merdiveni içine alan bir yapının kalıntıları izlenemese de merdivenin rekonstrüksiyonu, kuzey cephede yer alacak şekilde yapılmıştır. **(Plan 39)**

Naos bölümü, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı, üç nefli bir plan izlemektedir.

Yukarıda değerlendirilmiş olan, narteksten naosa girişi sağlayan  kapı haricinde, güney ve kuzey duvarlarının doğu bölümünde bulunan birer kapı ve kuzey nef doğu duvarında bulunan, sonraki bir dönemde kısmen veya tamamen kapatılmış

²⁸ Rott, v.d., **a.g.e.**, s. 342, 343.

²⁹ Grossmann, Severin, **a.g.e.**, 2003, s.15.

olan bir diğerkapı ile naosa erişim sağlanabilmektedir. **(Plan 13, 14, 16, Resim 40, 53, 70)**

Güney ve kuzey duvarlarında yer alan kapıların her ikisi de at nalı kemerli olup, R. M. Harrison ve C. Foss tarafından, kuzey duvarda yer alan kapının, yapının kuzeyinde yer alan ve merkezinde bugün de hala gözlemlenebilen sarnıcın yer aldığı avluya açılmakta olduğu savunulmuştur.³⁰ Büyük oranda yıkılmış olan kuzey duvarının en korunmuş olan alanı doğu bölümü olup, buradaki kapının varlığı, kapıya ait kemer üzengisinden tespit edilebilmektedir. **(Resim 37)** Fakat her iki araştırmacı tarafından varlığı savunulan, bunun yanında O. Feld'in çizimlerinde görülen ve P. Grossmann ve H. G. Severin'in yazılarında da bahsedilen kuzeybatı ek yapıları ile ilgili bugün net gözlemler yapılamamaktadır.³¹ **(Resim 14)**

Naosun güney duvarı, doğu bölümünde bulunan kapı, kuzey duvarda bulunan kapı ile aynı doğrultu üzerinde yer almakta olup, bu kapı kilisenin güneydoğusunda bulunan şapele açılmaktadır. Güney duvar üzerinde, bu kapının batısında bulunan dört adet at nalı kemerli pencerenin yanı sıra, doğusunda sonraki bir dönemde moloz taş ile örülerek kapatılmış durumda bulunan bir pencere yer almaktadır.³² **(Resim 73, 177)** Bunun yanında, kuzey nef doğu duvarında bulunan kapı ve yaklaşık 1,0 m üzerinde bulunan pencere, yapı genelinde görülen at nalı kemerli kapı ve pencerelerden farklı olarak inşa edilmişlerdir. Bu kapı ve pencerenin lentoları, bugüne korunarak ulaşamadığından ahşap oldukları tahmin edilmektedir.

Yapının naos bölümüne dair mimari açıdan çözümlenmesi gereken konulardan bir tanesi yapının üst kat seviyesi ve üst örtü planı ile ilgilidir. Daha önce yukarıda da bahsedildiği üzere, bugüne kadar yapıyı çalışma kapsamına almış olan araştırmacıların sıklıkla üzerinde değerlendirmelerde bulundukları konu, yapının narteks bölümünün ikinci bir katı bulunup bulunmadığı ile kuzey ve güney neflerin galeri katına sahip olup olmadığıdır. Bu nedenle öncelikle yapı duvarlarının mevcut ve muhtemel yüksekliklerinin ele alınması gerekmektedir.

³⁰ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.143-144, Foss, **a.g.e.**,1994, s.26.

³¹ Grossmann, Severin, **a.g.e.**, 2003, s:14., Feld, **a.g.e.**, s.414.

³² Kapatılmış olan bu pencere, şapel ile birlikte, aşağıda tekrar ele alınacaktır.

Naos bölümünün en az korunagelmiş olan duvarı kuzey duvarı iken, bu duvar, doğusunda bulunan bölüm hariç, yaklaşık pencere denizlik seviyesine kadar korunmuştur. **(Plan 13, Resim 37, 38, 39)** Güney duvar, pencere seviyesine kadar korunmuş olup, pencere kemerlerinden hiçbirisi eksiksiz olarak günümüze ulaşamamıştır. Bu nedenle var olma olasılığı bulunan galeri katlarına ilişkin, hatıl yuvaları gibi kesin veri sağlayabilecek kanıtlar günümüze ulaşamamış durumdadır. **(Plan 14, Resim 52, 53)** Yapı duvarlarından günümüze en iyi durumda korunarak ulaşmış olanları batı ve doğu duvarlarıdır. Fakat galeri katlarının inşası için gerekli olan hatıl yuvalarının, açıklık mesafesinin daha kısa olması nedeniyle kuzey-güney doğrultuda atılmaları tercih edileceği için, yan nef doğu ve batı duvarları da bu konu için bilgi sağlayamamaktadır. **(Plan 16, 17, Resim 46, 58)** Yan neflerin sahip olabilecekleri maksimum yükseklikler ve dolayısıyla muhtemel galeri katları için elde edilebilecek en güvenilir veriler, bugünkü zemin seviyesi ile 5,05 m yüksekliğe sahip yapının kuzey duvarının doğu bölümü ile 5,78 m yüksekliği ile doğu duvarının kuzey bölümünden gelmektedir.

Naosun kuzey nef doğu bölümünde yapılan gözlemler neticesinde, kuzey duvarı ve nefin güney sınırını oluşturan paye dizisinin üzerinde, aynı yükseklikte, karşılıklı olarak korunagelmiş iki adet hatıl yuvası bulunmaktadır. **(Plan 13, Resim 178)** Bu hatıl yuvaları bugünkü zemin seviyesinden 3,20 m yükseklikte bulunmaktadır. Kuzey nef doğu bölümü içinde bulunan moloz birikintisinin, güney nef mevcut zemini ile karşılaştırıldığında, 1,70 m daha yüksek bir seviye oluşturduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu yuvaların, galeri katını taşıyan kirişlere ait hatıl yuvaları olması durumunda; yapı galeri katının en azından 4,90 m yükseklikte bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Yaklaşık 0,20 x 0,20 m ölçülerindeki bu yuvalar, 2,70 m genişliğindeki açıklığın geçilebilmesi için kullanılacak taşıyıcı ahşap hatıllar için de uygun bir ölçü olarak düşünülmektedir. Ayrıca hatıl yuvasının paye dizisi üzerinde bulunduğu yerin fakulya üzeri olması, galeri katı yükünün direkt taş örme payelere yüklendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, V. M. Tekinalp tarafından galerili yapıların genel olarak 1,00 m'ye yakın duvar kalınlıklarına sahip olduğu bildirilmektedir.³³ Bu

³³ Tekinalp, **a.g.e.**, 2000, s.188.

nedenle Sura Vadi Kilisesi'nin 0,65-0,70 m duvar kalınlığının, galerili bir yapı için ne kadar uygun bir ölçü olduğu, tartışılmaya ihtiyaç duyulan bir konudur.

Kilisenin ikinci kat ve üst örtü sistemine yönelik olarak incelenmesi gereken bir diğerkonu nef ayrımlarıdır. Bazilikanın nef ayrımları kaba yonu taş örgü ile inşa edilmiş olan payeler ile yapılmıştır. Naosun batı duvarında, ana giriş kapısının her iki yanında ve doğu duvarında, apsisin iki yanında duvar payeleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, doğuda bulunan duvar payelerinin, yaklaşık 1,40 m batısında serbest halde bulunan taş örgü payelere, at nalı kemerler ile bağlı oldukları görölmektedir. **(Plan 4, 11, 12, Resim 59, 61, 63)**

Payeleri birbirine bağlayan bu kemerler üzerinde, güneydeki +3,59 m kotunda (bugünkü zemin seviyesinden 3,90 m yükseklikte) ve kuzeydeki +3,90 m kotunda (bugünkü zemin seviyesinden 4,17 m yükseklikte) pencereler/açıklıklar bulunmaktadır.

Bu pencereler ile ilgili asıl sorgulanması gereken konu, üst örtü planını da ilgilendiren bir konudur. Eğer bazilika üst örtüsü, daha önce H. W. Nausch tarafından belirtildiği gibi yan nefleri tek yana, ana nef üzeri ise yan neflerden daha yüksek olması koşuluyla iki yana kırma çatı ise³⁴ **(Resim 16, 17)**, yapı galeri katı olmaksızın inşa edilmiş, paye dizisi üzerinde bulunan pencere/açıklıklar da bazilika için bir aydınlık katı oluşturuyor demektir. Fakat yukarıda ayrıntıları verilmiş olan kuzey nef doğu duvarı, yaklaşık 5,0 m yüksekliği ile nef ayrımını sağlayan payelerin üst seviyesinde bulunan açıklıklardan daha yüksekte bulunmakta, dolayısıyla bu çıkarımın hatalı olacağını göstermektedir. **(Plan 16, Resim 70)**

Günümüze ulaşan en yüksek duvar olarak kuzey nef doğu duvarı kabul edildiği takdirde, yapının üst örtüsünün sahip olabileceği tek plan, tüm naosun üstünü örten iki yana kırma çatıdır. **(Plan 38, 39)** Hem yapı içinde hem de çevresine dağılmış halde görölen kiremit parçaları da dikkate alındığında, yapı üst örtüsünün aħřap

³⁴ V. Macit TEKİNALP, "Andriake Kiliseleri ve Tarihlendirme Sorunları", **V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2001, s. 502.; Nausch, **a.g.e.**, iz. 85-86.

taşıyıcı ile oluşturulmuş, kiremit ile kaplanmış, iki yana kırma çatı olduğu söylenebilmektedir. **(Resim 179)**

Bunun dışında yan neflerin doğu ve batı cephelerinde bulunan bazı izlere, özellikle yapının yapımına dair bilgi vermesi açısından değinmekte yarar bulunmaktadır. Bu izler, daha önce narteks bölümü değerlendirmesi kapsamında ele alınmış olan, narteks doğu duvarının, güney yanında bulunan bazı detayların, naos cephelerinde izlenebilen benzerlerini kapsamaktadır. Bu izlerden biri naosun kuzey nef doğu cephesi duvar örgüsünde görülmektedir. Bu cephede duvar örgüsü, kapı üzerinden başlayarak düzensizleşmekte ve örgüde kullanılan yapı taşlarının boyutları küçülmektedir. Duvar örgüsünün düzensizleştiği bu alanın, apsis cephesi ile birleştiği alanda, bugünkü zemin seviyesinden 2,69 m yukarıda, yaklaşık 2,70 m boyunca devam eden dikey bir hat görülmektedir. Bu hat, duvar örgüsünün birbirine kilitlenmeksizin oluşturulduğunu göstermektedir. **(Plan 9, Resim 71)** Bu iz her ne kadar öncelikle ikinci bir yapım dönemini düşündürüyor olsa da benzer bir uygulamanın, narteks doğu duvarı, güney kapısı üzerinde de görülmekte olduğu daha önce açıklanmıştır. Narteks doğu duvarının güney bölümünde olduğu gibi, kuzey nef cephesinde de görülen bu kısım, bir duvar payesine denk gelmektedir. Apsis kuzey yanında bulunan duvar payesinin doğu cephesi ile birleştiği alanda bulunan bu dikey hat, narteks batı cephesindeki ile benzer şekilde, aynı inşaat dönemi içinde, fakat duvar payesinin yükseltilmesinin ardından eklenmiş olmalıdır.

Ayrıca güney nef doğu cephesinde de benzer bir uygulama görülmektedir. Apsis cephesinin, güney paye dizisi ile birleştiği alanda korunmuş olan ve duvarın yukarıdan aşağıya yaklaşık 2,50 m'lik bölümünün güneye bakan kesitinde, düzgün yüzeyli alan, duvarın kalanının yıkılması sonrasında ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu yüzey, apsis cephesinin, güney nef doğu duvarı ile dikiş/kilit sistemi olmadan inşa edildiğini göstermektedir. **(Plan 9, Resim 72)** Dolayısıyla gerçekleşmiş olan yıkılma sonrası ortaya çıkan bu düzgün satırlı yüzey, yapının doğu cephesinin kuzeyinde belirtilen alan ve narteks doğu duvarı güney kapısı üzerinde yer alan duvar bölümü ile uyumlu görülmekte, yani yapının inşası sırasında izlenen yapım sıralamasının, duvar üzerinde görülen izleri olarak kabul edilebilmektedir. **(Plan 9, 16, 18, Resim 35, 71, 72)**

Bu çalışma kapsamında, narteks bölümünde olduğu gibi, naos bölümünde de galeri katları bulunma olasılığı daha güçlü bulunmuştur. Yapının galeri katları ile sahip olması beklenen görüntü, yapılan rekonstrüksiyon çalışması ile görselleştirilmiştir. **(Plan 38, 39)**

Şapel, Sura Vadi Kilisesi güneydoğu bitişiğinde bulunmakta ve girişi sadece naos güney duvarında yer alan bir kapı ile sağlanmaktadır. **(Plan 15, 16, 17)**

Şapel doğu cephesi, kilise doğu cephesinin devamında yer alıyor olmasına rağmen, iki cephe arasında, örgü farklılıkları görülmektedir. **(Plan 9, Resim 82)** Bazilika doğu cephesi, kübik forma getirilmiş kaba yonu moloz taşlar ile inşa edilmişken, şapel doğu cephesi, daha küçük boyutlu moloz taşlar ile inşa edilmiştir. Bu farklılığın bir nedeni, kilise doğu cephesinin, yapının diğer bölümlerinin aksine daha fazla işçilik gerektiren, kaba yonu moloz taş ile inşa edilmiş olmasıdır. Fakat bunun yanında, her iki duvar örgüsünün dikişsiz olarak oluşturulması, şapel yapısının ek bir yapı olduğunu düşündürmektedir.

Şapel batı cephesinin, bazilika güney cephesi ile ilişkisine bakıldığında, duvar örgü tekniğinde farklılıklar görülmemektedir. Ancak, şapel batı cephesinin, bazilika güney cephesine, duvar örgüsünde kilit oluşturmaksızın inşa edildiği gözlemlenmesi, şapel yapısının, kilisenin inşa döneminden, sonraki bir yapım evresine tarihlendiği düşüncesini güçlendirmektedir. **(Resim 177)**

Bu düşüncüyü destekleyen bir diğer gösterge, naos bölümünün değerlendirilmesi altında bahsedilmiş olan, naos güney duvarı doğu bölümünde, yani şapel giriş kapısı doğusunda bulunan kapatılmış penceredir. **(Plan 15, Resim 73, 177)** Bu pencere sahip olduğu 0,71 m genişlik ile bazilika güney cephesi üzerinde bulunan diğer dört pencere ile benzer bir genişliğe sahiptir. Bunun yanında 0,50 m kotunda bulunuyor olması ile yine bu pencereler ile yaklaşık aynı yükseklikte bulunmaktadır. Dolayısıyla bu pencerenin, kilisenin ilk yapım döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Fakat pencerenin sonraki bir dönemde, moloz taş örgü ile kapatılmış olması, şapelin kilisenin bu bölümüne sonradan eklendiğini göstermektedir. Buna göre, bazilikanın

güney duvarına yapının ilk yapım döneminde yapılarak, naostan dışı açılan bir kapı olarak planlanan güney nef kapısı, sonraki bir dönemde şapelin bu bölüme eklenmesi ile şapele giriş kapısı haline gelmiştir. Bu ek yapının yapımı sırasında, ayrıca güney nefin doğu bölümünde bulunan pencere de kapatılarak, duvar haline getirilmiş olduğu düşünülmektedir.

Şapel yapıları genel olarak litrujik eşyaların veya röliklerin muhafaza edildiği veya mezar odası olarak kullanılmış olan alanlardır.³⁵ Sura Vadi Kilisesi'ne ek bir yapı olarak inşa edilen şepelin, bir kazı yapılmaksızın hangi amaçla kullanıldığı kesin olarak söylenemese de kilisenin pastophorion hücrelerinin bulunmayışı, inşa edilmesinin en önemli gerekliliği olmalıdır. Bizans kiliselerinde, genel olarak kiliselerin doğusuna inşa edilen pastophorion hücreleri, ayin sırasında kullanılan litrujik eşyaların saklandığı mekanlar olarak kullanılmaktadır. Sura Vadi Kilisesinde bulunmayan bu hücrelere karşılık, mevcut ihtiyacın giderilmesi amacıyla şapel yapısının inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.

Bunun yanında şapel yapısında kullanılan pencere tipinin mazgal pencere olması dikkat çekicidir. Sura Vadi Kilisesinin sahip olduğu pencereler, kuzey nef doğu duvarında bulunan ve sonradan kapatılmış olan ikinci kat penceresi hariç tamamında at nalı kemerli pencerelerdir. Bunun yanında, ek bir yapı olarak sonraki bir dönemde yapıya eklenmiş olan şapel apsisinde, bazilika ile uyum sağlanarak at nalı kemerli bir apsis inşa edilmiştir. Her ne kadar şapel yapısının apsisinin at nalı formunda olması bazı araştırmacılar tarafından, bazilika ile aynı anda planlanmadığı halde bazilika ile aynı süreç içinde yapılmış olarak kabul edilse de³⁶ şapel pencerelerinin, kilise ile uyum göstermeyen bir şekilde, mazgal pencere şeklinde inşa edilmiş olması, şapelin yapım döneminin, korunma ihtiyacının arttığı, sonraki bir dönem olduğunu düşündürmektedir.

Şapel üst örtüsüne dair bilgi verebilecek, hatıl yuvası veya bingi taşı gibi herhangi bir veri günümüze ulaşmamıştır. V. M. Tekinalp bu şapeli, Andriake C

³⁵ Philipp NIEWÖHNER, "Spätantike Reliquienkapellen in Lykien," **Jahrbuch für Antike und Christentum**, Aschendorff Verlag Munster Westfalen, Jahrgang, 2005/2006, 48/49, s. 77.

³⁶ Niewöhner, **a.g.e.**, s. 77.; Feld, **a.g.e.**, s.415.

Kilisesi, C1 mekânın da olduğu gibi kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir yapı olarak tanımlamaktadır.³⁷ Fakat karşılaştırmanın yapıldığı Andriake C Kilisesi C1 şapeli, 3,85 x 2,75 m boyutlarıyla, içten 4,50 x 4,19 m ebadında olan Sura Vadi Kilisesi şapelinden daha küçük boyutludur. Ayrıca C1 şapelinde, kubbeyi taşıyan kemerlerin taş-tuğla almaşık örgü kullanılarak oluşturulduğu bilinmekte, bunun üzerine basık bir kubbenin inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir.³⁸ Fakat Sura Vadi Kilisesi şapelinde, üst örtü için taşıyıcı olabilecek benzer bir kemere rastlanmadığı gibi, duvar örgüsü sadece moloz taş ile oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu şapelin kubbe ile örtülmüş olması, sahip olduğu duvar yüksekliğine rağmen kubbeye geçiş için ihtiyaç duyulan kemer ve pendentif gibi taşıyıcı elamanların gözlemlenemiyor olmasından dolayı ihtimal dahilinde görülmemektedir.

Myra ve çevresinde, özellikle akropolis üzerinde yer alan birden fazla şapel yapısında üst örtünün beşik tonoz ile örtüldüğü görülmektedir.³⁹ Bu yapılardan biri Demre vadisinin güney yanında yer alan yaklaşık 3,0 x 5,0 m boyutlarında, diğeri ise kalenin yer aldığı ortalama 300 m'lik yükselti üzerindeki, yaklaşık 5,0 x 7,5 m boyutlarındaki şapel yapılarıdır.⁴⁰ Moloz taş ile inşa edilmiş olan bu yapılar dışında, Batı Asarcık Manastır Kilisesi güney duvarına bitişik halde bulunan ve mezar odası olarak adlandırılan bir ek mekan bulunmaktadır. Sura Vadi Kilisesi ve şapelinden farklı olarak kaliteli bir işçiliğe sahip olup, kesme taş ile inşa edilmiş olan yapının boyutları içten 4,43 x 5,46 m boyutlarında olup, üst örtüsünün tonoz ile örtüldüğü düşünülmektedir.⁴¹ R. M. Harrison bu tonozu kuzey-güney doğrultulu beşik tonoz olarak tanımlamaktadır.⁴² Sura Vadi Kilisesi şapeli rekonstrüksiyon çalışması kapsamında, yapının boyutları göz önüne alınarak, üst örtüsünün direkt duvar üzerine oturan, beşik tonoz ile örtülü olduğu değerlendirilmiştir.

³⁷ Tekinalp, **a.g.e.**, 2000, s.317-318.

³⁸ **A.e.**, s.322.

³⁹ O. Feld, **a.g.e.**, 1975, s.398-399.

⁴⁰ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.140.

⁴¹ İşler, **a.g.e.**, 2009, s. 89-90.

⁴² Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.135.

4.1.2. Süsleme

Bir önceki bölümde de ele alındığı gibi, yapının özellikle naos ve nartekse bakan iç duvarlar yüzeyinde sıklıkla sıva tabakalarına rastlanmaktadır. Fakat yüzeyinde sıvanın korunagelmiş olduğu duvar bölümlerinden yalnızca iki yerde boya kalıntılarına rastlanmaktadır. Bunlardan ilki; naos batı duvarında bulunan güney kapı üzerinde yer yer görülen kırmızı boya kalıntılarıdır. Bu boya kalıntıları bezeme hakkında bilgi sağlayamamaktadır. **(Resim 91)** Bunun yanında naos kuzey duvarının doğu bölümünde iki katman halinde bulunan sıva kalıntıları üzerinde kısmen boya kalıntılarına rastlanmaktadır. **(Resim 92)** Bugün sadece boya kalıntıları olarak saptanabilen duvar resmi, 20. yüzyıl başında yapıyı ziyaret eden H. Rott tarafından yer yer gözlemlenebilmiştir. Yazar duvar resmi hakkında detaylı bilgi verememekle birlikte, azizlere ait harelere seçilebildiğini belirtmiştir.⁴³ Bunun yanında bugün gözlemlenemiyor olmasına rağmen, C. Foss narteks bölümünün sıvanmış ve boyanmış bir mekân olduğunu, O. Feld ise yapının özgününde bezemeli olup, bu bezemeye ait boya kalıntılarının yalnızca apsis pencereleri çevresinde korunduğunu, ayrıntı vermeksizin bildirmiştir.⁴⁴

Yapının içinde veya çevresinde, bugün herhangi bir mimari plastiğe rastlanamamakla birlikte, O. Feld yaptığı çalışma sırasında tespit ettiği iki adet mimari plastik eseri fotoğraflayarak, çalışması kapsamında yer vermiştir. Ayrıca 2012 yılında bölgeyi ziyaret eden Doç. Dr. A. Tiryaki de O. Feld'in belgelediği mimari öğelerden farklı olarak, iki adet mimari plastik öğesini belgelemiş durumdadır.

Bu mimari plastik öğelerinden biri; O. Feld tarafından belgelenerek bir korkuluk levha parçası olarak tanımlanmıştır.⁴⁵ Arka yüzeyi düzeltilmiş olan öğenin ön yüzeyinde kalın damarlı akantus yaprakları bulunmakta ve yaprak aralarının derin bir

⁴³ Rott, v.d., **a.g.e.**, s.343.

⁴⁴ Foss, **a.g.e.**, 1994, s:26.; Feld, **a.g.e.**, s.415.

⁴⁵ O. Feld, **a.g.e.**, 1975, s.415. Yazar mimari öğenin ölçülerini uzunluk; 0,20 m, yükseklik; 0,085 m, genişlik; 0,055 m olarak vermektedir.

şekilde oyuldukları, yaprak uçlarının sivri şekilde sonlandığı görülmektedir. Dört tarafının da kırık olduğu görülen parçanın merkezinden dikey olarak geçen bir şerit seçilebilmekte, bordur kısmındaki bezeme anlaşılamamaktadır. **(Resim 93)** Bitkisel motifin üslup özellikleri açısından benzerlerinin görüldüğü Sura ve çevresindeki yerleşkelerden hem Arykanda hem de Karabel-Asarcık'ta bulunan örneklerin 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyıl başına⁴⁶, Istlada'da ise 6. yüzyıla tarihlenmekte oldukları görülmektedir.⁴⁷ **(Resim 181, 182, 183, 184)**

Diğer bir mimari plastik elemanı, yine O. Feld tarafından belgelenmiş olan delikli levha parçasıdır. Yazar tarafından, levhanın her iki yüzünün de düzeltilerek pürüzsüz hale getirildiği bildirilmiştir.⁴⁸ Bu ögenin üç tarafı (üst, sağ ve alt bölümleri) kırık durumda olup, ögenin çerçevesi sol bölümünü oluşturmaktadır.⁴⁹ Delikli levhada hiçbir motif tam olarak korunamamış olmakla birlikte, motifin balık pulu şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. **(Resim 94)** Sura çevresindeki yerleşimlerde, bu tip delikli levhalara Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'nde, Myra'daki Aziz Nikolaos Kilisesi'nde, Istlada ve Arykanda Kiliselerinde rastlanmıştır olup, örnekler 6. yüzyıla⁵⁰, Demre'nin Beymelek beldesinde bulunan Günağı Kilisesi'nin sahip olduğu balık pulu motifli levha ise 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁵¹ **(Resim 185, 186, 187, 188)** Burada asıl dikkat çeken nokta, Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi, Myra'da ki Aziz Nikolaos Kilisesi ve Arykanda Kilisesi'nde görülen ve 6. yüzyıla tarihlendirilen

⁴⁶ İşler, **a.g.e.**, 2009, s. 148, 150, 197, 288, 316.; Vacit Macit TEKİNALP, "Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Litrujik Taş Eserleri", **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 1/2, Antalya, Suna-İnan Kırç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, s.793.

⁴⁷ Thomas MARKSTEINER, Philipp NIEWÖHNER, "Die Kirche Von Istlada in Lykien", **Mitteilungen Zur Christlichen Archäologie**, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vol: 10, 2004, s.38, 50.

⁴⁸ Feld, **a.g.e.**, s.415. Yazar, mimari ögenin ölçülerini 0,12 x 0,14 m olarak vermektedir.

⁴⁹ O. Feld tarafından verilmiş olan fotoğrafta, bu çerçeve altta görülmektedir.

⁵⁰ Tekinalp, **a.g.e.**, 2006, s.791, 797., Engin AKYÜREK, Ayça TİRYAKİ, "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Kazılarında Üç Mimari Plastik Eser Üzerine Değerlendirmeler", **Adalya**, XIII, 2010, s.391-393., S. Yıldız ÖTÜKEN, v.d., "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları 2004", **Anmed**, 3, 2005, s. 53-54.

⁵¹ Bülent İŞLER, "Orta Likya Bölgesi'nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 25, 2016, s.381-392, Şek: 25.

örneklerin tamamında, balık pullarını oluşturan bantların her biri üzerine bir veya iki şerit kazıma şeklinde uygulanmışken, 5. yüzyıla tarihlendirilen Günağı Kilisesi balık pulu motifli levhası üzerinde, Sura Vadi Kilisesine benzer şekilde ayrıca kazıma şeritlerin yer almıyor oluşudur. **(Resim 94, 188)**

Sura Vadi Kilisesi'nin sahip olduğu ve günümüze ulaşamayan diğer iki mimari plastik ögesi, 2012 yılında Doç. Dr. A. Tiryaki tarafından fotoğraflanarak belgelenmiştir. Bu öğelerden ilki; yaklaşık olarak 0,08 x 0,07 m boyutlarında, dairesel ve sade bir bordür içinde, sivri yapraklarından üçü seçilebilen bir mimari plastik ögesi parçasıdır. Bezemenin en iyi durumda korunmuş olan yaprağının ölçüleri ile, dairesel çerçevenin içi tamamlandığında, motifin on iki adet sivri yaprağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut parçanın üzerinde yapılan oyma çok derin olmamakla birlikte, yapımında matkap da kullanılmamıştır. **(Resim 95)** Sura çevresinde bulunan diğer Bizans dönemi dini yapılara bakıldığında, Likya'nın dağlık bölgesinde yer alan Dereagzı Kilisesi'nde benzer bir örneğe rastlandığı görülmektedir. Dereagzı Kilisesi'nde bulunan taş eser, Sura'daki ile benzer şekilde dairesel bir çerçeve içinde, sivri köşeli on iki yaprağa sahip bir rozet biçimindedir. Fakat bu bezemenin dairesel çerçevesi, Sura'da bulunandan farklı olarak sade bırakılmamış, elmas kesimi motifli bir bordür halinde işlenmiştir.⁵² **(Resim 189)** Levha parçası olduğu belirtilen bu öğedeki bezeme, 9. yüzyıldan başlanarak 12. yüzyıla kadar görülen bir motif olmuştur.⁵³

A. Tiryaki tarafından 2012 yılında belgelenmiş olan bir diğer mimari plastik parçası, iki yanı kırılmış olan bir levha üstü veya kaidesine ait olan parçadır. Öge üzerinde birbirine paralel işlenmiş ikişer yarım dairesel bezeme bulunmakta, bu bezemelerin kesiştikleri alanda, kendi içlerinde atlamalı olarak ters ve düz üçgen motifler oluşturmaktadır. **(Resim 96)** Bu mimari öğeye en yakın örnek Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi kazılarında belgelenmiştir. Sura Vadi Kilisesinde belgelenmiş

⁵² Elmas kesimi motifler Likya'da 5. ve 6. yüzyıl itibarıyla görülmektedir. Sema Doğan, "Lykia'da Alacahisar Kilisesi'nin Kiborium Kemerleri", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:1, cilt: 20, 2003, s.188-189.

⁵³ James MORGANSTERN, **The Byzantine Church at Dereagzı and Its Decoration: With Two Appendices**, Tübingen, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, 1983, s.146-147.

olan levha parçası ile benzer şekilde bu eserde de birbirine paralel olarak işlenmiş yarım dairesel motifler ve bu motiflerin kesiştikleri alanda atlamalı olarak ters ve düz şekillerde oluşmuş üçgenler bulunmaktadır. Fakat Sura'daki örnekten farklı olarak birbirini takip eden yarım dairesel kazıma motifin sayısı iki değil üçtür ve bunların arasında oluşan üçgen motifler üzerine işlenen damarlar ile bitkisel birer motife dönüştürülmüştür. **(Resim 190)** Sura Vadi Kilisesinde belgelenmiş olan levha parçası, 5. veya 6. yüzyıllarda inşa edildiği ve sonrasında mimaride temelden bir değişikliğin yapılmamış olduğu bilinen Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesinde belgelenmiş olan levha üstü parçasına bağlı olarak, 5. veya 6. yüzyıla tarihlendirilebilmektedir.⁵⁴

4.1.3. Tarihlendirme

Sura Vadi Kilisesi tarihlendirme çalışmasının, bugün yapı içinde bulunan mimari plastik veya bezeme elemanının azlığı nedeniyle, plan şeması ve özellikle yapının en belirgin özelliklerinden biri olan at nalı kemerlerin bölgedeki kullanımına yönelik olarak yapılan karşılaştırma çalışması ile desteklenmesi gerekmektedir.

Likya bölgesinde bulunan kiliseler içinde, 4. yüzyıla tarihlenen yapı bugüne kadar tanımlanamamış olup, ilk örnekleri oluşturan kiliseler 5. ve 6. yüzyıllarda inşa edilmiş, genellikle üç nefli ve ahşap çatılı bazilikalar şeklindedir. Sura Vadi Kilisesi'nde olduğu gibi, apsis yanında inşa edilmesi tercih edilen pastophorion hücrelerinin Likya kiliselerinde bulunmayışı, oldukça yaygın bir durumdur.⁵⁵ Buna karşın, bazilikaların kuzey veya güney yanına şapellerin eklendiği ve şapellerin dışarıdan giriş kapıları bulunmayıp, sadece naostan geçilebildikleri örneklere sıklıkla rastlanmaktadır. Bu tip şapeller genel olarak röliklerin, litrujik eşyaların saklandığı veya mezar odası olarak kullanılmış, dışarıdan girişi bulunmaması nedeniyle vaftizhane olarak kullanılması olasılığının düşünülmediği yapılardır. Özellikle kıyı kesimlerde bazilikaların tek apsisli olduğu görülmektedir. Üç nefli olan bazilikalarda

⁵⁴ Akyürek, Tiryaki, **a.g.e.**, s.390.

⁵⁵ Hellenkemper, **a.g.e.**, 1994, s.215-217.

orta nef genişliği, yan nef için tercih edilen genişliğin yaklaşık olarak iki katıdır.⁵⁶ Bölgedeki üç nefli bazilikaların, nef ayrımlarının hem sütun hem de paye ile yapıldıkları örneklerle rastlanmaktadır. R. M. Harrison daha çok şehirlerde inşa edilmiş bazilikaların nef ayrımlarının devşirme sütunlar ile yapıldıklarını, kırsal alanlarda bulunan kiliselerin nef ayrımlarının ise paye ile yapıldığını söylemektedir.⁵⁷ Sura Vadi Kilisesi gibi malzeme temininin oldukça zor olduğu bir bölgede de nef ayrımları için taş örme payelerin kullanılmış olması, R. M. Harrison'un tezine uygun görünmektedir.

Plan tipindeki bu veriler eşliğinde, bölgedeki 5. ve 6. yüzyıllarda inşa edilmiş olan kiliselere uygun olarak, 20,51 x 13,66 m boyutları, pastaphorion hücrelerinin bulunmayışı ve orta nef genişliğinin yan neflere nazaran yaklaşık iki katı büyüklüğünde olması ile Sura Vadi Kilisesi'nin bu yüzyıllar içinde inşa edilmiş olan kiliseler ile paralel özelliklere sahip olduğu görülmektedir.⁵⁸

Bunun yanında yapının en belirgin özelliklerinden biri at nalı kemerli kapı ve pencerelere sahip olmasıdır. Bölgede at nalı kemerli kapı ve pencerelerin kullanımı ile ilgili bugüne değin ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bunun için özellikle Myra ve çevresindeki antik yerleşim alanlarının sahip oldukları kapı ve pencerelerin taranarak, benzer örneklerin tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda hem duvar örgüsü hem apsis planı hem de apsis pencereleri ile Sura Vadi Kilisesi'ne en yakın örnek Işlada'dan gelmektedir.

Işlada Kilisesi, Işlada yerleşimin güneydoğusunda, kuzeydoğu yönelimli olarak inşa edilmiş bir bazilikadır. **(Resim 191)** Bazilikanın güneydoğusunda, iyi durumda günümüze ulaşmış olan şapelin apsisi, yarım dairesel planlı ve kübik forma getirilmiş kaba yonu moloz taş ile oluşturulmuş duvar örgüsü ile Sura Vadi Kilisesi ile benzerlikler içermektedir. Bunun yanında 6. yüzyıla tarihlendirilmiş olan şapelin en

⁵⁶ İşler, **a.g.e.**, 2009, s.237-238, 379.

⁵⁷ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.148.

⁵⁸ İşler, **a.g.e.**, 2016, s.378, 379.

önemli özelliği, Sura Vadi Kilisesi apsisi ve at nalı kemerli ikiz pencereler için direkt bir örnek oluşturuyor olmasıdır.⁵⁹ **(Plan 9, 16, Resim 65, 67, 192, 193)**

At nalı kemerli pencerelerin görüldüğü bir diğer yapı, Kekova Adası, Tersane Koyu'nda bulunan Liman Kilisesidir. **(Resim 194)** Bu kilise hem içten hem de dıştan yarım dairesel planlı bir apsisle sahip, üç nefli bazilikal planlı bir kilisedir. Yakın zamana kadar apsis ve kısmen güney ve kuzey duvar bağlantıları ayakta olan kilise, günümüze ulaşmamış olup, hem yazılı kaynaklarda yer alan tanımlamalarına hem de günümüze ulaşan görsellere göre, apsis pencereleri, Sura Vadi Kilisesi'nde olduğu gibi at nalı kemerlidir ve yapı U. Peschlow tarafından 7. yüzyıl öncesine tarihlendirilmektedir.⁶⁰ **(Resim 195)**

At nalı kemer formunun kullanıldığı bir diğer örnek ise dağlık Likya'da bulunan ve R. M. Harrison tarafından 6. yüzyıla tarihlendirilen Muskar Kilisesidir.⁶¹ Kilisenin dıştan üç kenara, içten yarım dairesel plana sahip olan apsisi, her ne kadar plan şeması bakımından Sura Vadi Kilisesi apsisine benzemese de bu apsisde bulunan dört adet pencere, at nalı kemerli olması nedeniyle Sura Vadi Kilisesine benzer örnek oluşturmaktadır. **(Resim 196, 197)**

Sura Vadi Kilisesine benzer şekilde apsis kemerlerinde at nalı kemer formunun kullanıldığı tek örnek ise 6. yüzyıla tarihlendirilmekte olan Alacahisar Kilisesinde bulunmaktadır.⁶² Bu kilise trikonkhos planlı bemaya sahip olmasıyla Sura Vadi Kilisesi için plan bakımından benzer örnek oluşturmamakta, fakat ana kayaya

⁵⁹ Marksteiner, Niewöhner, **a.g.e.**, 2004, s.32, 39.; Çevik, **a.g.e.**, 2010, s.212.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.316.

⁶⁰ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.144.; Erdoğan ASLAN, "Kekova Adası Arkeolojik Yüzey/Sualtı Araştırması (2012-2013), **32. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Yay. Haz.: Adil ÖZME, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, Ankara, 2014, cilt: 1, s..341.; Urs Peschlow, "Die Kirche von Tersane auf Kekova adası. Überlegungen zum lykischen Kirchenbau" **Cevdet Bayburtluoglu için Yazılar**, Ed.: Coskun Özgünel v.d., İstanbul, Homer Kitabevi 2001, s.200-203.

⁶¹ Schultze, **a.g.e.**, s.204.; Harrison, **a.g.e.**, 1979, s.527.

⁶² Harrison, **a.g.e.**, 2001, s.37.

oyularak inşa edilmiş olan apsis kemerlerinde at nalı kemer formunun kullanılmış olması ile önemli bir karşılaştırma örneği sunmaktadır.⁶³ **(Resim 198, 199, 200)**

Danabaşın-Zeytinlik Mevkii Kilisesi ise daha önce birçok araştırmacı tarafından belirtildiği şekilde hem plan şeması bakımından hem de batı cephesi düzenlemesi ile Sura Vadi Kilisesi ile benzerlikler barındırmaktadır. Kilise yarım dairesel planlı tek apsisi bulunan, üç nefli ve payeli bir bazilika olup yaklaşık olarak çatı seviyesine kadar korunmuş durumdadır. Kilisenin batı duvarı üst seviyesinde, bugüne iyi durumda korunarak ulaşamamış olan üçlü anıtsal pencereler bulunmaktadır.⁶⁴ **(Resim 201, 202)** Danabaşın-Zeytinlik Mevkii Kilisesi, H. Hellenkemper ve F. Hild tarafından erken Bizans dönemine, P. Grossman ve H. G. Severin tarafından 8. veya 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁶⁵

Sonuç olarak Sura Vadi Kilisesi, plan tipi bakımından, tek apsisli, üç nefli, pastophorion hücreleri bulunmayan ve orta nefi yan neflere oranla iki katı genişlikte olması ile Likya bölgesinde 5. ve 6. yüzyıllar sırasında inşa edilmiş olan bazilikalar ile uyumlu gözükmemektedir. Yapı içinde belgelenmiş olan mimari plastik öğelerinden üçünün 5. ve 6. yüzyıl civarına tarihleniyor olması, bu düşüncüyü desteklemektedir. **(Resim 93, 94, 96)**

Tarihlendirilmesi yapılan bir diğer mimari plastik öğe, 11. veya 12. yüzyılı işaret etmektedir. **(Resim 95)** Sura Vadi Kilisesi şapelinin, ek bir yapı olarak, ilk yapım döneminden sonraki bir dönemde inşa edilmiş olduğu, daha önce tartışılmıştır. Fakat bu şapelin, belirtilen 11. veya 12. yüzyılda inşa edilmiş olması çok mümkün görünmemektedir. Şapelin sahip olduğu mazgal pencereler, Komnenos hâkimiyetinin yaşandığı yıllarda görülen canlanma ve güven ortamından çok, korunma ihtiyacının duyulduğu bir dönemi işaret etmektedir. Her ne kadar Komnenos Hanedanlığı

⁶³ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s:136

⁶⁴ Peter GROSSMANN, Hans-George SEVERIN, "Forschungen im Südöstlichen Lykien", **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sayı:XXV-2, 1981, s.103-104.; Grossmann, Severin, **a.g.e.**, 2003, s.18-19.; İşler, Harrison, **a.g.e.**, 2010, s.241.; Hellenkemper, Hild, **a. g. e.**, Teil: 2, s. 512.; Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.138. R. M. Harrison, bugün birçok yerde Danabaşın-Zeytinlik Mevki Kilisesi olarak adlandırılan yapıyı, "Demre Gorge" olarak adlandırmıştır.

⁶⁵ Hellenkemper, Hild, **a. g. e.**, Teil: 2, s. 512-513.; Grossmann, Severin, **a.g.e.**, 1981, s.103-104.

döneminin bölgede yeniden bazı inşaat faaliyetlerini başlattığı bilirse de şapelin sahip olduğu mimari özellikler, 7. yüzyıl başından başlayarak bölgeye saldırılar düzenlemiş olan Sasani ve Arap istilalarını düşündürmektedir. Bu istilalar ise Makedon Hanedanlığı zamanında, Araplara karşı savunmanın güçlendiği 10. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüştür. Yani şapelde bir kazı yapılmaksızın, net bir tarih verilemeyecek olmakla birlikte, inşa tarihi olarak en erken 7. yüzyıl söylenebilmektedir. Bununla birlikte bazilika ve şapel duvar örgü tekniğinde ve kullanılmış olan harçlarda, ciddi bir değişimin görülmemesi, her iki yapının inşa tarihleri arasında, inşaat teknolojisinin değişmesine izin verecek ölçüde uzun bir süre olmadığını göstermektedir.

Fakat yapı içinde belgelenmiş ve çalışma kapsamında 11. veya 12. yüzyıla tarihlendirilmiş olan mimari plastik öğesinin de ayrıca bir onarım dönemine işaret ettiği düşünülmektedir. **(Resim 95)** Hem bazilika hem de şapel duvarlarında ikişer katman halinde sıva tespit edilmiştir. **(Resim 79, 92)** Buna göre ilk yapım dönemi olan 5. veya 6. yüzyılın ardından, sonraki birkaç yüzyıl içinde şapel inşa edilmiş, 11. veya 12. yüzyılda, Komnenos Hanedanlığı ile gelen refah dönemi sırasında hem bazilika hem de şapel yapısı onarımdan geçirilmiş olmalıdır.

Çalışma kapsamında ulaşılan bir diğer sonuç, pencere ve kapı kemerlerinde kullanılmış olan at nalı formunun, kilise yapılarının bölgede inşa edilmeye başlandığı ilk yüzyıllar olan 5. ve 6. yüzyıldan itibaren uygulanmakta olduğunun görülmesidir. Bu kemer tipinin bölgeye bu denli erken bir zamanda, ne şekilde ulaştığına dair kesin veriler bulunmamaktadır. Fakat trikonkhos planlı bemaya sahip bazilikaların, Mısır ve Filistin ile kültürel bir etkileşim sonucunda bölgeye ulaştığına dair görüşler bulunmaktadır.⁶⁶ Eğer bunlar doğru ise, Alacahisar Kilisesi'nde hem trikonkhos planının hem de at nalı formlu kemerlerin aynı anda kullanılmış olması ayrıca önem kazanmaktadır. Kesin olmamakla birlikte, trikonkhos planının Likya'da uygulanmasını sağlayan bilgiler, aynı zamanda at nalı kemer formunun da uygulanmasının kaynağı olarak düşünülebilirler.

⁶⁶ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.119-120, 149.; İşler, **a.g.e.**, 2009, s.260.; Bülent İŞLER, "Yeni Bulgular Işığında Antalya'nın Kale (Demre) İlçesi'ndeki Alacahisar Kilisesi", **Eurasian Academy of Sciences, Eurasian Art & Humanities Journal**, vol: 6, 2016, s. 8-10.

4. 2. SURA ŞEHİR KİLİSESİ

Üç farklı inşa dönemine sahip olması ile, kompleks bir kalıntılar topluluğu durumundadır.

Kilisenin bulunduğu konum, Sura Antik Kenti'nin üzerine kurulu olduğu ve Sura Vadi Kilisesi'nin güneydoğusunda bulunan, yaklaşık 150 m yüksekliğindeki tepedir. Kilise antik kentin merkezinde, kayalık tepe üzerinde yer alan Bey Konağı'nın eteklerinde yer almaktadır.

Yapı topluluğu, yerleşimin sakinlerinin yerleştiği konut yapıları arasında, yer yer gözlemlenebilen kale kalıntılarının çevrelediği kent içinde yer almaktadır. **(Plan 1, 2, 20)** Yapı hakkında ilk araştırmayı yapmış olan H. Rott, kalıntıların bir manastıra ait olabileceğini düşünmüştür.⁶⁷ Yazarın yaptığı bu yorum, yapının çevresinde görülen basit planlı konut yapılarının keşiş hücreleri olarak düşünülmesinden kaynaklanmıştır. Fakat O. Feld'in de belirttiği gibi, yapının manastır niteliği için gerekli olan çevre yapılardan yoksun olması nedeniyle, bu ihtimal mümkün görünmemektedir.⁶⁸

Yapının ilk dönemi, kalıntı topluluğunun en dışında yer alan ve en geniş alanı kaplayan ve bu çalışma kapsamında 1 Numaralı Kilise olarak adlandırılan yapıdır. Bunun içinde yer alan ve kısmen izlenebilen yapı 2 Numaralı Kilise ve en içte yer alan küçük boyutlu yapı 3 Numaralı Kilise/Şapel olarak adlandırılmıştır.

Yapının korunma durumu nedeniyle, yapılan çalışmalar daha çok belgelemeye ve tanımlamaya yönelik yapılmış, veri azlığı nedeniyle aşırı yorumdan kaçınılarak değerlendirme ve tartışma bölümü kısıtlı tutulmuştur. Bununla birlikte yapılan değerlendirme ve tartışmalar, mimari tanım bölümünde olduğu gibi en dışta yer alan

⁶⁷ Rott, v.d., **a.g.e.**, s.342.

⁶⁸ Feld, **a.g.e.**, s.413.

1 Numaralı Kilise ilk olarak ele alınarak, içe doğru ilerlenmiş ve en son 3 Numaralı Kilise/Şapel yapısı ile bitirilmiştir.

4.2.1. 1 Numaralı Kilise Mimarisi

Kilise kısaca kuzeydoğu-güneybatı yönelimli, tek apsisli ve pastophorion hücreleri bulunmayan, bazilikal planlı bir kilisedir. Yapının bir nartekse sahip olup olmadığı ile ilgili kesin veriler bulunmamaktadır.

Yapının kuzey duvarı temel seviyesine kadar yıkılmış durumdadır. Bir önceki bölümde tanımlandığı üzere, bu duvarın yaklaşık 1,0 m kadar açığında, zemin altında bulunan sarnıca ulaşımı sağlayan bir açıklık yer almaktadır. **(Plan 21, 24, 33, 34, Resim 101, 171, 172, 173)** Bu sarnıç içinde bulunan, iki duvar payesi ile tek serbest bir payenin taşıdığı iki yuvarlak kemerden meydana gelen strüktür, doğu-batı doğrultuda uzanmakta ve aynı yönde uzanan kuzey duvarını da taşımaktadır. **(Plan 33, 34)** Bu durum kilisenin kuzey duvarının bu taşıyıcı üzerine bilinçli bir şekilde oturtulduğunu, bunun ötesinde sarnıcın kilise ile birlikte planlanmış olabileceğini de göstermektedir.

1963 yılında yayınladığı yazıda, Sura Şehir Kilisesi'ne de yer veren R. M. Harrison, narteksten naosa beş kapı ile girilmekte olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹ Bugün batı duvarında bulunan kapılara dair elde edilebilen tek bilgi, duvar üzerinde tespiti yapılmış olan iki kapı sövesidir. Bir önceki bölümde ayrıntıları verilmiş olan kapı sövelerinden biri batı duvarının kuzey yanında diğeri güney yanında bulunmakta ve her ikisinde de kapıların diğer yanında bulunması gereken söveler kayıp durumdadır. **(Resim 107, 111)** Fakat mevcut sövelerin durumu, durdurma profillerinin naos tarafında yer almasından dolayı, dışa açıldıkları konusunda bilgi sağlamaktadır.

Yapının bir nartekse sahip olup olmadığı eldeki verilerin azlığı nedeni ile tespit edilememektedir. Fakat yapılan lazer tarama çalışmaları sonucunda, batı cephesi

⁶⁹ Harrison, a.g.e., 1963, s.143.

kuzey bölümünün 5,77 m batı açığında, zemin seviyesinde görülen ve yaklaşık olarak kuzey duvarın devamında yer alan yüzeysel izler, kesin bir veri olarak kabul edilmeden, belgeleme amaçlı olarak plan çizimlerine eklenmiştir. **(Plan 21)** Bu izlerin narteks kuzeybatı köşesine ait olup olmadığı ancak bir kazı yapılması durumunda açıklığa kavuşabilecektir.

Yapının güneybatı köşesinde ek bir yapı yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultuda uzanan bu yapının girişi güneyde bulunup, kuzey duvar dairesel bir form izlemektedir. Bu ek mekânın bazilika güney duvar ile birleşimi tespit edilebilirken, ek yapı doğu duvarının sadece yer yer izlenebilmesi, bu bölümden güney nefe açılan bir açıklık olup olmadığı konusunu cevapsız bırakmaktadır. B. İşler, Likya bölgesindeki şapel ile vaftizhane yapılarını birbirinden ayıran en önemli özelliklerden birinin dışa açılan kapılar olduğunu belirtmektedir. Bunun nedeni olarak, sadece naostan ulaşımı bulunan şapel yapılarının genel olarak mezar odası, liturjik eşyaların veya röliklerin saklandığı mekanlar olarak kullanılırken, vaftizhanelerin henüz Hristiyan olmamış kişilerin kiliseye girmeden vaftiz olabilmeleri amacıyla, dışarıdan da ulaşılabilen yapılar olarak inşa edilmeleri olduğunu bildirmektedir.⁷⁰ Bir yapının vaftizhane olarak tanımlanabilmesi için, dışarıdan bir girişi olması dışında, vaftiz teknesi veya havuzu gibi kesin bilgi sağlayabilecek bazı verilere ulaşılması da gerekmektedir. Sura Şehir Kilisesi ek yapısı içinde ise böyle bir veri bulunmamaktadır.

Yapının en önemli özelliklerinden biri, doğusunda bulunan, içten yarım dairesel planlı, dıştan üç kenara sahip olan apsidir. Bu apsis cephesi mevcut zeminden maksimum 3,35 m yüksekliğe kadar korunmuş olup hem iç hem de dış cephe üzerinde iskele destek yuvaları görülmektedir. **(Plan 23, Resim 121, 122, 123, 124)**

Daha önce O. Feld tarafından kilisede yapılan çalışmalarda, apsis pencereleri gözlemlenememiş olmakla birlikte, apsisin üç adet pencereye sahip olduğu konusunda fikir yürütülmüştür.⁷¹ Yerde yapılan gözlem ve lazer tarama çalışmaları sonuçları doğrultusunda, kuzeydoğu cephesinde bulunan pencerenin sınırları seçilmiş,

⁷⁰ İşler, **a.g.e.**, 2016, s.379.; İşler, **a.g.e.**, 2016, s.10.

⁷¹ Feld, **a.g.e.**, s. 413.

güneydoğu ve doğu cephelerinde bulunan pencereler ise kısmen tespit edilebilmiştir. **(Plan 23, 36, Resim 121, 122, 123, 124, 125)**

Apsisin iki yanında bulunan duvar payeleri ile yapının üç nefli olduğu tahmin edilmektedir. **(Plan 21, Resim 128, 129)** Bu duvar payeleri nef ayrımları olarak kabul edildiğinde, kuzey nefin 3,33 m, orta nefin 9,59 m ve güney nefin 3,65 m ölçülerinde olduğu anlaşılmaktadır. Fakat batı duvarının zemin seviyesine kadar büyük oranda yıkılmış olmasından dolayı, bu duvarda bulunması öngörülen duvar payeleri tespit edilememektedir. Ayrıca yapı naosu içinde görülen iki farklı yapı evresi nedeniyle, bu nef ayrımlarının naos içindeki izleri de takip edilememektedir. Bu nedenle neflerin taş örme payelerle mi, yoksa stylobat üzerine konumlandırılmış sütunlarla mı ayrıldığı bilinmemektedir. Fakat bununla birlikte, yapı çevresinde veya sonraki dönemlere ait iki farklı yapı bünyesinde devşirme olarak kullanılmış sütun parçalarına veya tamburlarına rastlanmıyor oluşu, neflerin taş örme payeler ile ayrılmış olabileceği görüşünü güçlendirmektedir.

1 Numaralı Kilise, naos batı duvarında 0,95 m olmakla birlikte, 1,20-1,30 m arası değişen bir duvar kalınlığına sahiptir. Yapının bir galeri katına sahip olup olmadığı, duvarların korunma durumu nedeniyle tespit edilememektedir. Fakat oldukça büyük boyutlu olan kilisenin sahip olduğu bu duvar kalınlığı, galeri katlarını taşımak için de uygun bir duvar kalınlığıdır.

Bunun yanında Sura Şehir Kilisesinin sahip olduğu 18,44 x 25,09 m genişliğindeki naosu ayrıca tartışmak gerekmektedir. Bu kilise, Likya bazilikaları içinde ortalamanın üzerinde bir boyut göstermekle birlikte, bu boyutlara sahip olan tek kilise niteliğinde değildir. Piskoposluk kiliseleri ayrı tutularak çevre yerleşkelerde bulunan bazilikaların ölçülerine bakıldığında Andriake A Kilisesinin 16,61 x 24,25 m, B Kilisesinin 17,35 x 23,95 m, C Kilisesinin 16,26 x 27,06 m ve D Kilisesinin ise 16,97 x 27,10 m boyutlarında naosa sahip olduğu görülmektedir.⁷² Fakat bahsi geçen bu kiliselerin tamamı, Andriake gibi bir liman kentine, yani nüfusun da fazla olduğu bir yerleşime aittir. Sura gibi, daha çok bir köy (komei)

⁷² Tekinalp, **a.g.e.**, 2001, s. 493-496.

yerleşimi özellikleri gösteren yerleşkelerde bulunan bazilikaların boyutları incelendiğinde bu durum daha belirgin hale gelmektedir. Öncelikle kentin sahip olduğu bir diğer kilise olan Sura Vadi Kilisesi 20,22 x 13,66 m boyutlarında olup, Sura'ya 2,5 km mesafede yer alan Gürses'te bulunan bazilika yaklaşık olarak 20,0 x 14,0 m⁷³ ve apsis tipi ile benzer örnek olarak sunulmuş olan Kyaneai B Kilisesi 19,00 x 14,00 m⁷⁴ boyutlarına sahiptir. Buna bağlı olarak, Sura Şehir Kilisesi, Sura gibi küçük bir köy yerleşimi (komei) için oldukça büyük bir yapı göstermektedir.

4.2.1.1. Tarihlendirme

1 Numaralı Kilise Tarihlendirme Çalışması, yapının korunma durumunun az olması ve yapı içinde bugüne ulaşmış bir mimari plastik öğesinin bulunmuyor olması nedeniyle, yapının en belirgin özelliği olan apsis tipinin, çevre kentlerdeki bazilikalarda kullanımı ile karşılaştırmalı olarak yapılmalıdır.⁷⁵

Daha önce Sura Vadi Kilisesinin tarihlendirilmesinde de değinilmiş olan Istlada Kilisesi, Sura Şehir Kilisesi için de önemli bir benzerliğe sahip durumdadır. 6. yüzyıla tarihlendirilmiş olan bazilikanın apsisi dıştan üç kenarlı ve içten hafif at nalı formu plana sahiptir.⁷⁶ **(Resim 191, 203)**

Bununla birlikte bu apsis planına Muskar Kilisesi ile Kyaneai B Kilisesinde de rastlanmaktadır. Her iki kilise apsisi de benzer şekilde dıştan üç kenarlı içten yarım

⁷³ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.140.

⁷⁴ Frank KOLB, Barbara KUPKE, “Spätantike und byzantinische Besiedlung auf dem Gebiet der lykischen Polis Kyaneai”, **Klio**, LXXIII, 1991, s.575.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s.21.; İşler, **a.g.e.**, 2009, s.237.

⁷⁵ O. Feld, yazısında 0,27 x 0,17 m. boyutundaki, birbirine paralel şeritler barındıran fakat çok önemli bilgiler sağlamayan bir levha parçasının bulunduğunu bildirmekte, fakat levhanın herhangi bir görselini sunmamaktadır. O. Feld, **a.g.e.**, s.411.

⁷⁶ Marksteiner, Niewöhner, **a.g.e.**, 2004, s.39.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.316.; Çevik, **a.g.e.**, 2010, s.212.

dairesel formda olup, 6. yüzyıla tarihlendirilmiş durumdadırlar.⁷⁷ (**Resim 196, 197, 199**)

İçten yarım dairesel, dıştan üç kenarlı bir plan gösteren apsis tipinin en bilinen örneklerinden biri, başkent Konstantinopolis'te bulunan St. Studios Manastır Kilisesi olup O. Feld, coğrafi lokasyonun etkisi ile apsis tipolojisinde bir sürekliliğin beklenmediğini bildirmiş, ama yine de kilise yapım tarihi için 5. yüzyılı önermiştir.⁷⁸ Orta Likya bölgesi kiliseleri arasında yapılan karşılaştırma sonucu, bu apsis tipinin bölgede özellikle 6. yüzyıl civarında kullanılmış olduğu görülmektedir. Yapılan tarihlendirme çalışması, yapı içinde herhangi bir mimari plastiğin bulunmaması nedeniyle, bu açıdan desteklenememiştir. Bu nedenle, mevcut veriler eşliğinde, 1 Numaralı Kilise yapısının, 6 yüzyıl içinde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

4.2.2. 2 Numaralı Kilise Mimarisi

Kısaca içten ve dıştan dairesel planlı apsisi bulunan ve dikdörtgen planlı naosa sahip, bazilikal planlı bir yapı olarak tanımlanabilir. Kentin Bizans dönemi mimarisine yönelik olarak yapılmış olan ilk çalışmalarda, kalıntılar topluluğunun iki döneme sahip olduğu düşünülmüştür. R. M. Harrison, 1963 yılında yapmış olduğu çalışmada, 3 Numaralı Kilise/Şapel yapısının dışında, daha büyük bir apsisin izlerinin görüldüğünün belirtilmesi ve bunları yaptığı çizimler üzerine işlemesiyle, kalıntı topluluğunun üç farklı döneme sahip olduğunu belgelemiştir.⁷⁹ (**Resim 97**)

Bir önceki bölümde detaylarının anlatıldığı 2 Numaralı Kilise, 1 Numaralı Kilise naosu içinde, güney nefi dışarıda bırakmak suretiyle, kuzey ve orta nef içinde ortalananmış olarak inşa edilmiştir. (**Plan 21, Resim 130**) R. M. Harrison tarafından alanda yapılan araştırmalar sırasında, 1 Numaralı Kilisenin güney nef ayrımının

⁷⁷ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.131.; Grossmann, Severin, **a.g.e.**, 2003, s.27.; Schultze, **a.g.e.**, 1926, s.204.; Harrison, **a.g.e.**, 1979, s.527.; Kolb, Kupke, , **a.g.e.**, s.574, 575.; Harrison, **a.g.e.**, s.574, 575.; Foss, Harrison, **a.g.e.**, 1994, s.21.; İşler, Harrison, **a.g.e.**, 2009, s.237.

⁷⁸ Feld, Harrison, **a.g.e.**, s.413.

⁷⁹ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.143.

bulunması gereken alanda bir duvarın ve kapı sövesinin bulunuyor olması, yapının çözümlenmesinde bir problem olarak görülmüştür.⁸⁰ Bu çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlara göre, 1 Numaralı Kilise güney nef ayrımında bulunan bu kalıntılar, 2 Numaralı Kilise güney duvarına ait olmalıdırlar. Böylece, 2 Numaralı Kilise inşaatı sırasında, 1 Numaralı Kiliseye ait payeler araları örülerek, ya da stylobatı temel olarak kullanılarak, güney duvar bunun üzerine yükseltilmiştir. **(Plan 21, Resim 133, 134, 135, 136, 137)**

Ayrıca 1 Numaralı Kiliseye ait kapı lento ve sövelerinden yalnızca iki tanesinin *in-situ* olarak bulunuyor olması, bu yapıya ait kullanılabilir yapı elemanlarının, ikinci dönem yapısının yapılmasında kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

2 Numaralı Kilise naosu içine, daha sonraki bir dönemde ayrıca bir şapel yapısının inşa edilmiş olması, yapıya dair birçok detayın da yok olmasına neden olmuş durumdadır. **(Plan 21, Resim 130)** Fakat yapının kısmen mevcut olan apsis ve güney duvarları baz alınır, yapının apsis açıklığının yaklaşık olarak 4,80 m olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre kilisenin korunmuş olan güney duvarı ile güney nefin iç ölçüsünün yaklaşık 2,30 m olduğu tahmin edilmektedir. Bugün yapının kuzey duvarının konumu tespit edilememektedir. Fakat güney nef ile yaklaşık olarak aynı ölçülere sahip olacağı düşünülürse, bu duvar 1 Numaralı Kilise kuzey duvarının 2,0 m güneyinden, yani kuzey nef merkezinden geçmiş olmalıdır. **(Plan 21, 40)** 2 Numaralı Kilise yapısının, batı duvarı ile ilgili net bilgiler bulunamamakla birlikte, yapının güney duvarı batı bitiminde, duvarın yaklaşık 0,65 m kuzeyinde bir kapı sövesi bulunmaktadır. **(Plan 21, Resim 131, 132)** Bu kapı sövesi, muhtemelen kilisenin batı duvarı üzerinde bulunan ve yapının naosuna girişi sağlayan kapılardan biri durumundadır. Yapının bir nartekse sahip olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat yapının batı duvarı olarak kabul edilebilecek bu söve ile 1 Numaralı Kilise naosu batı duvarı arasında yaklaşık olarak 3,50 m genişliğinde bir mesafe bulunduğunu belirtmek gerekmektedir.

⁸⁰ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.143.

Alanda bir arkeolojik kazı çalışması yapılmaksızın, 2 Numaralı Kilise hakkında daha ileri boyutta veriler elde etmek mümkün olmamaktadır. Mevcut bilgiler doğrultusunda üretilen bu tahminler ile 2 Numaralı Kilise yapısının ortalama olarak 11,3 x 15,5 m boyutlarında bir yapı olduğu söylenebilmektedir.

4.2.2.1. Tarihlendirme

2 Numaralı Kilise Tarihlendirmesi, yapının herhangi bir mimari plastik ögesine sahip olmaması, bunun ötesinde yapının plan özelliklerinin kesin olarak bilinmemesi nedeniyle yapılamamıştır. Ayrıca yapının duvar örgüsü bölgede uzun süre kullanılmış olan moloz taş duvar örgüsü olması sebebiyle, net bir tarihleme fırsatı vermemektedir. Fakat H. Hellenkemper ve F. Hild, bu ikinci dönem yapısının 8. yüzyıla tarihlenmekte olduğunu, bu dönemde 1 Numaralı Kilise bemasının farklı fonksiyonlarla da kullanılmaya devam edildiğini bildirmektedir.⁸¹

4.2.3. 3 Numaralı Kilise/Şapel Mimarisi

Doğusunda üç apsisi bulunan tek nefli yapı, moloz taş ile inşa edilmiş ve duvarları 0,75 m kalınlığındadır. Bunun yanında yapıda gözlemlenebilen pencerelerin tamamı mazgal pencere şeklinde inşa edilmiştir. Bu pencerelerden bir tanesi batı duvarı güney yanında, diğeri güney duvarı doğu bölümünde ve bir diğeri ana apsis içinde yer almaktadır. **(Plan 21, Resim 151, 157, 161)** Bu pencerelerden batı duvarında yer alanının, bir seki üzerinde yer aldığı gözlemlenmiştir. **(Resim 154)**

Yapının doğu duvarında yer alan üçlü apsis, kuzeyden güneye doğru 0,83, 1,33 ve 0,95 m genişliklerindedir. Bu apsislerden güneyde bulunan korunma durumu nedeniyle net bilgiler sağlayamamaktadır. O. Feld tarafından bildirildiği kadarıyla, kuzeyde bulunan apsis, şapel zeminine kadar inmekte olup, aslında sadece bir niş

⁸¹ Hellenkemper, Hild, **a. g. e.**, Teil: 3, s. 865.

karakteri göstermektedir.⁸² Alanda yapılan çalışmalar sırasında, buna dair bir veri elde edilememiştir. **(Resim 165)**

Bugüne kadar yapıda araştırma yapmış olan çeşitli araştırmacılar, yapının üst örtüsüne dair farklı görüşler sunmuş bulunmaktadır. Bunlar arasında; R. M. Harrison kilisenin üst örtüsünün beşik tonoz ile örtülü olduğu konusunda tahmin yürütmüştür.⁸³ O. Feld ise beşik tonozdan farklı olarak duvarların birbirine kemerler ile bağlandığını, bunun üzerine beşik tonozun kurulmuş olduğunu bildirmekte ve bu sistemin Kilise Alanı-Gürses'te bulunan şapel yapısının üst örtüsüne benzemekte olduğu konusunda görüş sunmuştur.⁸⁴ Fakat bunun yanında H. Hellenkemper ve F. Hild yapının basit ha planlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir yapı olduğunu bildirmektedir.⁸⁵

Yapının üst örtüsüne dair bilgiler yapının kuzey ve batı duvarlarından gelmektedir. Her iki duvar da üst örtü seviyesine kadar korunmuş olup, duvar üzerinde tespit edilen bingi taşı ve kemer yayı gibi detaylar, üst örtü detaylarına dair önemli bilgiler sağlamaktadır.

Öncelikle, yapının planında da görülen, şapel kuzey duvarı üzerinde, iki adet duvar payesi mevcuttur. **(Plan 21, 31, Resim 143, 144)** İlk olarak taşıyıcı oldukları düşünölen bu duvar payelerinden, batıda yer alan duvar payesinin yaklaşık 0,50 m üzerinde bir bingi taşı görölmektedir. **(Resim 143, 144, 145)** Bu bingi taşı, mevcut duvar payelerinin direkt taşıyıcı olarak kullanılmadıklarını ve üst örtü sistemi ağırlığının bu bingi taşı ile duvarlara aktarıldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu duvar payeleri, aslen bu bölümde bulunan arcosoliumları sınırlandıran ve arcosolium kemerlerini taşıyan duvar payeleri olarak tanımlanmalıdır.

Bunun yanında, daha önce O. Feld tarafından üst örtü sisteminin özömlenmesinde problem oluşturduğu dile getirilmiş olan, kemer yayı

⁸² Feld, **a.g.e.**, s.411.

⁸³ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.143.

⁸⁴ Feld, **a.g.e.**, s.411.

⁸⁵ H. Hellenkemper, F. Hild, **a. g. e.**, Teil: 3, s. 865.

yüksekliklerinde farklar bulunmaktadır. Bahsi geçen bu fark, kuzey duvarında gözlemlenebilen kemer yayı ile batı duvarında yer alan kemer yayları arasında görülmekte ve yaklaşık olarak 0,40 m olarak ölçülmektedir. İlk olarak abanık kemeri akla getiren bu uygulamanın, moloz taş ile inşa edilmiş bir yapının tonoz sisteminde uygulanmasının pek çok zorlukları bulunmaktadır. **(Plan 31, 34, Resim 142, 148, 149, 150)** Bu nedenle, taşıyıcı olarak üst örtü sistemini oluşturması mümkün görülmeyen bu kemerlerin, kuzey duvarda olduğu gibi batı duvarında da arcosoliumlara ait oldukları düşünülmektedir.

Böylece bugün batı ve kuzey duvarda görülen kemer izleri arcosoliumlara ait olup, yapı üst örtüsü kuzey duvarda gözlemlenen bingi taşı seviyesinden başlayarak beşik tonoz ile örtülmüştür denilebilir.

4.2.3.1. Tarihlendirme

Sura Antik Kenti çevresinde bulunan benzer yapılara bakıldığında, daha önce O. Feld tarafından benzer örnek olarak sunulmuş olan Gürses-Trebendai (Kilise Alanı) şapelinin incelenmesi önem kazanmaktadır. Sura antik yerleşimini kuzeybatı tarafından sınırlandıran dağlık alanın üst kesimlerinde bulunmakta olan kent, Sura'ya 2,5 km'lik bir antik bir yol ile bağlı durumdadır.⁸⁶ Gürses'te bulunan ve yaklaşık olarak 20 x 14 m boyutlarında olan bazilikal planlı ilk dönem kilisesinin 5. veya 6. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir.⁸⁷ Bu kilise yıkıntısı üzerine sonraki bir dönemde küçük boyutlu bir şapel inşa edilmiştir. **(Resim 205, 206, 207)** Beşik tonoz ile örtülü olduğu anlaşılan ve güney duvarında bir kapı bulunan yapının doğu ve batı duvarları büyük oranda yıkılmış olduğundan apsis veya giriş kapısına dair bilgi

⁸⁶ Bu antik yol, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 04.03.2014 tarih ve 2499 sayılı karar ile Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescil edilmiştir.

⁸⁷ Foss, **a.g.e.**, 1991, s.330.

edinilememektedir. Şapel tonozunda bulunan freskolar muhtemelen 11. veya 12. yüzyıllara ait olup şapelin Komnenoslar döneminde inşa edildiği düşünülmektedir.⁸⁸

Yapının günümüze ulaşan kuzey ve güney duvarları, üzeri yuvarlak kemer ile geçilmiş olan arcosoliumlara sahip durumdadır. Yapının üst örtüsü ise doğu-batı doğrultuda uzanan bu kemerlerin üzerinden başlayarak, güney ve kuzey duvarlara oturmaktadır. Dolayısıyla 11. veya 12. yüzyıla ait olduğu düşünülen Gürses-Trebendai şapeli, Sura Şehir Kilisesi kalıntıları, 3 Numaralı Kilise/Şapel için önemli bir karşılaştırma örneği sunmaktadır. Ayrıca şapel üzerinde çalışma yapan araştırmacıların üst örtüye yönelik olarak yaptıkları farklı önerilerin aksine, yapının tarihlendirilmesi konusundaki sundukları görüşler 11. veya 12. yüzyılda birleşmektedir.⁸⁹

Likya mimarlık tarihi içinde, Komnenos Hanedanlığının getirdiği güven ortamı ile bazı inşaat faaliyetlerinde bulunulduğu bilinmektedir. Bu inşaat faaliyetleri azalan nüfus nedeniyle, daha çok küçük şapel yapıları şeklinde kendini göstermektedir.⁹⁰ Orta Bizans dönemine tarihlenen bu yapılar arasında en yakın benzeri olarak Gürses-Trebendai şapeli dışında; Istlada Kilisesi yıkıntıları içine inşa edilmiş olan şapel yapısı⁹¹ (**Resim 191**), Kyaneai Antik Kenti'nde yer alan ve C, D ve E olarak numaralandırılmış olan şapel yapıları⁹² ve Bey Dağları'nda yer alan Palamutdüzü yerleşkesi manastır mezar şapeli⁹³ gibi pek çok şapel yapısı yer almaktadır.

Yukarıda da detaylandırıldığı gibi, örnekleri çoğaltmanın mümkün olduğu bu konuda özellikle Gürses-Trebendai şapeli, Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı

⁸⁸ Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.142.; Borchhardt, v.d., **a.g.e.**, s.416-417.; Foss, **a.g.e.**, 1994, s:35.; Çevik, **a.g.e.**, 2015, s.351.

⁸⁹ Feld, **a.g.e.**, s.411.; H. Hellenkemper, F. Hild, **a. g. e.**, Teil: 3, s. 865.

⁹⁰ Feld, **a.g.e.**, s.410, 413.; Borchhardt, v.d., **a.g.e.**, s:411-412, 416.; Harrison, **a.g.e.**, 1963, s.140-141, 143.

⁹¹ Marksteiner, Niewöhner, **a.g.e.**, 2004, s.43-44.

⁹² Kolb, Kupke, **a.g.e.**, s.575.

⁹³ Engin AKYÜREK, "Palamutdüzü: A Medieval Byzantine Village Settlement in the Bey Mountains", **Adalya**, XI, 2008, s.304-308.

Kilise/Şapel yapısı ile hem coğrafi yakınlığı hem de mimari özelliklerindeki yakınlık açısından oldukça önemlidir.

Bu karşılaştırma ile Sura 3 Numaralı Kilise/Şapel yapısının üst örtüsü beşik tonoz ile oluşturulmuş ve 11. veya 12. yüzyılda inşa edilmiş bir yapı olduğu önerilmektedir. **(Plan 41)**

SONUÇ

Antalya'nın Demre İlçesine bağlı bulunan ve bugün hala antik dönemdeki ismi ile anılan Sura Antik Kenti, klasik dönemden itibaren yerleşim görmüş olan bir kenttir. Likya bölgesinde sıklıkla görüldüğü şekilde kent, yüksek bir tepe üzerine kurulmuş olan bey konağı, savunma yapıları, konutları ve işlikleri ile anakente bağlı bir köy yerleşimi (komei) niteliği göstermektedir. Sura Antik Kenti, 6 km güneydoğusunda bulunan Myra'nın territoriumu durumundadır.

Özellikle Roma dönemine ait yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre kentin en önemli özelliği vadi içinde, vadinin deniz ile buluştuğu alandan çıkmakta olan kaynak suyu ve bu kaynak ve balıklar kullanılarak yapılmış olan ön bilicilik uygulamalarıdır. Bu dönemde kentin dini ritüelleri, tepe üzerinde bulunan Sura Antik Kenti'nin içinde yer alan açık hava tapınım alanı, vadi içinde bulunan Apollon Surius Tapınağı ve kaynak suyu etrafında oluşmuştur. Pagan dönem sonrası bölgede hâkim olan Hristiyanlık dini, kentte iki farklı alanda kurulmuş olan kilise yapıları ile takip edilebilmektedir. Bu yapılardan biri yerleşim içine kurulmuş olan Sura Şehir Kilisesi, diğeri ise yerleşimin gözlemlenmediği vadi içine kurulmuş olan Sura Vadi Kilisesidir.

Sura Şehir Kilisesi, bulunduğu konum itibariyle, yerleşimin dini ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak inşa edilmiş olan bir yapıdır. Yapı boyutları ile çevrede bulunan benzer yapıdaki köy yerleşimlerinde bulunan bazilikalardan daha büyük bir boyut göstermektedir. Bunun ötesinde, bir kalıntılar topluluğu olan Şehir Kilisesi kalıntıları, üç farklı yapı evresine sahip olması ile çevre kentlerden farklılık göstermektedir. Orta Likya dağlık kesiminde bulunan Gürses, Dikmen, Istlada, Turantdağ'da bulunan bazilikalarda görüldüğü gibi pek çok kilise içine, özellikle Komnenoslar döneminde, şapel yapılarının inşa edilmiştir. Genel olarak iki farklı yapım evresinin görüldüğü bu yapılara karşılık Sura Şehir Kilisesi'nde üç farklı yapım evresinin görüldüğü olmaları, çevre kentlerden daha süregelen bir yerleşimin var olduğunu düşündürmektedir.

Sura Vadi Kilisesi ise bulunduğu konum ile yerleşimin yer almadığı ve ulaşımının oldukça zorlu olduğu, 150 m derinliğindeki bir vadi içindedir. Hem Sura Antik Kenti içinde oldukça büyük boyutlu bir kilise yapısının inşa edilmiş olması, hem kilisenin bulunduğu konumun zorlu bir ulaşım süreci gerektiriyor olması hem de bu kilisenin Sura Apollon Tapınağı ile yan yana günümüze ulaşması, Sura Vadi Kilisesinin konumunu ve işlevini tartışmayı zorunlu kılmıştır. Çalışma kapsamında Sura Vadi Kilisesinin Sura halkının ibadetlerini gerçekleştirmesinden çok, pagan dönemden aktarılan kutsal alan olma özelliğini sürdürerek, bir ziyaret mekânı gibi, yani G. K. Öztaşkın'ın önerdiği şekilde bir *LocusSanctus* olarak inşa edildiği değerlendirilmiştir.

Kentin sahip olduğu her iki kilise yapısının, ilk olarak 5.-6. yüzyılda inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. İlk inşa dönemi ardından bilinmeyen bir sebeple yıkılmış olan Sura Şehir Kilisesi, kesin tarih saptanamamakla birlikte daha küçük boyutlu olarak yeniden inşa edilmiştir. Nedeni bilinmeyen şekilde yıkılmış olan bu kilise yapısı üzerine, bu çalışma kapsamında belirtildiği üzere muhtemelen 11.-12.yüzyıllarda bir şapel inşa edilmiş durumdadır.

İlk yapım evresi 5.-6. yüzyıl olarak belirtilen Sura Vadi Kilisesi ise ilk yapım evresi ardından, kapsamlı bir yeniden inşa dönemi geçirmemiştir. Yapının güneydoğusunda bulunan şapel yapısının, bazilikanın ilk inşa planına dahil olmayıp, bu inşa döneminden kısa bir süre sonra yapıya dahil edildiği düşünülmektedir. Bunun yanında hem bazilika hem de şapel yapısının, bir onarım geçirerek büyük oranda yeniden sıvanmış ve duvar resimleri ile bezenmiş olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Adak, M.: “Lykia ve Roma”, **Likya İncelemeleri I**, yh: Nezih BAŞGELEN, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Epigrafi ve Tarihsel Coğrafya Dizisi: I, 2002, ss.129-136.

Aelian: **On The Characteristics of Animals.**

Akşit, O.: Likya Tarihi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967.

Akşit, O.: **Hellenistik ve Roma Devrinde Likya**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Akyürek, E., A. Tiryaki: “Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Kazılarında Üç Mimari Plastik Eser Üzerine Değerlendirmeler”, **Adalya**, XIII, 2010, ss. 389-403.

Akyürek, E.: “Palamutdüzü: A Medieval Byzantine Village Settlement in the Bey Mountains”, **Adalya**, XI, 2008, ss.295-316.

Akyürek, T. E.: “Andriake: The Port of Myra in Late Antiquity”, **Trade in Byzantium: Papers From The Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium**, Edi: Paul MAGDALINO, Nevra NECİPOĞLU, vd., Koç University’s Research Center for Anatolian Civilizations (ANAMED), 2016, ss.465-

487.

Alp, A. O.: “Şehircilik Açısından Romanizasyon Sürecinde Likya Kentleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

Anrich, G.: **Hagios Nikolaos Der Heilige Nikolaos in Der Griechischen Kirche: Texte und Untersuchungen**, Band: I, Berlin, Druck und Verlag Von B. G. Teubner, 1913.

Anrich, G.: **Hagios Nikolaos Der Heilige Nikolaos in Der Griechischen Kirche: Texte und Untersuchungen**, Band: II: Prolegomena Untersuchungen, Verlag und Druck B. G. Teubner, Berlin, 1917.

Aslan, E.: “Kekova Adası Arkeolojik Yüzey/Sualtı Araştırması (2012-2013), **32. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Yay. Haz.: Adil ÖZME, İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık, cilt: 1, Ankara, 2014, ss.335-354.

Aslan, E.: “Myra Çevresinde Antik Denizcilik ve Sualtı Kültür Kalıntıları”, Ed: Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, ss.257-272.

Athenaeus: **Deipnosophistai.**

- Aydinoğlu, Ü., E. Alkaç: “Rock-Cut Wine Presses in Rough Cilicia”, **OLBA**, Edi: Serra DURUGÖL, Murat DURUKAN, Gunnar BRANDS, Offprint, Mersin, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi, Kaam Yayınları, sayı: XVI, 2008, ss: 277-290.
- Aygün, Ç. A.: “Myra’nın Limanı Andriake’nin Yerleşim Planı”, Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi, Antalya, 2018.
- Bayburtoğlu, C.: **Lykia**, 1. Basım, Barış Matbaa-Mücellit, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Gezi-Rehber Dizisi:1, Antalya, 2004.
- Bean, G. E.: **Lycian Turkey: An Archaeological Guide**, London, John Murray Limited, 1989.
- Becks, R., B. A. Polat Becks: “Girmeler Mağarası-Lykia’da Bir Kalkolitik Dönem Yerleşimi”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 5, sayı: 8, Bahar, 2013, ss.166-183.
- Becks, R.: “Tarih Öncesinde Likya”, **Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi**, Edi: Havva İŞKAN, Erkan DÜNDAR, Yay. Haz: Nihat TEKDEMİR, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, ss. 26-35.
- Benndorf, O., G. Niemann, **Reisen im Südwestlichen Kleinasien: Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis**, C. Gerold's Sohn, band: II/II, Wien, 1889.

Borchhardt, J., O. Feld, **Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit**, ed. Jürgen BORCHHARDT, Istanbulischer Forschungen Bd. 30, Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1975.

Browning, R.: “Stephanus of Byzantium”, **The Oxford Classical Dictionary**, Edi: Simon HORNBLOWER, Antony SPAWFORTH, rev. 3. edition, Newyork, Oxford University Press, 2003, s. 1442.

Bulut, S., M. Şengül, vd.: “2009-2010 Yılı Andriake Kazılarında Bulunan Sikkeler Hakkında Ön Rapor”, Ed: Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, ss.119-126.

Bulut, S.: “Lykia’da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Üzerine Bir Ön Değerlendirme”, **Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi**, Edi: Murat ARSLAN, Tuncer DEMİR, Antalya, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, sayı: VI, 2018, ss: 675-700.

Çevik, N., H. S. Öztürk: “Sura, Likya’da Bir Kehanet Merkezi”, **Aktüel Arkeoloji**, sayı: 22, 2011, ss.90-97.

Çevik, N., S. Bulut, vd.: “İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake”, Ed: Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, ss.25-118.

- Çevik, N.: **Arkeolojisi, Tarihi, Doğası ve Tarımıyla Kumluca: Rhodiapolis**, Edi: Nevzat ÇEVİK, Antalya, Kumluca Belediyesi, 2008.
- Çevik, N.: “Myra ve Çevresinde Bulunan Antik Yerleşimler”, Ed: Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, ss.181-232.
- Çevik, N.: “Myra’nın Kehanet Merkezi: Sura”, **Antalya Kültür ve Turizm Dergisi**, sayı: 17, Mayıs-Haziran 2013, ss.98-102.
- Çevik, N.: **Lykia Kitabı**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK, Remziye BOYRAZ SEYHAN, Antalya, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2015.
- Childs, W. A. P.: “Lycian Relations with Persians and Greeks in the Fifth and Fourth Centuries Re-examined”, **Anatolian Studies**, Vol:31, December 1981, ss.55-80.
- Çığır, D.: “Antik Kaynaklarda Lykia ve Lykialılar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.
- Cramer, J. A.: **A Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map**, cilt:2/2, Oxford, At the University Press, 1832.
- Dagron, G.: **Vie Et Miracles De Sainte Thècle**, Bruxelles, Société Des Bollandistes, 1978.

- Delemen, İ.: “Anatolian Rider-Gods: A Study on Stone Finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period”, **Asia Minor Studien**, Band: 35, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1999.
- Dewald, E. T.: “The Appearance of the Horseshoe Arch in Western Europe”, **American Journal of Archaeology**, Journal of the Archaeological Institute of America, Vol: 26, No:3, 1922, ss.316-337.
- Doğan, S.: “Lykia’da Alacahisar Kilisesi’nin Kiborium Kemerleri”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı:1, cilt: 20, 2003, s.186-198.
- Duggan, T. M. P.: “A Short Account of Recorded Calamities (Earthquakes and Plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over the Past 2,300 Years, an Incomplete List, Comments and Observations,” Adalya, VII, 2004, ss.123-170.
- Erdem, İ.: “Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler (12.-15. yy.)”, **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 1/2, Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, ss.243-251.

- Eslick, C.: **Elmalı-Karataş I: The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and Other Sites**, Bryn Mawr College, vol:1/2, 1992.
- Feld, O.: “Die Kirchen von Myra und Umgebung”, **Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit**, ed. Jürgen BORCHHARDT, Istanbulischer Forschungen Bd. 30, Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1975, ss.398-424.
- Foss, C.: “Lycian in the History”, **Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor**, Variorum, Brookfield, 1996, ss.1-37.
- Foss, C.: “Cities and Villages of Lycia in the Life of Saint Nicholas of Holy Zion”, **Greek Orthodox Theological Review**, Vol: 36, Nos: 3-4, 1991, ss.303-339.
- Foss, C.: “The Lycia Coast in the Byzantine Age”, **Dumbarton Oaks Papers**, Vol:48, 1994, ss. 1-52.
- Grosart, A. B.: “Bilingual Inscription from Arykanda: From the German of Mommsen, the Historian and Scholar”, **The Expository Times**, vol:4, issue:12, September, 1893.
- Grossman, P., H. G. Severin: “Forschungen in Südostlichen Lykien, 1977”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, sayı: XXV-2, yıl:1981, ss.101-109.

Grossman, P., H. G. Severin: **Frühchristliche und Byzantinische Bauten im Südöstlichen Lykien: Ergebnisse Zweier Surveys**, Istanbulischer Forschungen Bd. 46, Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag Tübingen, 2003.

Harrison, R. M.: “Churches and Chapels of Central Lycia”, **Anatolian Studies**, Vol: 13, 1963, ss.117-151.

Harrison, R. M.: “Aspects of Late Roman and Early Byzantine Lycia”, VIII. **Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1979, ss.525-532.

Harrison, R. M.: **Mountain and Plain: From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period**, Ed: Wendy YOUNG, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2001.

Hellenkemper, H., F. Hild: **Tabula Imperii Byzantini**, Edi: Johannes KODER, Teil:1, Wien, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 2004.

Hellenkemper, H.: “Lykien und die Araber”, **Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposions**, Edi: Jürgen BORCHHARDT, Gerhard DOBESCH, Band:2, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1993, ss.99-106.

Hellenkemper, H.: “Early Church Architecture in Southern Asia Minor”, **Churches Built in Ancient Times: Recent Studies in Early Christian Archaeology**, Edi: Kenneth PAINTER, Vol: 16, The Society of Antiquaries, London, 1994,

ss.213-238.

Herodotus:

Historiai.

İplikçioğlu, B.:

“Bir Roma Eyaleti Olarak Likya”, **Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi**, Edi: Havva İŞKAN, Erkan DÜNDAR, Yay. Haz: Nihat TEKDEMİR, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, ss.60-67.

İşler, B.:

“Likya Bölgesi’nde Karabel Asarcık’taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

İşler, B.:

“Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi”, Ed: Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, ss.233-256.

İşler, B.:

“Yeni Bulgular Işığında Antalya’nın Kale (Demre) İlçesi’ndeki Alacahisar Kilisesi”, **Eurasian Art & Humanties Journal**, Eurasian Academy of Sciences, Vol: 6, 2016, ss. 1-21.

İşler, B.:

“Orta Likya Bölgesi’nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 25, 2016, ss. 363-392.

- Jacobek, R.: “Bizans Piskoposluk Merkezi Limyra”, **Limyra: Zemuri Taşları, Likya Bölgesi’nde Limyra Antik Kenti’nin Sularında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar**, Edi: Jürgen BORCHHARDT, Çev.: Gülay YÜMER, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999, ss.111-115.
- Jameson, Shelagh A.: “Lycia and Pamphylia: An Historical Review”, Edi.: Angus S. CAMPELL, George H. TAPPAN, Çev.: Hans E. HENTSCHEL v.d., **Geology and History of Turkey**, Thirteenth Annual Field Conferance, Tripoli, The Petroleum Exploration Society of Libya, 1971, ss.11-31.
- Kaçar, T.: **Geç Antikçağ’da Hristiyanlık: Doğu’da İsa Doktrini’nin Siyasi ve Entellektüel Tarihi**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.
- Kazhdan, A.: “Stephen of Byzantium”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Edi: Alexander P. KAZHDAN, vd., vol. 3., Newyork, Oxford University Press, 1991, ss. 1953-1954.
- Kolb, F., B. Kupke: “Spätantike und byzantinische Besiedlung auf dem Gebiet der lykischen Polis Kyaneai”, **Klio**, LXXIII, 1991, ss.563-585.
- Küçükaşçı, M. S.: “VII-XII. Yüzyıllarda Likya’ya Arap İlgisi”, **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 1/2, Antalya, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, ss.375-383.

- Magie, D.: **Roman Rule in Asia Minor: To The End of the Third Century After Christ**, vol: 1/2, London, Oxford University Press, 1950.
- Marksteiner, T., P. Niewöhner: “Die Kirche Von Istlada in Lykien”, **Mitteilungen Zur Christlichen Archäologie**, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vol: 10, 2004.
- Mendelovici, H. S.: “Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol: 40, 1990, ss.47-61.
- Mergen, Y.: “Olympos Antik Kenti’nin Orta Çağ Dönemi Dokusu ve Likya Bölgesi Açısından Önemi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2011.
- Morganstern, J.: **The Byzantine Church at Dereagzı and Its Decoration: With Two Appendices**, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, Tübingen, 1983.
- Nausch, H. W.: “Untersuchungen zur Pfeilerbasilika im 9. Jahrhundert in Kleinasien”, München, Inaugural Dissertation Wien, 1976.
- Niewöhner, P.: “Healing Springs of Anatolia: St. Michael and the Problem of the Pagan Legacy”, Edi: Brigitte PITARAKIS, Gülrü TANMAN, **Life is Short, Art Long: The Art of Healing in Byzantium: New Perspectives**, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2018, ss. 97-124.

- Niewöhner, P.: “Spätantike Reliquienkapellen in Lykien,” **Jahrbuch für Antike und Christentum**, Aschendorff Verlag Munster Westfalen, Jahrgang, 2005/2006, 48/49, ss.77-113.
- Nolle, H.: “Königliches Gefolge Beim Fischorakel von Sura”, III. Likya Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri, cilt: 2/2, Edi: Kayhan DÖRTLÜK vd., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, Zero Prodüksiyon, 2016, ss.515-522.
- Onur, F.: “Antik Veriler Işığında Lykia’nın Hidrografyası”, yay.: Sencer ŞAHİN, Mustafa ADAK, vd., **Likya İncelemeleri I**, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Dil ve Kültürlerini Araştırma Merkezi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: Epigrafi ve Tarihsel Coğrafya Dizisi: 1, İstanbul, Kanaat Basımevi, 2002, ss.53-61.
- Ostrogorsky, G.: **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Prof. Dr. Fikret İŞILTAN, 9. Basım, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- Ötüken, S. Y., vd.: "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları 2004", **Anmed**, 3, 2005, ss.51-56.
- Ötüken, Y.: “Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısının Ortaçağ Araştırmalarına Katkısı”, **Sanat Tarihi Dergisi IX, I. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları Sempozyumu (Bildiriler)**, İzmir, 1998, ss.85-102.

- Öztaşkın, G. K.: “Yanartaş (Khimera)’taki Bizans Dönemi Bazilikası”, **Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, Sempozyum Bildirirleri**, Edi. Kayhan DÖRTLÜK vd., Antalya, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2012, ss.313-327.
- Öztürk, H. S.: “Yazıtların Işığında Myra ve Çevresinin Antik Çağ Tarihi”, Ed: Nevzat ÇEVİK, **Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi**, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, ss.295-304.
- Peschlow, U.: “Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter”, **Istanbuler Mitteilungen**, Band: 40, Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Istanbul, Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag, 1990, ss.207-258.
- Peschlow, U.: “Die Kirche von Tersane auf Kekova adası. Überlegungen zum lykischen Kirchenbau” **Cevdet Bayburtluoglu için Yazılar**, Ed.: Coskun Özgünel v.d., İstanbul, Homer Kitabevi 2001, ss.197-208.
- Pilevneli, C.: “M.S. IV.-VII. Yüzyıllarda Myra (Lykia) ve Egemenlik Alanındaki Hristiyanlık”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
- Plinius: **Naturalis Historia.**

- Plutarch: **Moralia.**
- Quien, M.: **Oriens Christianus, In Quatuor Patriarchatus Digestus; Quo Exhibentur Ecclesiae, Patriarchae Caetrique Praesules Totius Orientis,** Parisiis, ex Typographia Regia, 1740.
- Ramsay, W. M.: **St. Paul The Traveler and Roman Citizen,** London, Hodder and Stoughton, 1895.
- Ramsay, W. M.: **The Historical Geography of Asia Minor,** Supplementary Papers - Royal Geographical Society, yay: John Murray, London, 1890.
- Rott, H., K. Michel, vd.: **Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien,** Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, 1908.
- Ruggieri, V.: “Nicholas of Sion and the Meeting of Cultures: the Literary Models”, **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri,** Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 2/2, Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, ss.657-664.
- Schultze, V.: **Altchristliche Städte und Landschaften: II. Kleinasien,** Hälfte: II, Gütersloh, Druck und Verlag von C. Bertelsmann, 1926, s.199.
- Ševčenko, I., N., Patterson **The Life of Saint Nicholas of Sion,** Massachusetts,

- Ševčenko.: Hellenic Collage Press, 1984.
- Spratt, L. T. A. B., E. Forbes: **Travels in Lycia, Milyas, and The Cibyratis**, cilt:1/2, London: John Van Voorst, Paternoster Row., 1842.
- Stephani Byzantii: **Ethnicorum: Quae Supersunt**, yh: Avgvsti Meinekii, Berolini, Impensis G. Reimeri, 1849.
- Strabon: **Geographika.**
- Sundwall, J.: **Die Einheimischen-Namen Der Lykier Nebst Einem Verzeichnisse Kleinasiatiseher Namenstämme**, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1913.
- Taşkıran, H.: “Likya Bölgesi’nin Paleolitik Dönemi”, **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 2/2, Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, ss.761-768.
- Tekinalp, V. M.: “Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ’da (M.S. 4.-14. y.y.) Andriake Kenti, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000.
- Tekinalp, V. M.: “Andriake Kiliseleri ve Tarihlendirme Sorunları”, **V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2001, ss.491-516.

- Tekinalp, V. M.: “Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Litrujik Taş Eserleri”, **III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri**, Edi: Kayhan DÖRTLÜK v.d., Çev: T. M. P. DUGGAN, İnci TÜRKOĞLU, cilt: 1/2, Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006, ss.789-799.
- Texier, C.: “Lycian Pages in “Description de L’Asia Mineure”, Ed: Melis H. ŞEYHUN, **Lycia: Through The Eyes of European Travellers**, MAS Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 2003.
- Theophanes Confessor: **The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813**, Çev: Cyril MANGO, Roger SCOTT, vd., Oxford, Oxford Universty Press, 1997.
- Umar, B.: **Türkiye’deki Tarihsel Adlar: Türkiye’nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1993.
- Van De Kasteelen, F.: “Syncope in Lycian”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Leiden, 2015.
- Vikan, G.: “Locus Sanctus”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Edi: Alexander P. KAZHDAN, vd., vol. 2., Newyork, Oxford University Press, 1991, s. 1244.
- Vitruvius: **Mimarlık Üzerine On Kitap.**

Zimmerman, M.: “Die Lykischen Häfen Und Die Handelswege Im Östlichen Mittelmeer”, **Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik**, Edi: Werner ECK, Helmut ENGELMANN, vd., Band: 92, Bonn, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, 1992a, ss.201-217.

Zimmerman, M.: **Untersuchungen Zur Historischen Landeskunde Zentrallykiens**, Bonn, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, 1992b.

Zimmermann, K.: “Osmanlı Fethine Kadar Doğu Roma ve Bizans Döneminde Likya”, **Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi**, Edi: Havva İŞKAN, Erkan DÜNDAR, Yay. Haz: Nihat TEKDEMİR, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, ss.68-79.

Yeni Ahit, Habercilerin İşleri.

Antalya İli, Demre İlçesi, Sura Vadi Kilisesi Restorasyon ve Konservasyon Raporu, Restorasyon - Konservasyon Laboratuvarı, KUDEB-2019-1751-016, Mart, 2019.